

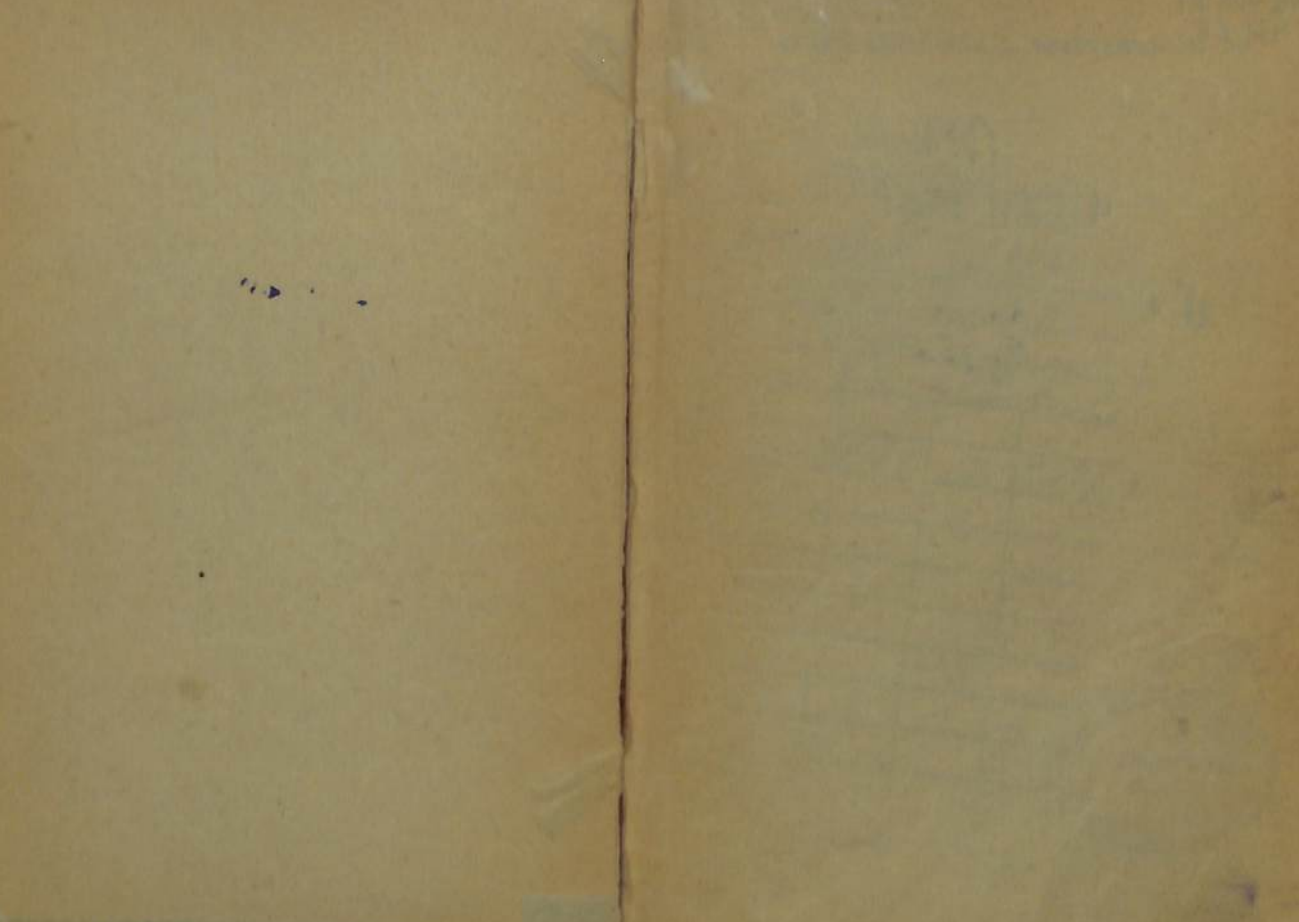
626256

Полное собрание сочинений

Пушкин 1912 г.

9(47.929)

640

2593

9(47.925)

5-40

18 AUG 2006

05 SEP 2011

ՀԱՏԱՐԱՎՈՒԹԻՒՆ Գ. ԳԱՆՍԵԱՆԻ № 70

այ

ԵՂԻՇԵԻ

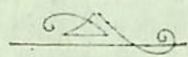
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ

Հ Ս Տ

ԱՆՁԵՒԱՑԵԱՅՆ ՕՐԻՆԱԿԻ

1004
16834

Handwritten mark resembling a stylized 'X' or 'K'

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Էլեկտրոն. օր. Ն. Աղանեանցի, պրիմ. 7.
1912

05 APR 2013

4595

ՎԱՐԴԱՆԱՅ

Ե Ի

ՀԱՅՈՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԴԱԽԹԻ ԵՐԻՑՈՒ ՄԱՄԻԿՈՆԻ ՀԱՅՅԵԱԼ

Քանն զոր պատուիրեցեր՝ արարի, ով քաջ-
վան Հայոց պատերազմին հրամայեցեր, յորում
բազումք առաքինացան քան զսակաւ:

Ահա նշանադրեցի յայսմ եւթն յեղանակիս,
Առաջին՝ զԺամանակսն:

Երկրորդ՝ զԻրացն պատահումն յիշխանէն ա-
րեւելից:

Երրորդ՝ զՄիաբանութիւն ուխտին եկեղեց-
ւոյ:

Չորրորդ՝ զերկպառակութիւն ոմանց բաժա-
նելոց ի նմին ուխտէ:

Հինգերորդ՝ զՅարձակումն արեւելեաց:

Վեցերորդ՝ զԸնդդիմանալն Հայոց պատե-
րազմաւ:

Նւթներորդ՝ զՅերկարումն իրացն խռովութեան:

4

Յայսմ յեւթն գլուխս կարգադրեալ և եղեալ ծայրալիւր պարապմամբ գսկիզբն և զմիջոցն և զկատարածն, զի հանապազորդ ընթեանուցուս, լսելով զառաքինեացն զքաջութիւն, և զյեսուկացելոցն զվաստթարութիւն. ոչ յանձին կարօտութիւն երկրաւոր առատ գիտութեանդ լրման, այլ յայցելութիւն երկնաւոր անսեսութեանն՝ որ մատակարարէ յառաջգիտութեամբ զհատուցմունս երկոցունց կողմանցն, որ երեւելեօքս զաներեւոյթսն գուշակէ:

Այլ դու, ով մեծ ի գիտութեանն Աստուծոյ, առ ի՛նչ արդեւք հրամայեսցես քան եթէ հրամայիցիս լաւագունացն: Որպէս երևի ինձ և այնոցիկ որ զեզերեցին յիմաստասիրութիւն՝ երկնաւոր սիրոյ է ի քեզ այս նշանակ, և ոչ երկրաւոր փառասիրութեան. քանզի և ասացին իսկ ոմանք ի քաջ պատմադրացն. «Զուգութիւն է մայր բարեաց, անզուգութիւն ծնող չարեաց»:

Որպէս և մեր իսկ հայեցեալ ի սուրբ սէր քոյոյ հրամանիդ՝ ոչ ինչ դանդաղեալ վեհերեցաք հայելով ի մեր ազիտութիւնս: Քանզի բազում ինչ է սրբութիւն՝ սատար լինելանօտութեան, որպէս աղօթք՝ գիտութեան, և սէր սուրբ՝ միաբան օգտից:

Զոր և մեր ընդ հրամանին քում ընկալեալ՝ յօժարութեամբ ձեռնարկեցաք զայս ինչ, որ է միսիթարութիւն սիրելեաց և յոյս յուսացելոց:

քաջալերութիւն քաջաց, կամակարութեամբ յարձակեալ ի վերայ մահուան, առաջոյ տեսանելով զգօրազուխն յաղթութեան, որ ոչ ումեք ոտնհար լինի թշնամութեամբ, այլ ամենեցուն ցուցանէ զիւր անպարտելի զօրութիւնն: Եւ ահա ո՞րք կամեսցի՝ ընդունի իբրեւ զնահատակ առաքինի: Եւ քանզի բազմադիմի է նահատակութեանդ անուն, և նա բազմադիմի շնորհս բաշխեաց ամենեցուն. զոր և մեծ իսկ քան զամենայն՝ զսէր սուրբ յաննեց մտաց գիտեմք:

Այս պարգութիւն զվերնոյն բերէ զնմանութիւն. զոր և մեր ի քեզ տեսեալ, մոռացաք զմեր բնութիւնս: Եւ ահա վերաբերիմք ընդ քեզ ճախրելով, և իբրեւ բարձրաթոխս եղեալ՝ զամենայն փնասակար մրրկածին օգովքդ անցանիցեմք, ծծելով փոքր ի շատէ յանապական վերին օգոցն՝ առնուցումք զգիտութիւն ի փրկութիւն անձանց և ի փառս ամենայաղթ եկեղեցւոյ: Ուստի և բազում սուրբ պաշտօնեայքն զուարթութեամբ կատարեսցեն զսպաս վիճակին իւրեանց, ի փառս Հօրն բոլորեցուն. ուր ընդ նմին սուրբ Երրորդութիւն ցնծացեալ բերկրիցի յանարամական յիւրում էութեանն:

ԱՌԱՋԻՆ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԺԱՄԱՆԱՍԻՔՆ

Առդ որովհետև ընկալաք զհրամանս պատուիրանի յաննախանձ քոյոց բարուց բնութեանդ, սկըսցուք ուստի արժան է սկսանել. թէպէտ և ոչ յօժարիցեմք զթշուառութիւն մերոյ ազգիս ողբալ: Ահա ոչ ըստ կամաց արտօսըալիք ողբովք ճառադրեմք զբազում հարուածսն՝ յորում պատահեցաք և մեք իսկ ականատեսք լինելով:

Քանզի ի բառնալ ազգին Արշակունեաց, տիրեցին աշխարհիս Հայոց ազգն Սասանայ պարսկի, որ վարէր զիւր իշխանութիւնն օրինօք մոգուցն. և բազում անգամ մարտնչէր ընդ այնոսիկ՝ որ ոչ ընդ նովին օրինօքն մտանէին, սկիզբն արարեալ յամաց Արշակայ արքայի որդւոյն Տիրանայ, և կռուէր մինչև ցամա վեցերորդ Արտաշիսի արքայի Հայոց, որդւոյն Վռամշապհոյ: Եւ իբրեւ զնա ևս մերժեաց ի թագաւորութենէն, ի նախարարսն Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն. զի թէպէտ և գանձն յարքունիս Պարսկաց երթայր, սակայն այրուծին Հայոց բովանդակ ի

ձեռն նախարարացն առաջնորդէր ի պատերազմի։ Վասն որոյ և աստուածապաշտութիւնն բարձրագոյն կամակարութեամբ երեւի լինէր յաշխարհին Հայոց, ի սկզբանց տէրութեանն Շապհոյ արքայից արքայի մինչև ցամաք երկրորդ Յազկերտի արքայից արքայի՝ որդւոյ Վառամայ՝ զոր եղիտ սատանայ իւր զործակից, և զամենայն մթերեալ թոյնսն թափեաց ի բաց, և ելից զնա իբրև զպատկանդարան դեղեալ նետիւք։ Եւ սկսաւ եղջեւր ածել անօրէնութեամբ, դռողանայր, և գողալով հող հանէր ընդ չորս կողմանս երկրի, և թշնամի և հակառակորդ երևեցուցանէր իւր զհաւատացեալքս ի Քրիստոս, և նեղեալ ազգնապէր անխաղաղասէր կենօք։

Քանզի յոյժ սիրելի էր նմա խռովութիւն, արիւնհեղութիւն, վասն այնորիկ յանձնիւր տարաբերէր, եթէ յո՞ թափեցից զգառնութիւն թիւնից, կամ ո՞ւր բացատրեցից զբազմութիւն նետիցն։ Եւ առ յոյժ յիմարութեանն իբրև զզապան մի կատաղի յարձակեցաւ ի վերայ աշխարհին Յունաց. եհար մինչ ի քաղաքն Մծբին, և բազում գաւառս Հոռոմոց աւերեաց ասպատակաւ, և զամենայն եկեղեցիս հրձիգ արար. կոտեաց զաւար և զգերի, և ահաբեկ արար զամենայն զորս աշխարհին։

Իսկ երանելին Թէոդոս կայսր՝ քանզի խաղաղասէր էր ի Քրիստոս, ոչ կամեցաւ ելանել

ընդ առաջ պատերազմաւ. այլ այր մի Անատոլանուն, որ էր նորա սպարապետ արևելից, առաքեաց առ նա բազում դանձիւք։ Եւ արք պարսիկք, որք փախուցեալ էին վասն քրիստոնէութեան և էին ի քաղաքի կայսեր, կալաւ և ետ ի ձեռս նորա։ Եւ զամենայն զոր ինչ ասաց ի ժամանակին՝ կատարեաց ըստ կամաց նորա, և արգել զնա ի բազում բարկութենէն, և դարձոյց անդրէն յիւր քաղաքն Տիգրոն։

Եւ իբրև ետես անօրէն իշխանն եթէ յաջողեցաւ չարութիւնն նորա, սկսաւ այլ ևս խորհուրդ յաւելուլ, իբր ոք զի ի հուր բորբոքեալ յաւելլով բազում նիւթս փայտից։ Քանզի ուստի սակաւ մի կասկածոտն էր՝ անտի աներկիւղ հաստատեցաւ վասն այնորիկ զրգուեցոյց զբազումս ի սուրբ ուխտէն քրիստոնէից, էր՝ զոր բանիւք սպառնալեօք, էր՝ զոր կապանօք և տանջանօք, և էր՝ զոր չարաչար մահուամբ վախճանէր։ Յափշտակութիւն առնէր ընչից և արարոց, և մեծաւ անարդանօք տանջէր զամենեւեան։ Եւ իբրև ետես՝ եթէ վայրատեալ ցրուեցան ի բազում կողմանս, ի խորհուրդ կոչէր զպաշտօնեայս ձախակողմանն՝ որք կապեալ էին ի կռապաշտութեան անլուծանելի հանգուցիւք, վառեալք և ջնուեալք իբրև զհնոց առ այրել զուխտ սուրբ եկեղեցւոյ։

Քանզի էին իսկ այնպիսիքն բնակեալ ի

կեանս իւրեանց իբրև ի թանձրամած խաւարի, և ողիքն արգելեալք ի մարմնի իբրև գիւնդանի ի գերեզմանի, յորս ամենևին չծագէ նշոյլ սուրբ լուսոյն Քրիստոսի: Նա և արջք օրհասականք ընդ վախճանել շնչոյն հղօրագոյնս կռուին. յորոց և իմաստունքն տեղի տուեալ փախչին ի նոցանէ: Այսպիսի իմն եկեալ հասեալ է վախճան տէրութեանն. եթէ հարկանին՝ չղգան, և եթէ հարկանեն՝ չիմանան, և իբրև ոչ գտանի արտաքին թըշնամի, ընդ անձինս իւրեանց մարտ եղեալ կռուին: Իդէպ իսկ ելանէ բան մարգարէին ի վերայ նոցա. «Այր, ասէ, առ քաղցի իւրում շրջեսցի և կերիցէ գլէս անձին իւրոյ»: Նման սրմին և Տէրն ինքնին ասէ. «Ամենայն տուն և թագաւորութիւն՝ որ յանձն իւր բաժանի, ոչ կարէ կալ հաստատուն»:

Արդ զի՞ կոծիս, զի՞ մրցիս, զի՞ այրիս, զի՞ բորբոքիս, զի՞ ոչ շիջանիս. զի՞ կոչես ի խորհուրդ զայնոսիկ՝ որոց զողիսն ձեր ի ձէնջ քաղեալ՝ հանեալ է զանապականդ յապականութիւն, և զապականելի մարմինդ գէշաքարշ արարեալ իբրև զազիր մեռելոտի ի բաց ընկեցեալ: Ապաքէն զայդ կամիս՝ զի ծածկեսցի խորհուրդն ամբարշտութեան. տեսչիր յորժամ յայանեսցի, ապա գիտասցես զելս կատարածի դորա:

Ասեն մողքն. «Արքայ քաջ, աստուածքն ետուն քեզ զտէրութիւնդ և զյաղթութիւն. և ոչ

ինչ կարօտին նոքա մարմնաւոր մեծութեան. բայց եթէ ի մի օրէնս դարձուցանես զամենայն ազգս և ազինս՝ որ են ի տէրութեան քում. յայնժամ և աշխարհն Յունաց հնազանդեալ մտցէ ընդ օրինօք քովք: Արդ զբանս զայսոսիկ վաղվաղակի կատարեալ դու, արքայ. զօր դումարեա և գունդ կազմեա. խաղա գնա դու յաշխարհն Քուշանաց. և զամենայն ազգս ժողովեա և անցոյստ Պահ դուռն ի ներքս. և դու անդէն արաքեզ բնակութիւն: Յորժամ արգելուս և փակես զամենեւեան ի հեռաւոր օտարութեան, կատարին խորհուրդք կամաց քոց. և որպէս երևիս մեզ ի դենիս մերում՝ տիրես դու և երկրին Քուշանաց, և Յոյնք իսկ ոչ ելանեն ընդ քո իշխանութիւնդ: Բայց միայն զաղանդ քրիստոնէից բարձ ի միջոյ»:

Հաճոյ թուեցաւ խորհուրդն թագաւորին և մեծամեծացն, որ էին ի նմին բանի, հրովարտակա գրէր, պնդադեսպանս արձակէր յամենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ: Եւ այս է պատճէն հրովարտակին.

«Առ ամենայն ազգս տէրութեան իմոյ Արեաց և անարեաց, բազմասցի ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ. դուք ողջ լերուք, և մեք մեղէն ողջ եմք զիցն օգնականութեամբ:

«Առանց զձեզ ինչ աշխատ առնելոյ խաղա-

ցաք գնացաք յերկիրն Յունաց, և առանց դոր-
ծոյ պապերազմի սիրով մարդասիրութեամբ նուա-
ճեցաք զամենայն երկիրն մեզ ի ծառայութիւն:
Դուք զբարի զմտաւ ածէք, և անսպառ լերուք
յուրախութեան. բայց բան զայս կատարեցէք
վաղվաղակի, զոր տեսնքս:

«Մեք ի մտի եղաք անվրէպ խորհրդովք
խաղալ գնալ յաշխարհն արեւելից, աստուածոցն
օգնականութեամբ դարձուցանել ի մեզ զաւերու-
թիւնն Դուշանաց. դուք իբրեւ զհրովարտակա զայս
տեսանէք՝ անխափան վաղվաղակի այրեձի գու-
մարեցէք առաջի քան զիս, յանդիման լերուք
ինձ յԱպար աշխարհին»:

Ըստ այսմ պատճենի հրովարտակ եհաս յաշ-
խարհն Հայոց, ի Վրաց և յԱղուանից և ի Լփնաց,
ի Ծաւղէից և ի Կորդուաց, յԱղձնեաց և բազում
այլ տեղեաց հեռաւորաց, որոց ոչ էին օրէնք
երթալ զայն ճանապարհ յառաջ ժամանակաւ:
Դունդ կազմէր ի Հայոց մեծաց զազատ և զա-
զատորդի, և յարքունի տանէ զոստանիկ մար-
դիկ. ըստ նմին օրինակի ի Վրաց և յԱղուանից
և յաշխարհէն Լփնաց, և որ այլ ևս ի կողմանց
կողմանց հարաւոյ մերձ ի սահմանս Տաճկաս-
տանի և ի Հոռոմոց աշխարհն և ի Կորդուաց և ի
Գդացն և ի Ծաւղէիցն և յԱրզնարդիւն, որք էին
ամենեքեան հաւատացեալք ի մի կաթողիկէ ա-

ռաքելական եկեղեցի:

Եւ անմեղութեամբ ոչ գիտացեալ զերկդիմի
միտս թագաւորին՝ խաղացին գնացին յիւրաքան-
չիւր աշխարհաց լրջմտութեամբ և անտրտում
խնդութեամբ և տիրասէր խորհրդովք, կատա-
րեալ զսպաս զինուորութեան աներկբայ վաստա-
կովք: Բարձին ևս ընդ իւրեանս սուրբ կտակա-
րանս բազում պաշտօնէիք և բազմագոյն քահա-
նայիւք: Բայց հրաման տուեալ աշխարհի՝ ոչ իբ-
րեւ յակնկալութիւն կենաց, այլ իբրեւ ի վճարումն
վախճանի, յանձն առնելով միմեանց զոգիս և
զմարմինս: Զի թէպէտ և խորհուրդ թագաւորին
չէր յայսնեալ նոցա, սակայն կարծիք իմտի էին
ամենեցուն. մանաւանդ իբրեւ բեկեալ տեսին
զգօրութիւնն Յունաց առաջի նորա՝ յոյժ հա-
րեալ խոցեցան ի խորհուրդս իւրեանց:

Բայց քանզի պատուիրանապահք էին սուրբ
կտակարանացն Աստուծոյ, հանապաղ յիշէին
ղպատուիրեալսն ի Պաւղոսէ, եթէ «Ծառայք,
հնազանդ լերուք տերանց ձերոց մարմնաւորաց.
մի սուտակաստաս և առ աշս աշառելով. այլ
սրտի մտօք ծառայել իբրեւ Աստուծոյ և մի իբրեւ
մարդկան. քանզի ի Տեառնէ է հատուցումն վաս-
տակոց ձերոց»:

Եւ ամենայնիւ այսու բարեմտութեամբ յու-
ղարկեալք յաշխարհէ և յանձն եղեալք սուրբ Հոգ-
ւոյն, յանդիման լինէին. փութով կատարեալ

գիրամանն, և զամենայն արարեալ ըստ կամաց նորա: Յոյժ ուրախ լինէր թագաւորն, իբր այն եթէ կատարեցան կամք կարծեաց նորա. և ահա առնէր ընդ նոսա զայն ինչ զոր պաշտօնեայքն ամբարշտութեան նորա խրատեցին:

Արդ իբրեւ ետես թագաւորն զամենայն կազմութիւն և զբազմութիւն գնդի բարբարոսաց, որք սրտի մտօք եկեալ էին ի վաստակ արքունի, առաւելապէս ուրախ եղև առաջի մեծամեծացն և ամենայն բազմութեան զօրաց իւրոց: Ի վերին երեսս թաքուցանէր զկամա մտացն իւրոց, և ակամայ առաւելապէս պարզէր գնոսա: Խաղաց գնաց միանգամայն ի վերայ տէրութեանն Հոնաց աշխարհին, զոր Քուշանս անուանեն, և զերկեամ մի կոռեալ՝ ոչ ինչ կարաց ազդել նոցա: Ապա արձակեաց զմարզիկն յիւրաքանչիւր տեղիս, և զայլսն ի նոցա տեղիս փոխանակ առ իւր կոչեաց նովին սլատրաստութեամբ: Եւ այսպէս ամ յամէ սովորութիւն կարգեաց, և իւր անդէն քաղաք բնակութեան շինեաց. սկսեալ ի չորրորդ ամէ տէրութեանն իւրոյ մինչև յամի մետապաներորդ թագաւորութեանն:

Եւ իբրեւ ետես եթէ հաստատուն կացին Հոռոմք յուխտին իւրեանց զոր եղին ընդ նմա, և զադարեցին Խայնդուրք ելանել ընդ պահակն Ճորայ, և յամենայն կողմանց խաղաղութեամբ բնակեաց աշխարհ նորա, և ի նեղ ևս էարկ զթագաւորն Հոնաց, քանզի աւերեաց զբազում գա-

ւառս նորա, աւետաւորս առաքեաց ընդ ամենայն ատրուշանս աշխարհին իւրոյ. ցլուք սպիտակօք և զիսաւոր նոխազօք առատացոյց զգոհս կրակի, և խիստ թանձրացոյց անդադարութեամբ զպաշտօն պղծութեանն իւրոյ. պսակօք և պատուովք մեծարեաց զբազումս ի մոգաց և զբազմազոյնս ի մոգպետաց: Ետ և հրաման յափշտակել զբրիստոնէից. զինչս և զստացուածս, որք էին ի մէջ Պարսկաց աշխարհին:

Եւ այսպէս հպարտացաւ բարձրացաւ ի միտս իւր, ի վեր քան զմարդկային բնութիւն ընդվզեալ ապարասանէր, ոչ միայն յիրս մարմնական պատերազմացն, այլ մեծ ոմն զինքն կարծէր քան զբնութիւն հայրենի կարգին. վասն այնորիկ կեդծաւորութեամբ թագուցանէր զինքն ըստ կարծեացն, և որպէս երևէր իմաստնոցն՝ յանմահից իմն կարգի դնէր զինքն: Եւ յոյժ էր ցատուցեալ ընդ անունն Քրիստոսի, յորժամ լսէր թէ տանջեցաւ, խաչեցաւ, մեռաւ և թաղեցաւ:

Եւ իբրեւ այսպէս օր ըստ օրէ ի սոյն միտս ցնորեալ դանդաչէր, մի ոմն մանկազոյն ի նախարարացն Հայոց ընդդէմ բանս եղև ասէ. «Արքայ քաջ, դու ուստի գիտես զայդպիսի բանս խօսել զՏեառնէ»: Ետ պատասխանի թագաւորն և ասէ. «Իմ իսկ առաջի ընթերցան զգիրս մոլորութեանն ձերոյ»: Ետ պատասխանի անդրէն պատանին և ասէ. «Ընդէր, արքայ, ցայդ վայր

միայն ետուր ընթեռնուր այլ յառաջ ևս մատուցվարդացումն և լսես անդ գյարութիւնն, գյայտնութիւնն առ բազումս, զվերացումն յերկինս, զնստելն ընդ անձմէ Հօր, զխոստումն երկրորդ գալստեան՝ զհրաշակերտ յարութիւնն առնելով բոլորեցունց. զհամառօտ հատուցմունս արդար դատաստանին»։ Իբրև լուաւ դայս թագաւորն, ի խոր խոցեալ՝ վեր ի վերոյ ծիծաղեցաւ և ասէ. «Ամենայն այդ խաբէութիւն է»։ Ետ պատասխանի զինուորն Քրիստոսի և ասէ. «Եթէ հաւատարիմ են քեզ մարմնաւոր չարչարանք նորա, հաւատարմագոյն ևս լիցի քեզ երկրորդ անաւոր գալուստն նորա»։

Եւ դայս լսելով թագաւորին՝ բորբոքեցաւ իբրև զհօւր հնոցին ի Բաբելոնի, մինչ և իւրքն իսկ անդէն դեռ ևս իբրև զՔաղզէացիսն այրեցեալ լինէին։

Յայնժամ զբոլոր բարկութիւն սրտմտութեանն եհեզ յայրն երանելի՝ որում անուն էր Գարեգին։ Կապեալ ոտիւք և կապեալ ձեռք զերկեամ մի տուաւ ի չարչարանս, և հանեալ ի բաց գտէրութիւնն ի նմանէ՝ ընդունէր զվճիռ մահու։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԻՐԱՅՆ ՊԱՏԱՀՈՒՄՆ

ՅԻՇԽԱՆԷՆ ԱՐԵՒԵԼԻՑ

Որոց ոգիքն թուլացեալ են յերկնաւոր առաքինութենէն՝ յոյժ ընդ անիւ անկեալ է բնութիւն մարմնոյ. յամենայն հողմոյ շարժի և յամենայն բանէ խռովի, և յամենայն իբաց դողայ. երազագէտ է այնպիսին ի կեանս իւրում, և յանգիւտ կորուստն յուղարկի ի մահուան իւրում։ Որպէս և ասաց ոմն ի հնոցն, մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է։ Որ զմահ ոչ գիտէ՝ երկնչի ի մահուանէ. իսկ որ գիտէ զմահ՝ ոչ երկնչի ի նմանէ։

Եւ այս ամենայն չարիք մտանեն ի միտս մարդոյ յանուստմութենէ։ Կոյր զրկի ի ճառագայթից արեգական, և տգիտութիւն զրկի ի կատարեալ կենաց։ Լաւ է կոյր աչօք քան կոյր մտօք։ Որպէս մեծ է հոգի քան զմարմին՝ այսպէս մեծ է տեսաւորութիւն մտաց քան զմարմնոց։

Եթէ որ կարի առաւելեալ իցէ աշխարհա-
կան մեծութեամբ, և մտօքնաղքատագոյն, այն-
պիսին ողորմելի է քան զբազումս. որպէս և տե-
սանեմք իսկ՝ ոչ միայն ի չափաւոր մարդիկ՝ այլ
և յոր մեծն է քան զամենայն: Թագաւոր եթէ
ոչ ունի զիմաստութիւն աթոռակից իւր, ոչ կա-
րէ ի վիճակին իւրում վայելուչ գոյ: Իսկ եթէ
առ մարմնաւորս այսպէս, սրչափ ևս առաւել առ
հոգեւորսն:

Բոլոր մարմնոյս հոգի է կենդանութիւն, իսկ
մարմնոյ և հոգւոյ միտք են կառավար. և որպէս
առ մի մարդ՝ այսպէս առ բոլոր աշխարհս: Թա-
գաւոր ոչ զիւր միայն տացէ պարտիս, այլ և ո-
րոց եղև պատճառք ի կորուստ:

Բայց մեք թէպէտ և ոչ ունիմք հրաման
բամբասել զիշխանն, բայց և ոչ գովողք կարեմք
լինել այնմիկ՝ որ աստուածամարտն լինիցի: Այլ
զանցս իրացն պատմեմք որ ի նմանէ ընդ սուրբ
եկեղեցիսն էանց, և ոչ դանդաղիմ. ոչ բամբա-
սասէր մտօք, այլ ճշմարտութեամբ զելս իրացն
ասելով ոչ լռեցից: Ոչ ի կարծ ընդոստուցեալ,
և ոչ ի լուր զարթուցեալ. այլ ես ինքնին ան-
ձամբ անդէն ի տեղւոյն պատահեցի և տեսի և
լուայ զձայն բարբառոյ յանդգնաբար խօսելով.
իբրև զհողմ սաստիկ՝ զի բախիցէ զծով մեծ,
այնպէս շարժէր և տատանէր զամենայն բազ-
մութիւն զօրացն իւրոց: Եւ հանդէս առնէր ա-

մենայն ուսմանց, և անդաճէր զմոգութիւն և
զբաւդէութիւն և զամենայն ուսմունս աշխար-
հին իւրոյ: Արկանէր ի ներքս և զքրիստոնէու-
թիւն կեղծաւորութեամբ, և ասէր զայրացեալ
մտօք. «Հարցէք, քննեցէք, տեսէք. թող որ լաւն
է ընտրեալ կալցուք»: Եւ փութայր որ ինչ իմտին
էր՝ զի վաղվաղակի կատարեսցի:

Իսկ ի կողմանց կողմանց քրիստոնեայքն որ
ի զօրուն էին՝ իմացան զխորհուրդն որ ծածուկ
վառեալ բորբոքէր, և կամէր հրդեհել զլերինս և
զդաշտս առհասարակ: Զեռան և նոքա անծախա-
կան հրով, և սաստկապէս պատրաստեցան առ
փորձութիւն զաղտնի մեքենայիցն:

Սկսան այնուհետև բարձր բարբառով, սաղ-
մոսիւք և երգովք հոգեւորօք և մեծապայծառ
վարդապետութեամբ յայտ յանդիման մեծի բա-
նակին զպաշտօնն ցուցանել, և աներկիւղ առանց
զանդիտելոյ՝ ո՛ր որ և երթայր առ նոսա ուսու-
ցանէին կամակար: Եւ Տէր յաջողէր նոցա նշա-
նօք և արուեստիւք. քանզի բազում հիւանդք
ընդունէին զբժշկութիւն ի հեթանոսական զօրուն:

Իսկ անօրէն իշխանն իբրև գիտաց եթէ յայտ-
նեցաւ խորամանկութիւն խորհրդոյն, և պատ-
րաստեալ հուրն՝ մինչչև ուրուք ի նա փչեալ՝
վառումն նորա յայտնի իմացաւ երկիւղածացն
Աստուծոյ, սկսաւ ծածուկ նետիւք խոցոտել
զմիտս իւրոյ չարութեանն. և անբժշկական վէրս

յոգիս և ի մարմինս տեսանէր:

Մէրթ շանթէր գալարէր իբրև զօձ թունաւոր, մերթ պարզէր գոչէր իբրև զառելծ գայրացեալ. գելոյր և տապալէր երկդիմի մտօք. զխորհուրդս կամացն կամէր կատարել: Քանզի ձեռն արկանել և ունել ոչ կարէր, — վասն զի ոչ էին համագունդ ի միում վայրի առ նմա, — սկսաւ աշնուհետե յառաջ կոչել զկրտսերս յաւագաց և զանարգս ի պատուականաց և զտգէտս ի գիտնոց և զանարիս ի քաջարանց. և զի մի մի թուիցեմ, այլ զամենայն արժանաւորսն յետ տանէր. մինչ և զհայր և զորդի քակէր ի միմեանց:

Եւ թէպէտ ընդամենայն ազգս առնէր զանկարգութիւնս զայս, առաւել ընդ Հայոց աշխարհին մարտնչէր. քանզի տեսանէր զնոսա ջերմագոյնս յաստուածաշտութեան. մանաւանդ որք էին յազգէ նախարարացն Հայոց, և անմեղութեամբ ունէին զսուրբ քարոզութիւն առաքելոցն և զմարգարէից: Պատրէր զոմանս ի նոցանէ ոսկւով և արծաթով, և զբագումս այլով եւս առատ պարգևօք. իսկ զոմանս ագարակօք և մեծամեծ գեղօք, զոմանս պատուովք և իշխանութեամբք մեծամեծօք: Եւ այլ ևս սնոտի յոյս ոգւոց առաջի գնէր. և այսպէս հրապուրէր և յորդորէր հանապաղ. «Եթէ միայն, ասէ, զօրէնս մոգութեան յանձին կալլիք, և զձեր մոլորութիւնդ սրտի մտօք դարձուցանիցէք ի ճշմարտութիւն

երևելի մերոց զիւցազնական օրինացս, ի մեծութիւնս և յաւագութիւնս հասուցից հաւասար իմոյ սիրելի նախարարացս, նա առաւել ևս զանցուցից»: Եւ այսպէս կեդձաւորութեամբ խոնարհեցուցանէր զինքն առ ամենեւեան, խօսելով ընդ նոսա ի պատճառս սիրոյ, զի խորամանկութեամբ որսալ մարթասցէ զնոսա ըստ առաջին խորհրդականացն խրատուց: Եւ զայս առնէր սկսեալ ի չորրորդ ամէն մինչև ի մետասաներորդ ամիս իւրոյ տէրութեան:

Եւ իբրև ետես եթէ ոչինչ յարգեցաւ ծածուկ հնարագիտութիւնն, այլ ընդդէմքն յոլովագոյն գործէին — քանզի տեսանէր զբրիստոնէութիւն՝ որ օր քան օր յորդեալ տարածանէր ընդ ամենայն կողմանս հեռաւոր ճանապարհին ընդ որ ինքն անցանէր, — սկսաւ հաշել և մաշել և հառաչելով յոգւոց հանել: Յայտնեաց ակամայ զծածուկ խորհուրդսն. ետ հրաման բարձր բարբառով և ասէ. «Ամենայն ազգ և լեզուք՝ որ են ընդ իմով իշխանութեամբ՝ զադարեսցին յիւրաքանչիւր մոլոր օրինաց, և միայնոյ եկեացեն յերկրպագութիւն արեգական, զոհս մատուցանելով և աստուած անուանելով, և սպաս ունելով կրակի. և ի վերայ այսր ամենայնի և զմոգութեան օրէնս կատարելով, մի ինչ ամենևին պակաս առնիցեն»:

Զայս ասելով քարոզ կարդայր ի մեծի կա-
րաւանին, և պատուէր սաստիւ ի վերայ դնէր
ամենեցուն. և դեսպանս ստիպաւ արձակէր յա-
մենայն ազգս հեռաւորս, զդոյն պատուէր հրա-
մանի առ ամենեսեան արկանէր:

Արդ ի սկզբան երկոտասաներորդ ամի թա-
գաւորութեան իւրոյ՝ գունդ գումարէր անհամար
բազմութեամբ, յարձակեալ հասանէր յերկիրն
Թիտաղական:

Զայս տեսեալ թագաւորին Քուշանաց՝ ոչ հան-
դուրժէր ընդ առաջ ելանել նորա պատերազմաւ.
այլ խոյս տուեալ ի կողմանս ամուր անապա-
տին, թագստեամբ ապրէր հանդերձ ամենայն
զօրօքն իւրովք: Իսկ սա ասպատակ արձակէր
զաւառաց, տեղեաց, վայրաց, առնոյր զբազում
բերդս և զքաղաքս, և կուտէր զգերին, զառ և
զապուռ և զաւար, ածէր հասուցանէր յերկիր
իւրոյ տէրութեանն: Եւ անդայնուհետեւ յընդու-
նայն եղեալ ի նոյն խորհուրդս՝ հաստատէր ի
կարծիս մոլորութեան, ասելով ցալաշտօնեայս
ամբարշտութեանն. «Զինչ հատուցուք մեք առ-
տուածոցն փոխարէնս այս մեծի յաղթութեանս՝
որ ոչ ոք կարաց ելանել ընդդէմ մեր պատե-
րազմաւ»:

Յայնմ ժամանակի առ հասարակ մոզք և
քաղեայք բարձին զձայնս իւրեանց միաբան և
ասեն. «Աստուածքն որ ետուն քեզ գտէրութիւն

և զյաղթութիւն ի վերայ թշնամեաց քոց, ոչ
ինչ կարօտ են խնդրել ի քէն յերեւելի պատուա-
կանացս, այլ զի բարձցես զամենայն ուսմունս
մոլորութեան մարդկան, և ի մի դարձուցես օ-
րէնս զրադաշտական պատուիրանին»:

Հաճոյ թուէր բանն առաջի թագաւորին և
ամենայն մեծամեծացն, մանաւանդ որ էին ա-
ռաջակայք օրինացն: Խորհուրդ ի մէջ առեալ
յաղթէր խրատն:

Անդէն ի ներքոյ Պահ դրանն արգելոյր զբազ-
մութիւն այրուծիոյն Հայոց և զՎրաց և զԱղուա-
նից, և զամենեցուն՝ որ էին հաւատացեալ ի
սուրբ աւետաբանն Քրիստոսի: Եւ հրամանսաս-
տիւ զոնապանացն առնէին, եթէ որ յարեւելս առ
մեզ գայցէ՝ թողցեն, իսկ յարեւելից յարեւմուտս
անանց լիցի ճանապարհ:

Եւ իբրեւ արգել և փակեաց զնոսա յամուր
և յանել զառազիւրն, — և յիրաւի ասացի ամուր
և անել, քանզի չիք անդ տեղի փախստի և թա-
քստի, վասն զի շուրջանակի թշնամիք են բնա-
կեալ, — յայնմ ժամանակի ձեռն արկանէր ի նո-
սա, մեծաւ չարչարանօք և պէսպէս թանջանօք
վատթարէր զբազումս ի նոցանէ, և ստիպէր ու-
րանալ զճշմարիտն Աստուած, և խոստովանել զե-
րեւելի տարերս: Իսկ զօրականքն առ հասարակ
գեղեցիկ խորհրդով, քաջապէս զօրութեամբ միա-
բան աղաղակէին և ասէին. «Վկայ են մեզ եր-

կինք և երկիր, ոչ երբեք հեղափոխեալ եմք յար-
քունի վաստակս, և ոչ խառնեալ վատութիւն ընդ
արութիւն քաջութեան. ի գուր և անողորմ են
հարուածքս ի վերայ մեր»:

Եւ բազմանայր գոչումն աղաղակի նոցա,
մինչև ինքնին թաղաւորն ականատես լինէր ի-
րացն յանդիմանութեան, և անդէն վաղվաղակի
երդմամբ հաստատէր և ասէր. «Ոչ թողացուցից
ձեզ, մինչև կատարեսցիք զամենայն կամս հրա-
մանաց իմոց»:

Եւ անա իշխանութիւն առեալ՝ չարաչար
սպառաւորացն, զչորս զինուորսն ի բուն աւա-
գացն մատուցին ի փորձութիւնս տանջանաց: Եւ
զառաջեաւ դատեալ բազում հարուածովք, նո-
վին կապանօք անցուցին ի տեղիս արգելանին:
Իսկ այլոցն խաբէութեամբ առ ժամանակ մի
թողութիւն արարեալ, և զամենայն վնասուն պատ-
ճառս արկանէր զկապելովքն. և զայս առնէր սա-
տանայական խրատուն:

Իսկ յետ երկոտասան աւուր հրամանս տայր
ընթրիս գործել առատութեամբ և աւելի քան
զաւուրց սովորութիւն, և կոչէր զբազումս զին-
ւորական քրիստոնէիցն: Եւ ի ժամ զահու պատ-
րաստութեան զիւրաքանչիւր տեղի շնորհէր նո-
ցա զբազմականին. և սիրով խոնարհութեամբ
խօսէր ընդ նոսա ըստ առաջնում կարգին, զի
թերեւ հաւանեցին ուտել զմիս զոհեալ, զոր ոչ

էր երբեք օրէն ուտել քրիստոնէից: Իբրեւ ոչ կա-
լան յանձին ամենեքին, ոչ ինչ կարի ստիպեաց,
այլ հրամայեաց մատուցանել նոցա զսովորական
կերակուրն, և առաւել զինեօքն յաւելոյր ի տա-
ճարին զխրախութիւն:

Եւ անտի իբրեւ ի գուրս ելին ի սրահս ար-
քունի, արգելին զոմանս ի նոցանէ ձեռս յետս
կապելով, և զխոնջանունսն կնքելով. և զգու-
շութեամբ պահէին՝ էր որ զերկուս աւուրս, և
էր որ զերիս: Բազում և այլ ևս յանարժան հա-
րուածս չարչարէին, զոր ոչ ընդ գրով իսկ ար-
ժանի համարեցաք արկանել: Եւ զոմանս ի նո-
ցանէ ընդ քարշ վարէին յօտարութիւն յազնուա-
կան պատուոյն անարգեալ:

Եւ գունդս գունդս դարձեալ գումարէին ի
նոցանէ յերկիր հեռատան՝ յամուրս անապա-
տին՝ ի մարտ պատերազմի թշնամեացն արքայի.
և բազմաց իսկ անդէն հասանէր վախճան մա-
հու սրով: Եւ զամենեցունց զկարգեալ թշակսն
նուագեցուցանէին, և քաղցիւ և ծարաւով տա-
ռապեցուցանէին գնոսս, և ձմերոցի տեղիս զգժ-
նեայ վայրսն հրամայէին նոցա. և անարգս և
վատթարս յաչս ամենեցուն գնոսս ցուցանէին:

Իսկ նոքա առ սէրն Յրիշտոսի յոյժ ինդու-
թեամբ ընդունէին զամենայն չարչարանսն վան-
մեծի յուսոյն որ առաջոյ պատրաստեալն կայ
պատուիրանապահ համբերողացն: Որչափ չարու-

Թեամբ զանարգութիւնն բազմացուցանէր, նոքա
ևս քան զևս զօրանային ի սէրն Քրիստոսի. մա-
նաւանդ զի բազումք ի նոցանէ զգիրս սուրբս
ուսեալ էին ի մանկութենէ, այնու զանձինս
մխիթարէին և զընկերան քաջալերէին, և աշխա-
րայ զպաշտօնն ունէին և բազմացուցանէին:

Վասն որոյ և բազումք ի հեթանոսաց՝ որոց
հեշտ և ցանկալի ձայնքն թուէին, քաջալերէին
զնոսա, և ասէին բանս մխիթարութեան, իբրև
եթէ լաւ իցէ մարդոյ մահու չափ ճգնել՝ քան
յայդպիսի օրինաց ուրանալ:

Բայց սակայն թէպէտ և նոքա առ սէրն
Քրիստոսի յոյժ զուարթութեամբ խնդային ըստ
ներքին մարդոյն, արտաքին տեսիլն կարի ողորմ
էր յօտարութեանն: Այսպիսի պատուական զի-
նուորութիւն հասեալ էր ի չարաշուք անարգու-
թիւն, և հայրենի ազատութիւնն չարաչար կայր
ի ծառայութեան մարդախոշոշ բռնաւորին, որ և
ըստ հեթանոսաց օրէնս անցանէր արիւնհեղու-
թեամբ, և ամենեկին չկարծէր՝ թէ գուցէ այսր
ամենայնի վրէժխնդիր յերկնից:

Նա և ոչ զերկրաւոր վաստակս ուրուք յի-
շէր. և որ մեծն քան զամենայն է ըստ մարմ-
նաւոր կարգի, քանզի գոյին ոմանք ի նախարա-
րացն Հայոց՝ որոց զեղբարս նորա սնուցեալ էր
մայրենի կաթամբն իւրեանց, առաւել քան զա-
մենեսեան զնոսա զատէր:

Եւ յայսր ամենայնի վերայ այլ ևս չարու-
թիւն խորամանկեաց: Զմի ոմն ի հաւատարիմ
ծառայիցն իւրոց ի գործ առաքէր յերկիրն Հա-
յոց՝ որում անուէն էր Դենշապուհ. որ եկեալ
հասեալ հրամանաւ արքունի, զողջոյն բերեալ
զմեծ թագաւորին, և խաղաղասէր կեղծաւորու-
թեամբ աշխարհագիր առնելով ամենայն երկիրն
Հայոց ի թողութիւն հարկաց և ի թեթևութիւն
ծանրութեան այրեծիոյն: Թէպէտ և ի վերին ե-
րեսս կեղծաւորէր, այլ ի ներքոյ խորհուրդք չա-
րագոյն ցուցանէին:

Առաջին, զազատութիւն եկեղեցւոյ արկա-
նէր ի ծառայութիւն:

Երկրորդ, միայնակեաց քրիստոնեայք որ
բնակեալ էին ի վանորայս, ընդ նովին աշխար-
հագրով էարկ:

Երրորդ, զհարկ աշխարհին առաւել ծանրա-
ցոյց:

Չորրորդ, զնախարարեանն բանսարկութեամբ
արկ ընդ միմեանս, և յամենայն տան արար
խռովութիւն:

Եւ զայս ամենայն առնէր՝ զի թերևս զմիա-
բանութիւնն քակտեսցէ, և զուխտն եկեղեցւոյն
ցրուեսցէ, և զմիայնակեացսն փախուսցէ, և
զշինականսն վատնեսցէ. և առ յոյժ ալքաւորու-
թեանն՝ ակամայ զիմեսցեն յօրէնս մոգուց:

Եւ եւս չարագոյն հինգերորդն. քանզի որ հազարապետն էր աշխարհին՝ իբրեւ զհայր վերակացու համարեալ էր աշխարհականացն քրիստոնէից. գրգռեաց յարոյց զամբաստանութիւն ի վերայ նորա, և հանեալ զնա ի գործոյն՝ փոխանակ նորա պարսիկ ած յաշխարհն, և մեւս ևս մոզպետ դատաւոր աշխարհին, զի զեկեղեցւոյ փառս աղաւաղեսցեն:

Բայց սակայն թէպէտ և ամենայն գործքս այս դժնեայ էին, չեւ էր ուրուք ձեռն արկեալ յայտնի յեկեղեցին. վասն այնորիկ և ոչ ոք ընդդիմացաւ նմա, թէպէտ և էր ծանրութիւն հարկացն: Քանզի ուստի արժան էր առնուլ հարիւր դահեկան, նոյնչափ կրկնէին և առնուին. սոյնպէս և եպիսկոպոսաց և երիցանց ղնէին, ոչ միայն շինաց՝ այլ և աւերակաց: Նա բնաւ ճվ իսկ կարէ պատմել վասն ծանրութեան մտից և սակից, բաժից և հասից, լերանց և դաշտաց և մայրեաց: Ոչ ըստ արքունի արժանաւորութեանն առնուին, այլ հինաբար յափշտակելով, մինչև ինքեանք իսկ մեծապէս զարմանային՝ թէ ուստի այս ամենայն գանձ ելանէ՝ զիսորդ շէն կայցէ աշխարհն Հայաստանեայց:

Եւ իբրեւ տեսին՝ թէ այսու ամենայնիւ չկարացաք ձանձրացուցանել, յայնժամ յայտնապէս հրաման ետուն մոզաց և մոզպետաց նամակ մի գրել ըստ ձախողակի զենին իւրեանց: Եւ է պատ-

ճէն նամակին այս.

«ԹԻՆՐՆԵՐՍԵՆ ՎԶՈՒՐԿ, հրամանատար Երան եւ Անեբան, Հայոց մեծաց ողջոյն շատ».

«Դուք զիտասլիք, ամենայն մարդ՝ որ բնակեալ է ի ներքոյ երկնի, և ոչ ունի զօրէնս դենի մագդեզն, նա խուլ է և կոյր, և դիւաց Հարամանոյ խաբեալ:

«Քանզի մինչ չեւ էին երկինք և երկիր, Զրուան մեծն աստուած յաշտ առնէր զհազար ամ և ասէր. «Թերևս լիցի իմ որդի Որմիզդ անուն, արասցէ զերկին և զերկիր»։ Եւ յղացաւ երկուս յորովայնի. մի վասն յաշտ առնելոյ՝ և զմեւսն ևս ի թերևսն ասելոյ։ Իբրեւ զիտաց, եթէ երկուսն յորովայնիս, «Որ վաղ եկեսցէ, ասէ, նմա տաց զթագաւորութիւնս»։

«Իսկ որ էր ի թերահաւատութենէն յղացեալ՝ պատառեաց զորովայնն և ել ի դուրս։ Ասէ ցնա Զրուան. «Ո՞վ ես դու»։ Ասէ. «Որդինքո եմ Որմիզդ»։ Ասէ ցնա Զրուան. «Իմ որդին լուսաւոր է և անուշահոտ, դու խաւարային ես և չարասէր»։ Եւ իբրեւ կարի դառնապէս ելաց, ետ ցնա զթագաւորութիւնն հազար ամ։

«Իբրեւ ծնաւ զմեւս ևս որդի, անուանեաց զնա Որմիզդ. եհան զթագաւորութիւն յԱրհմէ, և ետ ցՈրմիզդն, և ասէ ցնա. «Յայժմ ես քեզ

յաշտ արարի, արդ դու ինձ արա»: Եւ Որմիզդ արար զերկինս և զերկիր. իսկ Արհմն ընդդէմ չար գործեաց:

«Եւ այսպէս բաժանին արարածքս. հրեշտակք՝ Որմիզդի են, իսկ գեքն Արհմնոյն, և ամենայն բարիք որ յերկնից և այսր լինին՝ Որմիզդի են, և ամենայն վնասք որ անտի և այսր գործին՝ զայն Արհմն արար: Սոյնպէս յերկինս որ ինչ բարի է՝ զայն Որմիզդն արար, և որ ոչն է բարի՝ զայն Արհմն արար. որպէս զմարդ՝ Որմիզդ արար. և զախտս և զհիւանդութիւնս և զմահ՝ Արհմն արար: Եւ ամենայն թշուառութիւնք և պատահարք որ լինին, և պատերազմունք դառնութեան, չարին մասին արարածք են. իսկ յաջողութիւն և տէրութիւնք և փառք և պատիւք և առողջութիւնք մարմնոց, զեղեցկութիւնք դիմաց և ճարտարութիւնք բանից և երկայնակեցութիւնք ամաց, այդ ի բարւոյն առնուն զգոյացութիւն. և ամենայն որ ոչ այդպէս է՝ ի նա չարի մասն խառնեալ է:

«Եւ ամենայն մարդիկ մոլորեալ են որ աւսեն՝ եթէ «Զմահ Աստուած արար, և չար և բարի ի նմանէ լինին»: Մանաւանդ որպէս քրիստոնեայք ասեն՝ թէ «Աստուած նախանձոտ է. վասն թզի միոյ ուտելոյ ի ծառոյն՝ Աստուած զմահ արար, և զմարդն արկ ընդ այնու պատուհասիւ»: Զայդպիսի նախանձ և ոչ մարդ առ

մարդ ունի, թող թէ Աստուած առ մարդիկ. զի որ զայս ասէ՝ նա խուլ է և կոյր, և ի դիւաց Հարամանոյ խաբեալ:

«Դարձեալ մեւս ևս այլ մոլորութիւն. «Աստուած որ զերկինս և զերկիր արար՝ եկն, ասեն, և ի կնոջէ ումեմնէ ծնաւ՝ որում անուն էր Մարիամ, և առն նորա Յովսէփ». այլ ճշմարտութեամբ՝ Բանթուրակայ ուրումն եղեալ նա որդի յանկարդ խառնակութենէ: Եւ զհետ այսպիսի մարդոյ մոլորեալ են բազումք.

«Եթէ աշխարհն Հոռոմոց առ յոյժ յիմարութեան տգիտաբար մոլորեալ են և զրկեալ ի կատարեալ դենէս մերմէ, յանձանց պայմանեն զվնասն իւրեանց. դուք ևս ընդէր զհետնոցա մոլորութեանն ցնորիք: Այլ զոր օրէնս տէրս ձեր ունի՝ զնոյն և դժւք կալարուք. մանաւանդ զի և առաջի Աստուծոյ վասն ձեր համարս ունիմք տալ:

«Մի հաւատայք առաջնորդացն ձերոց՝ զոր նաժրացիսդ անուանէք. քանզի յոյժ են խաբեբայք. զոր բանիւք ուսուցանեն՝ գործովք ոչ առնուն յանձն: «Միս ուտել, ասեն, ոչ են մեղք», և ինքեանք ուտել ոչ կամին. «Կին առնել արժան է», բայց ինքեանք և հայել ի նա ոչ կամին. «Կարասի որ ժողովէ, ասեն, մեղք են յոյժ», բայց զաղքատութիւն առաւել քան զյոյժ գովեն: Յարգեն զթշուառութիւն, և պարսաւեն զյաջո-

դուածս. ծաղր առնեն զանուն բախտի, և զփառաւորութիւն յոյժ այսպանեն. սիրեն զանշքութիւն հանդերձից, և յարգեն զանարգս քան զպատուականս. գովեն զմահ՝ և պարսաւեն զկեանս. անարգեն զծնունդս մարդոյ, և գովեն զանորդութիւն: Եւ եթէ լսէք դոցա և ի կանայս ոչ մերձենայք, աշխարհիդ վախճան վաղվաղակի հասնէ:

«Այլ ես ոչ կամեցայ զամենայն ըստ մասանց ընդ գրով արկանել առ ձեզ. զի բազում այլ ինչ է զոր խօսին դոքա: Որ չարագոյն ևս է քան զոր գրեցաքդ, զԱստուած ի խաչ ելեալ ի մարդկանէ քարողեն, և գնոյն մեռեալ և թաղեալ, և ապա յարուցեալ և վերացեալ յերկինս: Ո՛չ ահա ձեզէն իսկ արժան էր անդէն դատաստան առնել վասն այդպիսի անարժան ուսմանց: Դեւք որ չարք են՝ ոչ ըմբռնին և տանջին ի մարդկանէ, թնդ թէ Աստուած սրարիչ ամենայն արարածոց. զոր ձեզ ամօթ է ասել, և մեղ կարի անհաւատալի բանք:

«Արդ երկու իրք կան առաջի ձեր. կամ արբէք բան առ բան նամակիս պատասխանի, և կամ արիք ի Դուռն եկայք, և յանդիման լերուք մեծի հրապարակին»:

ԱՆՈՒԱՆՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍՅՆ

որք պատասխանեցին նամակին.

ՅՈՎՍԷՓ Եպիսկոպոս Այրարատայ.

ՍԱՀԱԿ Եպիսկոպոս Տարօնոյ.

ՄԵԼԻՏԷ Եպիսկոպոս Մանազկերտոյ.

ԵԶՆԻԿ Եպիսկոպոս Բագրևանդայ.

ՍՈՒՐՄԱԿ Եպիսկոպոս Բզնունեաց.

ՏԱՃԱՏ Եպիսկոպոս Տայոց.

ԹԱԹԻԿ Եպիսկոպոս Բասենոյ.

ԴՅՅՈՒՆ Եպիսկոպոս Տուրուբերանոյ.

ԵՐԵՄԻԱ Եպիսկոպոս Մարդաստանի.

ԵԼԼԱԼԻ Եպիսկոպոս Մարդոյ աղւոյ.

ԱՆԱՆԻԱ Եպիսկոպոս Սիւնեաց.

ՄՈՒՇԷ Եպիսկոպոս Արծրունեաց.

ՍԱՀԱԿ Եպիսկոպոս Ռըշտունեաց.

ԲԱՍԻԼ Եպիսկոպոս Մոկաց.

ԳԱԴ Եպիսկոպոս Վանանդայ.

ԵՂԻՇԷ Եպիսկոպոս Ամատունեաց.

ԵՂԲԱՅՐ Եպիսկոպոս Անձնեաց.

ԵՐԵՄԻԱ Եպիսկոպոս Ապահունեաց:

Այս ամենայն Եպիսկոպոսք և բազում քրեպիսկոպոսք և պատուական երիցունք ի տեղեաց տեղեաց հանդերձ սուրբ ուխտիւ եկեղեցւոյ՝ միաբանք և միահաւանք, միահամուռ ժողովեալք ի թաղաւորանիստ քաղաքն յԱրտաշատ,

հաւանութեամբ մեծամեծ նախարարացն և ամենայն բազմութեամբ աշխարհին արարին նամակին պատասխանի:

«ՅՈՎՍԷՓ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ»

«Հանդերձ ամենայն միաբանելովքս ի մեծամեծաց մինչեւ ցփոքունս, Միհրնեստեհի մեծի հազարապետիդ Արեաց եւ Անարեաց՝ ըստ խաղաղասէր մտօք ըստ մասցի ողջոյն առ քեզ եւ ամենայն մեծի սպահիդ Արեաց.

«Ի նախնեաց ունիմք սովորութիւն աստուածատուր պատուիրանաւ՝ աղօթս առնել ի վերայ կենաց թաղաւորի, և անձանձրոյթ խնդրել յԱստուծոյ վասն երկայն ժամանակաց դորա, զի խաղաղութեամբ վարեացէ զտիեզերական իշխանութիւնդ զոր աւանդեալ է դմա յԱստուծոյ. զի ի դորա յերկար խաղաղութեանն և մեք առողջութեամբ և աստուածապաշտութեամբ կատարեսցուք զկեանս մեր:

Վասն նամակին զոր քո ի մեր աշխարհս տուեալ էր, յառաջ ժամանակաւ մի ոմն ի մոգպետաց, որ կատարելագոյն էր ի դենիդ ձերում, և դուք առաւել քան զբնութիւն մարդկանի վերհամարէիք զնա, հաւատաց նա յԱստուած կենդանի յարարիչն երկնի և երկրի, և բան առ բան

ելոյծ և իմացոյց ձեզ զօրէնս ձեր: Եւ իբրեւ ոչ կարացին բանիւ զդէմ ունել նորա, քարկոծեալ մեռաւ յորմզդէ արքայէ: Եւ եթէ հաւատարիմ համարիցիս զմեր բանս լսել, ի բազում տեղիս այդր աշխարհիդ ձերոյ գտանին դիրք նորա. ընթերցիր, այտի տեղեկանաս:

«Այլ վասն օրինացս մերոց, ոչ ինչ աներևոյթ են, և ոչ յանկեան ուրեք աշխարհի քարոզի. այլ համատարած ընդ ամենայն երկիր, ընդ ծով և ընդ ցամաք և ընդ կղզիս. ոչ միայն ընդ արեւմուտս, այլ և ընդ արեւելս, այլ և ընդ հիւսիս և ընդ հարաւ և ի միջոցս լի է հոծութեամբ: Ոչ ի մարդ ապաստան՝ եթէ վերակացուաւ աարածեսցի ընդ աշխարհս. այլ ինքն յինքենէ՝ ունի զհաստատութիւն: Ոչ առ այլովք վատթարօքն վեհ երեւի, այլ ի վերուստ յերկնուստ ունի զանստու օրէնսդրութիւնն. ոչ միջնորդաւ, զի մի է Աստուած, և չիք այլ ոք բացի նմանէ, ոչ երիցագոյն և ոչ կրտսերագոյն:

«Ոչ սկիզբն առեալ յումեքէ լինել Աստուած, այլ ինքն ինքեամբ մշտնջենաւոր. ոչ ի տեղւոջ ուրեք, այլ ինքն ինքեան տեղի. ոչ ի ժամանակի՝ իմիք, այլ ժամանակք ի նմանէ գոյացան. ոչ միայն քան զերկինս երիցագոյն, այլ և քան զկարծիս մտաց մարդկան և հրեշտակաց: Ոչ ձեանայ ի տեսիլ տարրեղէն, և ոչ անկանի ընդ տեսեամբ ական. և ոչ միայն ձեռին չգննի, այլ

և ոչ ընդ միտս ուրուք հարկանի, ոչ միայն ընդ մարմնականացս՝ այլ և ընդ անմարմին հրեշտակացն. բայց եթէ ինքն. կամի, իւրոց արժանաւորացն մտաց իմանի, այլ ոչ աչաց տեսանի, և մտաց՝ ոչ երկրաւորացս, այլ որ յԱստուած են հաւատացեալ ճշմարտիւ:

«Եւ անուն նոցա Արարիչ երկնի և երկրի. իսկ յառաջ քան զերկին և զերկիր, որպէս ինքնագոյ՝ ինքնանուն է: Ինքն անժամանակ է, իսկ արարածոցս յորժամ կամեցաւ՝ սկիզբն արար լինելոյ, ոչ յընչէ՝ այլ յոչընչէ. զի ինչ՝ նամիայն է, և այլս ամենայն ի նմանէ ընչացաւ: Ոչ եթէ իբրեւ յետոյ իմացաւ և արար, այլ մինչ չև արարեալ էր նորա՝ ի կանուխ զիտութեանն իւրում տեսանէր զարարածս. որպէս և այժմ մինչ չև է գործեալ մարդոյ բարի ինչ կամ չար, Աստուծոյ յայտնի է անգործք մարդկան: Սոյնպէս և յայնժամ մինչ չև էր, ոչ խառն ի խուռն ինչ ճանաչէր զանեղսն, այլ կարգեալ և յարմարեալ կային առաջի նորա իւրաքանչիւր մասանցն տեսակք. իսկ մարդկան և հրեշտակաց՝ և տեսակքն և որ ի տեսակին լինելոց էին:

«Եւ քանզի արարող զօրութիւն է, ոչ կարէր խափանել գնորա բարեւարութիւնն՝ մեր չարութիւնս. որպէս և եղև իսկ, և ունիմք դատաւոր զաջն արարիչ: Ձեռք որ զերկինս և զերկիր հաստատեցին՝ նոյն և տախտակս քարեղէնս փո-

րադրեցին ևւ ետուն մեզ դպրութիւն՝ որ ունի զօրէնս. խաղաղականս և փրկականս. զի դիտասցուք զմի Աստուած արարիչ երեւելաց եւ աներեւութից. ոչ այլ եւ այլ, իբր թէ ոմն բարի եւ ոմն չար, այլ մի եւ նոյն համակ բարի:

«Բայց եթէ թուիցի քեզ չար ինչ գոյ յարարածս Աստուծոյ, ասա համարձակ, զի թերևս ուսցիս զճշմարիտն բարի: Ձդես չար սասցեր. գոն և դեք բարի՝ զոր և դուք և մեք Հրեշտակս անուանեմք. եթէ կամին՝ և դեք բարի լինին, և եթէ կամին՝ և հրեշտակք չար լինին: Այդ և ի մարդիկ երեւի, և առաւել ի միոյ հօր որդիս. է որ հնազանդ և հպատակ է հօրն, և է որ չարագոյն քան զստանայ: Նա և ինքն իսկ մարդն առանձին յերկուս բաժանեալ տեսանի, երբեմն չար՝ և երբեմն բարի. և որ բարին էր՝ նոյն և չարացաւ, դէպ եղև զի դարձեալ անդրէն ի բարին շրջեցաւ, և բնութիւն մի է:

«Բայց այն որ ասեսն, եթէ վասն թգոյ միոյ մահ արար Աստուած, վատթարագոյն է պատառ մի մագաղաթ քան զթուզ. ապա եթէ բան թագաւորին նկարի ի նմա՝ ո պատառ է զնա՝ մահու ընդունի զպատուհաս: Իսկ արդ չար արժան է ասել թագաւորին. քաւ, ես ոչ ասեմ, այլ խրատ ի գործ արկեալ և զայլս ուսուցանեմ: Յայնժամ էր Աստուած նախանձոտ՝ թէ չէր պատուիրեալ չուտել ի ծառոյ անտի. ապա եթէ յառաջագոյն

զգուշացաւ, զգութ բնական սիրոյն իւրոյ յայտնեաց ի նմա: Իսկ արհամարհելով մարդ՝ ընկալաւ զպատիժս մահուն:

«Բայց այն զոր ասացեր՝ եթէ Աստուած ի կնոջէ ծնաւ, յայդմ չէր արժան քեզ խորշել և փախչել. դի ահաւասիկ Արհմն և Որմիզդ ի հօրէ ծնան և ոչ ի մօրէ. որում եթէ քաջ միտ զնես, և ոչ դու յանձն առնուս: Եւ մեւս ևս այլ ծանրագոյն քան զայդ, Միհր աստուած ի կնոջէ ծնաւ, եթէ ոք ընդ իւրում ծնողին անկցի:

«Այլ սակաւիկ մի եթէ ի բաց թողացուցանէիր զփքուսն տէրութեանդ, և ընկերաբար գայիր ի պայքար, գիտեմ զի իբրև այլովդ ամենայնիւ յոյժ իմաստուն ես, և վասն ծնողեան Տեառն մերոյ ի սուրբ Կուսէն՝ ոչ աւելաբանութիւն համարէիր, այլ առաւել քան զարարչութիւնն յոչընչէ զաշխարհս՝ մեծագոյն զվերջին փրկութիւնն իմանայիր, ազատութեան մարդոյն զյանցաւորութիւնն զնէիր, և բարերարութեանն Աստուծոյ՝ զազատութիւնն ի ծառայութենէ:

«Քանզի յորժամ լսես եթէ յոչընչէ արար Աստուած զամենայն աշխարհս, բանիւ ծնունդ իմաշիր զարարածս: Իսկ քանզի Աստուած որ զայս մեծ մարմին առանց չարչարանաց ծնաւ, ապաքէն իբրև զհայր դուք ունի ընդ սմա: Զի որ ինքն անապական է՝ և զարարածս առանց ապակո՞ւթեան ծնաւ. իսկ սա կամօք զլորեալ

ապականեցաւ, և անձամբ ևս ոչ կարէր կանգնել կալ ի վերայ ոտից: Վասն զի էր ի հողոյ, անձամբ անձին արարեալ՝ անդրէն ի նոյն բնութիւն դարձաւ. և իբրև ոչ եթէ յօտար զօրութենէ չարի ինչ ընկալաւ ուրուք զպատիժս պատուհասին, այլ ի յիւրմէ հեղգութենէն չլսել բարերար պատուիրանին, խրատեցաւ ծառայական մասնն մահուամբ զոր կրեաց յանձն իւր:

«Արդ եթէ զմահ չար աստուածն արար, զի՞նչ դոյացութիւն երևի մահու ի միջի. և ոչ ինչ:—Բայց զբարի Աստուծոյ զարարածսն խանգարեաց:—Եթէ այդ այդպէս է՝ նմա և բարի իսկ ասել ոչ մարթի, այլ կիսագործ ապականացու: Եւ որոյ աստուծոյ արարածքն ապականելիք են և եղծանելիք՝ նմա անեղծ Աստուած չմարթի ասել: Տի՛ զն անդր թողէք պիմարութեան բարբառնջմունսդ:

«Միոյ աշխարհի երկու դեհապետք ոչ լինին, և ոչ միոյ արարածոյ երկու աստուածք: Եթէ ժպրհեսցին և լինիցին երկու թագաւորք միոյ աշխարհի, աշխարհն եղծանի և թագաւորութիւնքն խանգարին:

«Աշխարհս նիւթեղէն է, և նիւթքս որիչ որիչ են և ընդ միմեանս հսկառակ. մի է արարիչ հակառակորդացս՝ որ ածէ զսոսա ի սիրելութիւն հաւանութեամբ. որպէս մալեալ կակղէ զջերմութիւն հրոյն՝ օդոյս հովութեամբ, և զա-

պառուսն բրտութիւնն օգոյն՝ հրոյն եռանդամբ. սոյնպէս և զմանրամաղ փոշիացեալ հողս՝ ջրոյն խոնաւութեամբ զանգանէ; իսկ զիվայր ծորելի բնութիւնն ջրոյն՝ սալայատակ արամայուցեալ հողոյն կափմամբ:

«Զի եթէ միաբանէին տարերքս, գուցէ ոք ի կարճամտաց և Աստուած անապական զսոսա կարծէր, և թողեալ զարարիչն՝ արարածոյս զերկրպպութիւնն մատուցանէր. վանն այնորիկ որ արար զսա՝ զգուշացաւ յառաջագոյն, զի հայեցեալ մարդիկ ի յանդիմանութիւնն ապականացու տարերացս՝ անապական միայն զկառավար տրա իմացին, զմի և ոչ զերկուս. զնոյն արարիչ չորեքկին նիւթոյս՝ յորմէ ամենայնքս ծննդագործին հրամանաւ արարողին իւրեանց:

«Եւ շրջագայութեամբ չորեք յեղանակք կատարեալ գործեն զտարևոր սպասաւորութիւնն. և չորեքեան հային կամաց ակնարկելոյ արարչին իւրեանց, և անզգայութեամբ լծեալ են ի գործ հարկաւորութեանն, չյափշտակելով զկարգ պատուոյն ի միմեանց:

«Եւ անա պարզաբան լուսաւորութիւն՝ դիւրատար ի յականջս ամենեցուն:

«Զի այն որ հուրն է՝ գոյացութեամբ և զօրութեամբ խառնեալ է յերիսն ևս մասունս. իբրև զի գտանի ջերմութիւնն յոլովագոյն ի քաւրինս և յերկաթս, և սակաւագոյն ի յօդ և ի ջուր,

և ինքն առանձին ուրեք ոչ երևի: Իսկ ջրոյ բնութիւնն գոյ առանձինն, գոյ և ի խառնուածն երից ևս մասանց, յոլովագոյն ի հողաբոյսս և սակաւագոյն ի յօդ և ի հուր: Իսկ օդն թափանցանց է ընդ հուրն և ընդ ջուր, և ի ձեռն ջրոյն ընդ կերակուրս աճեցականս:

«Եւ այսպէս խառնեալ են տարերքս այս, և գոյացեալ իբրև զմի մարմին, և ոչ կորուսեալ զիւրաքանչիւր բնութիւնս, և ոչ երբէք զկայան առեալ հակառակութեամբ, հայելով ի մի իշխանն յանխառնն՝ որ զխառնուածն յարմարեալ կազմէ առ ի բնակութիւն կենդանեաց ամենեցուն, և տևողութիւն յարակայութեան բոլոր աշխարհիս:

«Իսկ եթէ առ անբան աշխարհս այսպէս հոգ տանի Աստուած, որչափ ևս առաւել առ բանաւոր աշխարհս՝ մարդն:

«Զոր և ձեր ոմն քաջ յիմաստնոցն ասաց, եթէ Միհրն աստուած մայրածին էր ի մարդկանէ, և թագաւոր աստուածադաւակ է, և համհարզ քաջ եւթներորդաց աստուածոց: Եւ եթէ հաւատալ արժան է առասպելաբանութեանդ—գորդուք և գործովք իսկ կատարեալ ցուցանէք ի դերիդ ձերում—մեք ոչ. ևս առասպելացն հաւատամք, այլ աշակերտք եմք մեծին Մովսիսի մարգարէին՝ ընդ որում Աստուած խօսեցաւ ի մորենւոյն և ի Սինէ; և դէմ յանդիման օրէնս զրեաց և ետ ցնա. և ծանոյց զնիւթեղէն աշ-

խարհս իբրեւ գարաւածս, և զիւր աննիւթ էութիւնն՝ արարիչ նիւթոցս յոչընչէ. և զերկիրս երկրաւորօքս և զերկինս երկնաւորօք եցոյց նմա՝ զի գործք ձեռաց նորա են: Բնակիչք երկնի՝ հրեշտակք, և բնակիչք երկրի՝ մարդիկ. բանաւոր՝ մարդ և հրեշտակ միայն, և Աստուած ի վեր քան զերկինս և զերկիր:

«Եւ ամենայն արարածք անբանութեամբ կատարեն զհրամանս պատուիրանի նորա, և ոչ երբէք անցանեն ըստ եղեալ սահմանն իւրեանց. բայց մարդ և հրեշտակ ազատ թողեալ ի կամս անձին, քանզի մտաւորք են, եթէ կայցեն ի հրամանի նորա, անմահք են և որդիք Աստուծոյ: Զբոլոր արարածս տուեալ է ի ծառայութիւն, զերկիրս՝ մարդկան, և զերկինս՝ հրեշտակաց. ապա եթէ ստունդանիցեն և անցանիցեն զպատուիրանաւ, զընդդէմսն գործեսցեն Աստուծոյ, յիւրաքանչիւր պատուոցն զանարգանս ընկալցին. զի երեսցիլ տէրութիւնն անբամբաս, և յանցաւորք յանցանացն ամօթալից:

«Իսկ եթէ դու ի տգիտութեան վրիպեալ իցես, ես որ հաստատունս զիտեմ՝ ոչ կարեմ զալ զկնի քո մոլորութեանդ: Եթէ աշակերտիմ անուսումնութեանդ՝ երկօքինս յանդիւտ կորուստն մատնիմք, թերեւ ես չարագոյն քան զքեզ, քանզի վկայ ունիմ ինձ զինքնասաց ձայնն Աստուծոյ. «Ծառայ, ասէ, որ ոչ գիտէ զկամս տեառն

իւրոյ, և արժանի գանի ինչ գործ գործէ, ըմպել ըմպէ գան, այլ սակաւագոյն. իսկ որ տեղեկագոյն է կամաց թագաւորին, և յանցանէ ինչ առաջի նորա, առանց բարեխօսի բազմապատիկ տանջի»:

«Արդ աղաչեմ զքեզ և զամենեւեան որ ընդ քոյով իշխանութեամբ են. մի դու ընդ իս բազմապատիկ տանջիր, և ոչ ես ընդ քեզ սակաւագոյն. այլ ես և դու և ամենայն բազմութիւնդ հանդերձ արի թագաւորաւդ այնպէս աշակերտեսցուք աստուածային գրոց՝ զի ի տանջանացն ապրեսցուք, և զգլխսս աս ոտն կոխեսցուք, և յանշէջ հրոյն զերծանիցիմք, և զարքայութիւնն ժառանգիցեմք, և անցաւոր կենօք զանանց մեծութիւնն անվախճան ունիցիմք:

«Բայց յորմէ դուդ զարհուրեալ ես՝ զիւրահաւան լեր, և վաղվաղակի աշակերտիս ճշմարտութեանն:

«Ոմն ի հրեշտակաց յանմահիցն զնդէն ստամբակեալ ի բաց զնաց յերկնից, և ի մեր աշխարհըս եկեալ՝ պատիր բանիւք և սուտ խոստմամբ զանկնելի յոյսն առաջի դնէր՝ իբրեւ տղայ մանկան՝ անվորձ և անկիրթ նորաթեք մարդոյն, ի վեր հայեցուցանելով զմիտս նորա, ուտել ի պրտոյ ծառոյն—յոր հուսն չհրամայեաց երթալ—զի լիցի աստուած: Իսկ նորա մոռացեալ զպատուիրանն Աստուծոյ, խաբեցաւ զկնի մոլոր խա-

բէութեանն, կորոյս զոր ունէր զիսուս անմահութեանն, և չեհաւ երազայոյս կարծեացն: Վասն նորոյ և մերժեալ ի կենաց տեղոյն, ընկեցաւ յապականելի աշխարհս՝ յորում և դուք էք բնակեալ այժմ, և ցնորեալ մոլորիք զկնի նորին խրատութի: ոչ ևս ուտելով ի պատուիրեալ ծառոյն, այլ զարարածս աստուած տեսլով, և անխօս տարերցս երկիր սրագանելով, և անորովայն դիւաց կերակուր մատուցանելով, և յարարչէն բոլորեցունց ի բաց մերժելով:

«Ոչ յագի չաք խրատտուն, այլ կամի զի քան զինքն չարագոյնս արասցէ: Քանզի դեւքն ոչ եթէ բռնաբար վարեն զոք ի կորուստ, այլ զմեզս քաղցրացուցանեն ի կամս մարդոյն, և ողորանօք որսան զանուսմունս ի խաբէութիւն, որպէս բազում մարդիկ զրնկերս իւրեանց ի գողութիւն և յաւազակութիւն: Իբր ոչ եթէ բռնի ինչ վարելով, այլ պատիր խաբէութեամբ տան գործել բազում չարիս, զոմանս ի կախարդութիւն, և զոմանս ի պոռնկութիւն, և զոմանս յանթիւ ի բազում յայլ իրս աղտեղութեան: Եւ արդար դատաւորք վրէժ առնուն մահու չափ. իբր ոչ եթէ բարի Աստուծոյ դատաւորք իցեն բարեգործ, և չարին չարագործ. զի բազում անգամ է զի ի բարի մարդկանէ չարք լինին, և յետոյ ի չարագունից անտիկատարելագոյն բարիք:

«Եւ դատաւորք ստոյգ՝ որք դատին զչարա-

գործս, ոչ եթէ չարք անուանին և չարչարիչք, այլ յոյժ բարիք և բարեգործք. և բնութիւն մի է, և ոչ երկու. իսկ ի միոյն անտի գործք երկուութեան երևին. ոմանց սատակիչք, և ոմանց պարգևատուք: Եւ եթէ առ մարդիկ այս պաշտի, ի ձեռն թագաւորական վիճակին խրատուն խնամ տանել իւրում իշխանութեանն, ճրչափ ևս առաւել Աստուծոյ բոլոր աշխարհս, որ ընդ ամենեցուն կեանս կամի և ոչ զմահ: Եւ ահա ուր բազմացաւ յանցաւորութիւն՝ տանջեաց զամենեւեան մահուամբ. իսկ ուր եղև ունկնդրութիւն հնազանդութեան՝ շնորհեաց պարգևս անմահութեան:

«Այն է ճշմարիտ Աստուած՝ բոլորեցունց մեր արարիչ, զոր դու աներասանակ արձակ բերանով՝ անահ աներկիւղ համարձակ հայհոյես: Թողեալ զՅիսուս Քրիստոս զփրկական անունն՝ Բանթուրակայ որդի անուանես, և մարդ մոլորեցուցիչ կարծես. և զերկնաւոր փրկութիւնն աղաւղես և անարգես ի կորուստ անձին և բոլոր աշխարհիդ: Զոր տալոց և հատուցանելոց ես զանանցական վրէժ տանջանացն յանշէջ հուրն սպառնացեալ զեհենին, հանդերձ ամենայն գործակցօք քոյովք, առաջնովք և միջնովք և վերջնովք:

«Այլ մեք այսպէս գիտեմք զԱստուած, և ի սոյն հաւատամք ի յաներկբայս:

«Եւ որ արար զաշխարհս՝ նոյն եկն և ծնաւ ի սուրբ Կուսէն Մարիամայ, յառաջագոյն նկատելով մարգարէիցն, առանց իրիք պատճառանաց մարմնաւոր կարգի: Որպէս յոչընչէ արար զայս մեծամարմին աշխարհս, սոյնպէս առանց իրիք մարմնական միջնորդի առ զմարմինն յանփորձ Կուսէն ճշմարտիւ, և ոչ ստուերագիր երեւամբ: Էր Աստուած ճշմարտիւ, և եղև մարդ ճշմարտիւ. ոչ ի լինելն մարդ՝ կորոյս զաստուածութիւնն, և ոչ ի կալ մնալն Աստուած՝ աղաւաղեաց զմարդկութիւնն, այլ նոյն և մի:

«Այլ քանզի ոչ կարէաք տեսանել զանտեսանելին և մերձենալ յանմերձենալին, եկն եմուտ ընդ մերով մարդկութեամբս, զի և մեք մտցուք ընդ նորա աստուածութեամբն: Ոչ անարգս ինչ համարեցաւ զգենուլ զիւր ստեղծուած մարմինս, այլ մեծարեաց իբրև աստուածաստեղծ զիւր գործ: Ոչ առ սակաւ սակաւ շնորհեաց ինչ սմա զանմահութեան պատիւն՝ իբրև զանմարմին հրեշտակաց, այլ միանգամայն զբոլոր բնութիւնն մարմնով՝ շնչով և հոգւով զգեցաւ, և միաբանեաց ընդ աստուածութեանն. միութիւն, և ոչ երկուութիւն. և այսուհետև մի գիտեմք զաստուածութիւնն, որ յառաջ էր քան զաշխարհս, նոյն և այսօր և յաւիտեան:

«Այս Յիսուս Քրիստոս՝ որ յիւր մարմինն փրկեաց զբոլոր աշխարհս, սա եկն կամօքի մահ.

և որպէս ինքն աստուածութիւնն գիտէ՝ թանձրացաւ յանարատ Կուսէն, և ծնաւ և պատեցաւ ի խանձարուրս և եղաւ ի մսուր, և շարժեաց ած զմոգսն յարևելից կողմանցս յերկրպագութիւն. սնաւ իբրև զտղայ կաթամբ, աճեաց և մեծացաւ ամս երեսուն, մկրտեցաւ ի Յովհաննէ ի յամլորդւոյն ի Յորդանան գետ: Արարնշանս մեծամեծս և արուեստս ի մէջ Հրէիցն. մատնեցաւ ի քահանայից, դատապարտեցաւ ի Պիղատոսէ պոնտացւոյ: Խաչեցաւ, մեռաւ, թաղեցաւ, յարեաւ յաւուր երրորդի. երեւեցաւ երկոտասան աշակերտացն և այլոց բազմաց աւելիքան գինգ հարիւրոցն: Եւ շրջելով ընդ նոսա զաւուրս քառասուն՝ վերացաւ յերկինս ի լեռնէն Ջիթենեաց յանդիման իւրոց աշակերտացն, ել և նստաւ ի հայրենի աթոռն: Խոստացաւ երկրորդ անգամ գալ անաւոր զօրութեամբ յարուցանել զմեռեալս, նորոգել զբոլոր աշխարհս, առնել դատաստան արդար ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց, տալ պարգևս արժանաւորաց, և հատուցանել պատիժս չարագործաց՝ որ այսմ ամենայնի բարերարութեանց ոչ հաւատան:

«Յայսմ հաւատոց զմեզ ոչ ոք կարէ խախտել, ոչ հրեշտակք և ոչ մարդիկ, ոչ սուր և ոչ հուր, ոչ ջուր, ոչ ամենայն զինչ և են դառն հարուածք:

«Ամենայն ինչք և ստացուածք մեր ի ձեռս

քո, և մարմինք մեր առաջի քո կան. ըստ կամաց քոց արա զինչ և կամիս: Եթէ սովին հաւատովք թողուս, ոչ յերկրի այլ տէր փոխանակեմք ընդ քեզ, և ոչ յերկինս այլ Աստուած փոխանակեմք ընդ Յիսուսի Քրիստոսի, որ չիք այլ Աստուած բաց ի նմանէ:

«Ապա եթէ յետ այսր մեծի վկայութեան այլ ինչ հարցանես, աւասիկ կամք, զբոլոր մարմին տուեալ ի ձեռս քո. վաղվադակի արա զինչ և կամիս: Ի քէն տանջանք և ի մէնջ յանձնառութիւնք. սուր քո՝ և պարանոցք մեր: Չեմք ինչ լաւ մեք քան զառաջինսն որ յայսր վկայութեան վերայ եղին զինչս և զստացուածս և զմարմինս իւրեանց:

«Զի եթէ անմահք իսկ էաք, և մարթ էր մեզ մեռանել վասն սիրոյն Քրիստոսի՝ արժան էր. քանզի և նա անմահ էր, և անչափ սիրեաց զմեզ՝ մինչև մահ ի յանձն էառ, զի և մեք նորա մահուամբն յաւիտենական մահուանէն ապրեսցուք: Եւ եթէ նա յիւր անմահութիւնն ոչ խնայեաց, մեք զի կամօք եղաք մահկանացուք, կամօք մեռցուք վասն սիրոյ նորա, զի կամօք յանձն առցէ զմեզ յիւր յանմահութիւնն. մեռցուք իբրեւ զմահկանացուս. զի ընկալցի զմեր մահն իբրեւ զանմահից:

«Այլ դու յայսր ամենայնի այլ զմեզ մի հարցաներ. զի ոչ եթէ ընդ մարդոյ է ուխտ հա-

ւատոց մերոց, եթէ պատրիցիմք իբրեւ զտղայս. այլ անլուծութեամբ ընդ Աստուծոյ՝ որում չիք հնար քակտել և ի բաց ելանել, ոչ այժմ և ոչ յապա, և ոչ յաւիտեանս, և ոչ յաւիտենից յաւիտեանս»:

Ի սմին մեծի հաւանութեան ամենայն բազմութիւնն միաբանեաց ի մեծամեծաց մինչև ցփոքունս. անսուտ երգմամբ եղին վկայութիւն՝ կենօք և մահու ի նմին կալ հաստատուն:

Եւ իբրեւ եհաս նամակն յարքունիս՝ և ընթերցան ի մեծի խոնաստանի յանդիման ամենայն բազմութեան կարաւանին, բազումք այնոք լի էին որ իբրեւ լսէին՝ գովէին զպատասխանին: Թէպէտ և երկնչէին յահէ տէրութեանն՝ սակայն ի ծածուկ առ միմեանս զնոյն վկայութիւնս գովութեանց տային. առաւել քան ընդ ճարտարաբանութիւնն՝ ընդ համարձակութիւն աներկիւղութեանն զարմանային: Եւ բազումք յահաբեկելոց սկսան զրահել պնդապէս, և զնոյն շշնջիւն լսէին յամենայն շրթանց:

Իսկ չարասէր մոգպետն հանդերձ մեծ հաղարապետուն շնչեաց չարախօսութիւն, և բորբոքեաց զթաղաւորն իբրեւ զհուր անշլիջանելի: Եւ սկսաւ կրճտել զատամունսն իբրեւ զօրհասական վիրաւոր. և յայտ յանդիման ձայն արկեալ

իմեծ հրապարակին, և ասէ. «Գիտեմ ես զչորութիւնն բազմութեան մարդկանս՝ որ թերահաւատեն ի մերոց օրինացս, և զկնի կախարդութեան մոլորեալ են անդարձութեամբ: Եւ իմ եղեալ է իմտի՝ թէ ոչ ումեք թողացուցից ի մեծամեծ հարուածոցն՝ մինչև աւամայ ի բաց կացցեն յայնպիսի վրիպական օրինաց. եթէ ոք կարի ի մերձաւորաց իցէ, զնոյն անցս և ընդ նոսա անցուցից»:

Յայնժամ ծերն դառնացեալ բանս ի ներքս ընկէց, և ասէ ցթագաւորն. «Առ ինչ է քո այդ մեծ տրտմութիւնդ. զի եթէ կայսր չեկանէ ըստ քո հրաման, և Հոնք կան քեզ ի ծառայութեան, հր մարդ է յերկրի՝ եթէ կարող է ընդդէմ դառնալ քում հրամանիդ: Տիրաբար հրաման տուր ի ներքս, և ամենայն որ ինչ և ասես՝ վաղվաղակի կատարի»:

Եւ անդէն թագաւորն ինքեքս կոչեալ զդաւրապետն, հրամայէր գրել հրովարտակ. և ոչ ևս ըստ սովորութեանն, այլ բանս զայրազինս իբր առ ատելիս և անպիտանս, չյիշելով ամենեկն զմեծամեծ վաստակս տիրասէր մարդկանն. այլ միայն կոչոյ հրաման տուեալ յականէ, յանուանէ զարս զոր ինքն ճանաչէր: Եւ այս անուանք են նախարարացն. Ի տոհմէն Միւնեաց ՎԱՍԱԿ անուն:

Ի տոհմէն Արծրունեաց ՆԵՐՇԱՊՈՒՀ անուն:
 Ի տոհմէն Ռըշտունեաց ԱՐՏԱԿ անուն:
 Ի տոհմէն Խորխոռունեաց ԳԱԴԻՇՈՅ անուն:
 Ի տոհմէն Մամիկոնէից ՎԱՐԴԱՆ անուն:
 Ի տոհմէն Մոկաց ԱՐՏԱԿ անուն:
 Ի տոհմէն Ապահունեաց ՄԱՆԷՃ անուն:
 Ի տոհմէն Ամատունեաց ՎԱՀԱՆ անուն:
 Ի տոհմէն Վահուունեաց ԳԻԻՏ անուն:
 Ի տոհմէն Անձևացեաց ՇՄԱԽՈՆ անուն:

Զայսնախարարքս յականէ յանուանէ կոչեցին ի դուռն արքունի. և կէսքն առ նմա իսկ էին ի կարաւանին, և այլքն ի կողմանց հիւսիսոյ ի Հոնաց պահակին. թողեալ էր զոմանս ի նախարարացն անդէն յաշխարհին Հայոց:

Արդ թէպէտ և ոչ համագունդի միոջ վայրի գիպեցան ամենեքեան, սակայն յառաջագոյն գիտացեալ զխորհուրդս չարաբարոյ բռնաւորին, և գհեռաւորսն ևս իբրեւ զմերձաւորսն ի միոջ վայրի առ միմեանս համարէին:

Եւ ի ձեռն Յովսեփու մեծի եպիսկոպոսի նովին ուխտիւ հաստատեալ՝ խաղացին գնացին յիւրաքանչիւր տեղեաց ի դուռն արքունի: Եւ յոյժ փութային վասն եղբարց և որդեաց և սիրելի դայեկասնունդ բարեկամացն՝ որ չարաչար կային ի մեծի նեղութեանն: Վասն որոյ և նոքա զանձինս ի մահ մատնեցին՝ ոչ ինչ զանգիտելով իբրև զանարի վատասիրտս. այլ յոյժ քաջու-

Թեամբ պնդէին զանձինս, զի Թերևս կարասցեն փրկել զնոսա ի մեծամեծ հարուածոցն:

Եւ իբրեւ հասին ի դուռն արքունի, ի մեծի շաբաթու Զատիկին յանդիման լինէին Թազաւորին: Բայց Թէպէտ եւ տեսանէին զեղբարս իւրեանց ի մեծամեծ վիշտս տառապանաց՝ որ վասն անուանն Քրիստոսի ճղնեալք էին պնդապէս, ոչ ինչ տրտում եւ տխուր գերեսս ցուցանէին հրապարակին: Եւ որչափ նոքա զուարթագին երևէին ամենեցուն՝ առաւել զարմանային չարասէրքն:

Եւ զի օրէնք էին յառաջ Ժամանակաւ, յորժամ ի Հայոց այրուծի ի դուռն երթայր, ի ձեռն պատուաւորի զօրագլխի ուրուք, այրւնդ առաջ յղէր, եւ հարցանէր զողջոյն եւ զխաղաղութիւն Հայոց աշխարհին, և երկիցս եւ երիցս անգամ զնոյն առնէր. և զհանդէս զնդին ինքնին տեսանէր Թազաւորն եւ յառաջ քան զգործ պատերազմին հասանել զգալն իսկ առ նա՝ մեծիշնորհակալութեան համարէր, եւ առաջի աթոռակցացն իւրոց եւ ամենայն մեծամեծացն՝ զովութիւն մատուցանէր ամենեցուն, եւ յիշէր զնախնեացն զվաւտակս, եւ զառն առն քաջութիւն պատմէր նոցա:

Իսկ այն օր ոչ մի ինչ յայսցանէ ամենեւին ինչ ոչ յիշեաց. այլ իբրեւ զչարադեւ մի՝ ոչ զաղարէր յուզել եւ շարժել զբուք ձմերայնուոյ: Որպէս և նմանեալ իսկ էր ծովածուկի ալէկոծ

խաւովութեան, ոչ զուզնաքեայ վեր ի վերոյ, այլ անդատին յանդնդոց բարձրանայր փրփրեալ կուտակեալ, եւ վիշապաձայն որոտալով, գազանաբար գոչելով առ հասարակ դողացուցանէր գտիեղերական իշխանութիւնն, որպէս Թէ փրեալ տարածանիցի համատարած ամենայն ի վերայ լերանց, խորոց և ձորոց՝ ապականել միտնգամայն զլայնութիւն դաշտացն վայելչութեան:

Մռնչելով բարբառ արձակեալ և ասէ. «Երդուեալ իմ յարեգակն, ի մեծն աստուած — որ ճառագայթիւքն իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, եւ ջերմութեամբն կենդանածնէ զամենայն գոյացեալսն — եթէ ոչ վաղիւ ընդ առաւօտն, ընդ երեւումն սքանչելոյն, ընդ իս զիւրաքանչիւր ծունր նմա ոչ կրկնեսջիք՝ խոստովանելով զնա աստուած, ոչ ինչ թողացուցից ձեզ՝ զամենայն նեղութիւնս չարչարանացն ի վերայ ածելով, մինչեւ ակամայ կատարիցէք զկամս հրամանաց իմոց»:

Իսկ հաւատացեալքն հաստատեալք ի Քրիստոս՝ որ ի սառնամանեաց ձմերայնուոյն հովանային, և ոչ ի տապոյ խորշակին ջեռնութիւն, և ոչ յահագին ձայնէն սարսէին, և ոչ ի սպառնալեաց տանջանացն զանգիտէին. այլ ի վեր հայեցեալք զգօրութիւնն Քրիստոսի յօգնութիւն եկեալ տեսանէին, և զուարթագին դիմօք և համեստ բանիւք յառաջ մատուցեալ՝ տային պա-

առախանի թագաւորին.

«Խնդրեմք ի քէն, արքայ քաջ, ունկն դիր
սակաւ բանից մերոց, և քաղցրութեամբ լուիցեա
զոր ասելոցս եմք:

«Քանզի յիշեցուցանեմք քեզ զժամանակն
Շապհոյ արքայից արքայի, որ էր հայր հաւուն
քո Յազկերտի, և ետ նմա Աստուած գերկիրն
Հայոց ի ժառանգութիւն սովին օրինօք որով եւ
մեք իսկ վարիմք այժմ, և հարքն մեր և հաւք հարցն
մերոց կացին նմա ի ծառայութեան վաստակս,
և սիրով կատարէին զամենայն հրաման բանի
նորա, և բազում անգամ ի նմանէ մեծապարգևք
ելանէին: Եւ յայնց ժամանակաց մինչև ի քո
հայրենի աթոռ՝ և մեք զնոյն ծառայութիւն ծա-
ռայեցաք. բայց թերևս քեզ լաւագոյն քան զա-
ռաջնոցն»:

Զայս ասելով ցուցանէին զքաջութիւն ա-
րութեանցն լաւագոյն քան զառաջնոցն ըստ զի-
նուորութեան կարգի: Իսկ զմտից և զսակից, և
որ այլ ևս էին հարկ աշխարհին, բազմազոյն քան
առ հարքն նորա երթայր յարքունիս:

«Նա և ի սուրբ եկեղեցւոյն, որ էր ազատ
ի Քրիստոս ըստ կարգի նախնեացն մերոց ի
սկզբանէ, և դու ընդ հարկաւ եդիր. և մեք առ
սէր քոյոյ տէրութեանդ ոչ ինչ ընդդիմացաք
քեզ: Արդ վասն էր յուզեալ իցէ ցասումնս այս
ի վերայ մեր. առա դու մեզ զսլատաւուս միա-

առն. եթէ օրէնքն մեր պատճառք իցեն անվաս-
տակ լինելոյ առաջի քո»:

Իսկ չարադէն լի ամենայն նենգութեամբ՝
գերեսս ի մի կոյս դարձուցեալ և ասէ. «Վնաս
համարիմ ընդունել ի գանձ արքունի գհարկս աշ-
խարհին ձերոյ, և անօգուտ զքաջութիւն արու-
թեան ձերոյ. քանզի տգիտաբար մոլորեալ էք ի
ճշմարիտ օրինացս մերոց, և զաստուածս անար-
գէք և զկրակ սպանանէք և զՅուրս պղծէք, և
զմեռեալս ի հող թաղելով գերկիր ապականէք, և
քրտիկար չառնելով ոյժ տայք Հարամանոյ. և որ
մեծ քան զամենայն՝ զի հանապազ ի կանայս ոչ
մերձենայք. և մեծապէս լինի դիւաց խնդութիւն,
չխրատելով ձեր և չպահելով զամենայն կարգս
մոդաց: Տեսանեմ զձեզ իբրև զխաշինս ցրուեալս
և վայրատեալս յանապատի, և յոյժ գեղջէ մտաց
իմոց՝ թէ դուցէ աստուածքն բարկացեալ վասն
ձեր՝ ի մէնջ վրէժս առնուցուն: Այլ դուք եթէ
կամիք կեալ և կեցուցանել զանձինս ձեր, և մե-
ծարանօք անդրէն յուզարկիլ, զոր ասացի՝ վաղիւ
վաղվաղակի կատարեցէք»:

Յայնժամ երանելի նախարարքն առ հասա-
րակ զձայնս իւրեանց բարձին և ասեն յանդի-
ման ամենեցուն. «Մի դու, արքայ, և մի զայդ
այլ ևս առ մեզ ասեր. քանզի ոչ է եկեղեցի
չինուած մարդոյ, և ոչ սուրբ արեգական, որ-
չէս դուդ այլ ընդ այլոյ կարծես՝ թէ աստուած

լիցէ. ոչ միայն զի ազատուած չէ, այլ և կենդանի չէ: Այլ եկեղեցիք ոչ են պարզեք թագաւորաց, և ոչ արուեստ ճարտարութեանց, և ոչ գիւտք իմաստնոց, և ոչ աւար քաջութեան զինուորաց, և ոչ պատիր խաբէութիւնք դիւաց. նա և բնաւ իսկ ամենևին զինչ և ասացես յերկրաւորացս, կամ ի վեհից կամ ի վատթարաց, բնաւ ուրեք եկեղեցի ի նոցանէ ոչ պոցի: Այլ շնորհք են մեծին Աստուծոյ, ոչ միում ումեք ի մարդկանէ տուեալ, այլ ամենայն բանաւոր ազգաց որք վիճակեալք են ի բնակութիւն ի ներքոյ արեգականս: Հիմունք նորա եղեալ են ի վերայ հաստատուն վիմի. ոչ ներքինք շարժել կարեն, և ոչ վերինք դրդուեցուցանել: Եւ զոր երկինք և երկիր ոչ դողացուցանէ՝ մի ոք ի մարդկանէ խրոխտացի յաղթել նմա: Հապա, որով օրինակաւ զինչ կամիս առնել՝ կատարեա. պատրաստ եմք ամենեքեան առ ամենայն մեքենայս հաբուածոցն տանջանաց զորս պառնացար. ոչ միայն ի շարչարել՝ այլ և ի մեռանել: Եւ եթէ դարձեալ ևս զնոյն բանս հարցանես՝ ի միով միով լուիցես տուել քան զդոյն պատասխանի»:

Յայնժամ դառնացեալ քան զլեզի թագաւորն՝ փուլդանէր անդէն ի փորին զծով կամաւոր մաղձոյն իւրոյ, և ընդ քիթն և ընդ բերանն առ հասարակ գոլոյի ջերմախառն ելանէր, իբրև ի սաստիկ հնոցէ ծուխ թանձրացեալ: Եւ

առ չհանդուրժել սրտին իւրոյ՝ կոտորէր զգորութիւնս մարմնոյն, և ծակոտէր զբազմամթեր ման խորհրդոցն, ցրուէր և վատնէր զամենայն խորհումն նենդութեան: Եւ զոր ոչ երբէք կամէր իւրոց սիրելեացն յայտնել՝ ակամայ առաջի ծառայիցն Քրիստոսի մերկանայր և դնէր զամենայն կարգաւ:

Երեքինէր և չորեքինէր զանսուտ երգումն յարեգակն, և ասէր այսպէս. «Ոչ կարէք աւերել զանխաբ ամուրս իմ. և ոչ որում ցանկացեալք էք՝ վաղվադակի տամ գտանել ձեզ. այլ զամենեսեան զձեզ և որ ի զնդիս են՝ չարաշար կապանօք ի Սաղաստան տամ անցուցանել ընդ անճանապարհ տեղիս, որ և բազումք ի ձէնջ ի խորշակէ յերթալն սատակիցին, և մնացեալքն անկցին ի բերդս ամուրս և ի բանդս անելս: Եւ ի ձեր աշխարհն առաքեցից զօրս անթիւս հանդերձ փոք, և զկին և զորդիս ի Սուժաստան տամ խաղացուցանել. և զեկեղեցիս, և զոր անուանէք վկայարանս՝ քակեցից, քանդեցից և յապականութիւն դարձուցից. և եթէ որ ընդդէմ դարձեալ գոցի՝ կոխան եղեալ դազանաց անդորմ մեռանիցի: Եւ զամենայն ասացեալս արարից և կատարեցից առ մնացորդս աշխարհին»:

Եւ վաղվադակի հրամայէր զպատուականս խարարոսն հանել մեծաւ անարգանօք յերեսաց իւրոց. և զգուշութեամբ հրաման տուեալ դահ-

ճապետին՝ առանց կապանաց յիւրաքանչիւր վանս պահել, և ինքն զառածեալ անդրէն դառնայր անմխիթար տրտմութեամբ յօթեանսն անկանէր:

Իսկ հաւատացեալքն ճշմարտութեամբ ի Քրիստոս՝ ոչ ինչ երկմտութեամբ թերահաւատէին յառաջին խրատուէ սուրբ վարդապետացն իւրեանց. այլ տակաւին խնդրէին հնարս իրացն, թէ որպէս զանձինս և զսիրելիս հանցեն ի մեծ հեղութենէն: Եւ բազում անգամ ջանալով, և մեծամեծացն որ օգնականք էին նոցա ի Դրանն արքունի՝ խոստմունս մեծամեծս առաջի դնէին առ ի յոյս կարասւոյ, և ոչ սակաւ գանձս առ ժամայն ծախէին նոցա:

Եւ իբրեւ յամենայն կողմանց եկն փակեցաւ անել արգելան նոցա, յայնժամ զխորհուրդն Սրբահամու ի մէջ առեալ՝ ազադակէին և ասէին ի սիրտս իւրեանց. «Ամենեցուն մեր նուիրեալ և եղեալ զեղբարս և զորդիս և զամենայն սիրելիս ընդ կապանօք իբրեւ զՍահակ ի վերայ սուրբ սեղանոյն, ընկալ, Տէր, զկամաւոր պատարագս մեր, և մի տար զեկեղեցի քո յայսն կատականաց անօրէն իշխանիս այսորիկ»:

Մի սնն հերքինի ի խորհրդակցացն արքայի ի ծածուկ ունէր զանքակ սէրն ի Քրիստոս—քանզի մկրտեալ իսկ էր յառաջանն կենդանի— և մեծապէս հոգ տանէր հնարից կենաց վշտացելոցն: Եւ իբրեւ ստուգեաց ճշմարտիւ, եթէ զոր

բազում ստառնացաւ թագաւորն չարիս՝ զամենայն կամի անցուցանել ընդ աշխարհն Հայոց, թէպէտ և ոչ ամենեցուն՝ այլ սակաւուց ի նոցանէ խրատ ետ և ուսոյց ելս հնարից, զի առ անգամ մի ի հեղութենէ անտի զանձինս ապրեցուցեն:

Եւ մինչդեռ գունդ կազմէին՝ որ զնոսա շիօթակ արասցեն յանդարձ օտարութիւն—որպէս զբազում նախարարսն ի Վրաց աշխարհէն արարին—ի նմին ժամանակի գութկան հասանէր ի կողմանցն Քուշանաց՝ եթէ գունդ հատաւ ի թշնամեացն, որ ելին աւերեցին զգաւառս բազումս արքունի: Եւ այս լինէր մեծ օգնականութիւն նոցա յերկնից: Եւ անօրէնն ճեպեալ տաղնապէր զայրուծին յառաջ արձակեալ, և ինքն փութայր ստիպաւ զհետ երթալ. և ի խոր խոցեալ ի խորհուրդսն՝ ցրուէր զառաջին հաստատուն երդումն:

Իսկ երկիւղածացն Տեառն զայս տեսեալ՝ մեծաւ յուսով աղօթելով ասէին միարան. «Դու Տէր ամենայնի, որ զիսեւս զծածկեալս սրտից մարդկան, և յայտնի են առաջի քո ամենայն աներևոյթ խորհրդոց, և ոչ ինչ խնդրես վկայութիւն յերեւելաց. որպէս զի և զանգործս մեր տեսին աչք քո. արդ առաջի քո հեղումք զինդրուածս մեր: Ընկալ, Տէր, զծածկութիւն աղօթից մերոց, և կատարեա զմեզ ի հաճոյս պատուիրանաց քոց, զի ամաչեսցէ չարն որ խրոխ-

սացեալ մարտնչի ընդ մեզ իշխանութեամբ անօրինին: Շարժեա, Տէր, զկամակոր խորհուրդս նենգաւորին, և խափանեցո զկամս ամբարշտութեան նորա, և դարձո զմեզ խաղաղութեամբ խորհրդոցն անդրէն ի սուրբ եկեղեցին. զի մի՞ յանկարծակի յափշտակեալ աւերեսցի չարաչար ի թշնամեաց»:

Եւ անձամբք իւրեանց դայս ուխտ եղեալ անքակութեամբ ընդ Աստուծոյ, զի հաստատուն կացցեն ըստ առաջին խորհրդոցն, պատգամ ի ներքս յղէին գնոյն խրատտուն իւրեանց, իբրեւ կատարեսցին կամք անօրէնութեան նորա:

Ձայն իբրեւ լուաւ թագաւորն՝ յոյժ ցնծացեալ բերկրեցաւ, կարծեցեալ զգիսն հասանել նմա յօգնականութիւն, շրջեալ և աւերեալ զհաստատուն խորհուրդս ծառայիցն Աստուծոյ. զի տես մատուցանեն երկրպագութիւն արեգական, պատուեալ զնա զոհիւք և ամենայն օրինօք մոգութեանն:

Եւ զայն ոչ կարաց իմանալ ցնորեալն՝ եթէ անստուեր լոյսն արեգականն արդարութեան սպառէր և մաշէր զխաւարային խորհուրդս նորա, և եղծեալ ապականէին ամենայն խեղաթիւր կամք նորա: Եւ կուրացեալ ի ճշմարտին յայտնութենէ՝ ոչ ինչ իմացաւ զպատրանս խաբէութեանն որով վրիպեացն: Հեղոյր արկանէր առաջի նոցա զպարգևս երկրաւորս, և վերստին ա-

մենեցուն զպատիւս և զգահսն նորոգէր, յառաջ մատուցանելով և երևելի աւանելով ընդ ամենայն տինգերական իշխանութիւնն: Եւ անբաւ առատութեամբ աղարակս և աւանս միում միում նոցա յարքունուստ շնորհէր. սիրելիս և բարեկամս կարդայր զնոսա, և առ հոլարտ յանդգնութեան մտացն կամակորութեան՝ կարծէր եթէ փոխանակիցի ճշմարտութիւնն ընդ ստութեան:

Եւ զայս արարեալ, բազում այրուծի գումարէր ընդ նոսա, և ի մոգուցն ոչ սակաւս, աւելի քան գեւթն հարիւր վարդապետս՝ յղէր ընդ նոսա, և զմեծ ոմն իշխան մոգպետ կացուցանէր ի վերայ նոցա: Խոնարհէր և ազաչէր պատուիւրելով, թէ մինչ ես ի պատերազմէս դարձեալ գայցեմ խաղաղութեամբ, ձեր արարեալ և կատարեալ իցէ զամենայն ըստ կամաց իմոց: Եւ այսպէս շքով և պատուով առաջնորդէր նոցա զերկայնութիւն ճանապարհին անդրէն յերկիրն Հայոց: Եւ ինքն աւետիս խնդալիս առաքէր յատրուշանս բազումս, զրէր և ցուցանէր մոգաց և մոգպետաց և ամենայն մեծամեծաց կողմանց կողմանց աշխարհաց՝ որպէս դիցն օգնականութեամբ զգործ քաջութեան իմոյ յառաջ մատուցեալ:

Իսկ խոհերականքն այնուհետեւ յարուցեալ յիւրաքանչիւր խաւարային դարանաց՝ իղձ լինէին վաղվաղակի զհրամանն կատարել. ձայն ա-

բարեալ յաշխարհս հեռաւորս՝ միանգամայն խաղալ գնալ յերկիրն արեւմտից: Եւ մինչ չև հասեալ էին ի մեծ յաշխարհն Հայոց, փայտ ընկենունին և վիճակս արկանէին, թէ որ լեզու որո՞ւմ դասու հասցէ յաշակերտութիւն: Զի առհասարակ հրաման առեալ էր յարքունուստ, որպէս Հայոց աշխարհին՝ նոյնպէս և Վրաց և Աղուանից և Լըփնաց, Աղձնեաց և Կորդուաց և Ծօղէից և Դարսան և որ այլ ևս ուրեք ուրեք ի ծածուկ յիշխանութեանն Պարսից ունէին զքրիստոնէութիւն:

Եւ անզգայ յարձակմամբ յաւարի առնուլ փութային զգանձս սուրբ եկեղեցեացն. և իբրև զդևս այնուհետև առ միմեանս հասանէին: Եւ լինէր գունդ զօրաց բազմաց, և չարասէրն սատանայ իբրև զօրավար ի մէջ նոցա երևէր, և անդադար յորդորելով զամենեւեան ճեպեալ փութացուցանէր: Կէտ եղեալ զժամանակն՝ զամիսն վեցերորդ, տագնապէին և ստիպէին արքունի հրամանաւ:

«Մինչև ի նաւասարդէ ի նաւասարդ, ասէ, յամենայն տեղիս՝ որ իցեն ընդ իշխանութեամբ թագաւորին մեծի, բարձցին կարգք եկեղեցւոյ, փակեցին և կնքեցին դրունքս սուրբ տաճարացն, գրով համարով առցին նուիրեալ սպասքն յարքունիս, լոնսցեն ձայնք սաղմոսացն և դադարեացն ընթերցուածք անսուտ մարգարէիցն: Քահանայք մի իշխեսցեն ի տունս իւրեանց ուսու-

ցանել զժողովուրդս, և հաւատացեալքն ի Քրիստոս՝ արք և կանայք, որ բնակեալ են յիւրաքանչիւր մենանոցս, փոխեսցեն զհանդերձս իւրեանց ըստ աշխարհական կարգաց:

«Դարձեալ և կանայք նախարարացն կալցին զուսումն վարդապետութեան մոզացն: Ուստերք և դստերք ազատաց և շինականաց՝ կրթեսցին ի հրապարակս նոցուն մոզաց: Կարճեսցին և արգելցին օրէնք սուրբ ամուսնութեան զոր ունէին ի նախնեաց ըստ կարգի քրիստոնէութեանն. այլ փոխանակ ընդ կնոջ միոյ՝ բազում կանայս աւրացեն. զի աճեցեալ բազմացին ազգք Հայոց: Դստերք՝ հարանց լինիցին, և քորք՝ եղբարց. մարք մի ելցեն յորդուց, այլ և թոռունք ելցեն յանկողինս հաւուց:

«Պատրուճակք մի մեռցին անյազ, եթէ՛ յօդեաց իցէ և եթէ յայծեաց և եթէ յարջառաց և եթէ ի հաւուց և եթէ ի խողաց: Հայսք առանց փանդամի մի զանգցին. ծիրտք և քակորք ի կրակ մի եկեսցեն. ձեռք առանց գումիզոյ մի լուսացին. շնջիք և աղուէսք և նապաստակք մի մեռցին: Օձք և մողէսք, գորտք և մըջմունք, և որ այլ ևս խառնափնդոր բազմաճճիք են՝ մի կացցեն. այլ վաղ թուով համարով ի մէջ բերցին ըստ արքունի չափոյն: Եւ որ այլ ևս ինչսպասք իցեն, կամ զոհից կամ սպանդից, ըստ տօնական

կարգին՝ տարևոր թուականին, և ըստ կապճաթի մոխջաչափ կարգին:

«Զայս ամենայն որ ասացաք՝ առ ժամանակ մի մինչև ի գլուխ տարւոյ կատարեսցեն ամենեքեան. և զայն ամենայն առ յապապատրաստեսցեն»:

Իսկ զայս ամենայն հրաման պատուիրանաց առեալ մոզացն և մոզպետաց, զսիւ և զգիշեր փութային հասանել յաշխարհն Հայոց. և առ յոյժ խնդութեանն ոչ երբէք յագէին երկայնութեամբ ճանապարհին:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՎԱՍՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՈՒՆՏԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Թէպէտ և ոչ իցեմք բաւական ասել զամենայն չարիսն որ անցին անդէն ի կարաւանին ընդ դունդն Հայոց, սակայն և ոչ լռել կամիմք ծածկելով զվիշտս նեղութեանն. այլ ասասցուք փոքր ի շատէ, զի ձայնակիցք լիցուք այնոցիկ որք դառնապէս զմեզն ողբային. զի և դու իբրեւ լուիցես՝ ոչ սակաւ արտասուես հեղուցուսի վերայ ազգին թշուառութեան:

Զի ահա անդէն ի մեծ բանակին Պարսից՝ յազգաց ազգաց որք են հաւատացեալ ի սուրբ աւետարանն Քրիստոսի, իբրև տեսին զչար յանձնառութիւնն Հայոց, յոյժ հարան ի միտս իւրեանց, և կործանեցան անկան ի վերայ զիմաց իւրեանց: Բազումք ի նոցանէ թաղծեալ ի սուգ ծանրութեան, հարեալ յուրիս և դառնացեալ յար-

տասուս, եկին և յանդիմանեցին գնախարարեանն, և յոյժ դարովեցին զուխտ քահանայութեանն:

Զդուէին զամենեւեան և ասէին. «Զի՞ առնիցէք զսուրբ կտակարանսդ, և կամ յո՞ տանիցիք զսպաս աւերուեան սեղանոյն. մոռանայցէ՞ք արդեւք գհոգեոր օրհնութիւնսդ, և կամ լռեալ զադարիցէ՞ք ի մարգարէական ձայնիցդ: Կափուցէք զաչս յընթերցուածոց, և խցէք զականջս ի խելոյ. միթէ զմտացդ անմոռացութիւն ոչ յիշիցէք: Զի՞նչ առնիցէք զպատուիրեալն ի Տեառնէ. «Որ ուրացի զիս առաջի մարդկան՝ յուրաստեղէց և ես առաջի Հօր իմոյ որ յերկինս է, և հրեշտակաց սրբոց»:

«Վարդապետք էիք առաքելական քարոզութեանցն. արդ աշակերտք լինիցիք մուլար խաբէութեանն: Ուսուցիչք էիք ճշմարտութեանն, արդ ուսուցանիցէ՞ք զպատիր խաբէութիւն մոգաց: Քարողք էիք արարչական զօրութեանն, արդ զտարերս աստուածս խոստովանիք: Յանդիմանիչք էիք ստութեան, արդ և քան զսուտն ստագոյնք լինիցիք: Ի հօւր և ի հօգի էիք մկրտեալք, արդ ի մոխիր և յաճիւն թաթաւիցիք. կենդանի մարմնով և անմահ արեամբ էիք սնեալ, արդ ի ճենճեր զոհից և ի շարաւս աղտեղիս մրճոտիցիք: Տաճար էիք Հոգւոյն սրբոյ, արդ զոհարան դիւանց լինիցիք. քրիստոսազգեսցք էիք ի ման-

կութենէ, արդ մերկացեալք ի փառացն՝ դիւարար արեղական կաքաւիցէք:

«Ժառանգ էիք արքայութեանն, արդ անձամբ զանձինս արարէք ժառանգ գեհենին: Նոցա է սպառնացեալ հօւրն անշէջ, ընդէ՞ր դուք ընդ նոսա այրեցեալ տոշորիցիք. նոցա պարարի որդն անմահ, իսկ արդդ՝ պարարիցէք զմարմինս ձեր նմա ի կերակուր. խաւարն արտաքին նոցա թանձրացեալ պահի, դուք լուսաղգեստք՝ ընդէ՞ր յուղարկեցայք ընդ նոսա ի նոյն խաւար: Նոցա էր փորեալ զխորխորատն, դուք ընդէ՞ր լցէք յառաջագոյն. նոքա ի վաղնջուց հետէ էին իսկ կուրացեալք, դուք զիմրդ զկնի կուրացն կուրացարուք: Ե՞րբ ուսանիցիք զբազմաթիւ անուանս աստուածոցն նոցա, այն որ չիք ուրեք ի միջի և ոչ մի: Թեթեացեալք ի ծանր բեռանց՝ անձամբ անձին տուէք բեռն ծանրութեան. ազատեալք ի մանկութենէ՝ չարաչար մտէք յանադատելի ծառայութիւնն:

«Եթէ զիտէիք և երևէր ձեզ յայտնի, սուգ առին երկինք ի վերայ ձեր, և թաղծեցաւ երկիրս ի ներքոյ ոտից ձերոց: Հրեշտակք ի վերուստ են ձեզ բարկացեալք, և ի յերկրէս մարտիրոսքն են ձեզ ցասուցեալք: Ողորմի՛մ ողորմի՛մ սիրելեաց ձերոց, և բազում անգամ ողորմի՛մ անձանց ձերոց: Զի թէ մարդոյ փրկեալ էր զձեզ ի ծառայութենէ, և դուք անձամբ զան-

ձինս այլում ի ծառայութիւն արկտնէիք, ի մեծ-
բարկութիւն բրդէիք զառաջին տէրն ձեր. իսկ
արդ զինչ առնիցէք զաստուածասաստ հրամանն.
«Ես եմ Աստուած, և չիք այլ ոք բաց յինէն, և
ոչ զինի իմ այլ ոք լիցի Աստուած. Աստուած
նախանձոտ եմ ես, հաստուցանեմ զմեզս հարց
յորդիս մինչև յեւթն դար»: Իսկ եթէ որդիքն
արդարք՝ վասն հարցն մեղաց ընդունին զսատա-
կումն, իսկ յորժամ ինքեանք որդիքն իսկ մեղի-
ցեն, ոչ ահա միանգամայն զանձանց և զհարց
տայցեն ի միասին:

«Դուք էիք մեր ամուր պարիսպ ապաստա-
նի. յորժամ աստի վտանգ հասանէր՝ առ ձեզ
յանդորր ելանէաք. արդ մեծ ամուրդ այդ հիմն
ի վեր տաղալեցաւ: Դուք էիք մեր պարծանա-
տւ թշնամիսն ճշմարտութեան, արդ դուք էք
մեր նախատինք առ նոյն թշնամիս: Յայժմ վասն
ձերոյ ճշմարիտ հաւատոցն և ի մեզ վտըրիշատէ
խնայէին. և արդ ի պատճառս ձեր և զմեզ ա-
նողորմ դատին: Ոչ միայն զանձանց զատաստան
տալոց էք առաջի ահեղ ատենին Աստուծոյ, այլ
և բազմաց ամենեցուն՝ որ ի ձեր պատճառս և
զնոսա ես չարչարեսցեն»:

Զայս և առաւել քան զսոյն խօսեցան ընդ
մեծամեծս առաքանւոյն, և յաւելին ցաւս ի վե-
րայ ցաւոց: Յայտնել և ցուցանել նոցա զխոր-
հուրդն ոչ կամէին, լռել և չառնել պատասխանի

անհնար էր. հեղձամղձուկ եղեալ մեծապէս յալ-
տասուս հարկանէին: Ընդ նոսին դառնացեալ
լսողք և տեսողք յանմխիթար սուգ լինէին ամե-
նեքեան:

Յայնմ ժամանակի քահանայքն որ անդէն ի
զօրուն էին, առ չժուժալ սրտիցն բարկութեան՝
քակեալ որոշեցան ի նախարարացն և յամենայն
քաղմութենէն. և զմի ոմն դեսպան ձիով առա-
քեցին վութապէս յաշխարհն Հայոց: Գոյժ ի բե-
րան առեալ և զօձիս պատառեալ, հասեալ ի ժո-
ղովս եպիսկոպոսացն, մեծապէս յարտասուս հա-
քեալ, կայր և պատմէր զամենայն անցս չարչա-
րանացն. այլ ոչ յայտնէր նոցա զծածկութիւն
խորհրդոցն:

Յայնմ ժամանակի սիրեցան եպիսկոպոսքն
յիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և առաքեցին
զբորեպիսկոպոսս ի գեօղս և յաղարակս և ի բա-
ղում ամուրս լեռնային գաւառացն: Իրդեցին ժո-
ղովեցին զբաղմութիւն արանց և կանանց, շինա-
կանաց և աղատաց, զքահանայից և զմենակե-
ցաց. խրատ եղին, սնդեցին և արարին զամե-
նեսեան զինուորս Բրիտտոսի:

Եւ յառաջին բան խորհրդին այս հաստատե-
ցաւ. «Ձեռն եղբօր հարազատի ի մերձաւոր իւր
լիցի՝ որ անցեալ իցէ ըստ ուխտ պատուիրանին
Աստուծոյ. և մի խնայեսցէ հայր յորդի, և մի
սին առնուցու որդի հօր պատուոյն: Կին կուռես-

ցի ընդ առն ամուսնոյ, և ծառայ դարձցի ընդ-դէմ տեառն իւրոյ: Օրէնք աստուածային կաց-ցեն թագաւոր ի վերայ ամենայնի, և ի նմին օրինաց ընկալցին յանցաւորք զպատիժս դատա-պարսութեան»:

Եւ իբրեւ այս այսպէս հաստատեցաւ կազ-մեցաւ, երևեցան ամենեքեան զինեալք և սաղա-ւարտեալք, սուր ընդ մէջ և վահան ի ձեռին՝ ոչ միայն արանց քաջաց, այլ և կանանց առնականաց:

Իսկ գունդն Հայոց ամենայն օգնականօքն հանդերձ և մոզացն բազմութեամբ՝ յամսեանն չորրորդի եկին հասին յաշխարհն Հայոց, ի դիւ-ղաքաղաք մի մեծ՝ որում անուն էր Անգղ: Բա-նակեցան, բոլորեցան, զետեղեցան, և յամենայն կողմանց անդր ժողովեցան, և էին անթիւ բազ-մութիւն:

Եւ եղև յետ տուրց քսան և հնգից, մոզ-պետն ինքնին մոզօքն հանդերձ հասանէր մեծաւ զօրութեամբ՝ քակել զգրունս եկեղեցւոյն յաւուր միաշաբաթուն. զփորձ առնուլ կամէր զառաջար-կութեան գործոյն: Իսկ սուրբն Ղևոնդ երէց միա-բանութեամբ առաջին խորհրդակցօքն և բազում ուխտիւ ի տեղւոջ անդ պատրաստական դիպե-ցաւ, ոչ ետ թոյլ: Թէպէտ և ոչ էր տեղեկագոյն մտաց ամենեցուն նախարարացն, և ոչ զօրու-թեան ուժոյ մոզպետին, ոչ ինչ եկաց միաց ա-մենայն եպիսկոպոսացն, և ոչ առ սակաւ մի-

համբեր անօրէն իշխանին թողացուցանել. այլ բազում աղմուկ աղաղակի զօրացն և մոզաց հա-սուցանէր: Քանզի վիրգս ի ձեռն առեալ՝ զկա-ռափունս մոզացն և մոզպետին շարդեցին. փա-խստական յիւրաքանչիւր վանս արկանէին, և ինքեանք զպաշտօնն բարձրացուցեալ յեկեղեց-ւոյն՝ զտէրունական կանոնն կատարէին, մինչև յերեկոյն միաշաբաթին անդադար լինելով:

Եւ յետ այսր տազնապի խռովութեան՝ յա-մենայն կողմանց յաշխարհէն Հայոց բազմութիւն արանց և կանանց ի տեղին հասանէին: Եւ անդ էր տեսանել զմեծ աղէտ տարակուսին. ոմանք զգերարտօսը արձակելով իբր յաղքերականց հո-սէին յաչաց իւրեանց. այլք բարձրաճիչ աղաղա-կաւ՝ իբր այն թէ զերկինս դողացուցանէին, իսկ կէսքն խիզախելով և ի զէնս ընթանալով՝ զմահ քան զկեանս ընտրէին: Իսկ ոմանք ի սուրբ ուխ-տէ եկեղեցւոյն՝ զաւետարանն ի ձեռն առեալ, աղօթիւք առ Աստուած կարգային. և այլք ըղ-ձանային զպատառումն երկրին՝ զի անձանց լիցի զերեզման. Եւ այսպէս շտապ տազնապի ի վե-րայ մոզպետին հասուցանէին. Բազում անգամ աղաչէր զօգնականսն իւր, զի ի մահուանէ կա-րասցեն զնա ապրեցուցանել, և ողջանդամ ան-դէն յարքունիս հասուցանել:

Այլ վասն գործոյն յոր եկեալն էր՝ ստիպէր զնոսա և ասէր. «Թող գրեմ և ցուցանեմ մեծ

Թագաւորին, զի ի բաց թողացուցանէ զայսպիսի իրաց առաջարկութիւն. զի եթէ և ինքեանք աստուածքն եկեացեն յօգնութիւն, չէ հնար օրինացս մոգութեան ի Հայս առնուլ զհաստատութիւն. որպէս զվորձ առի զմիաբանութեան ուխտին եկեղեցւոյ: Զի թէ էին զօրք աշխարհիս մոգք, ոչ ինչ խնայէին սոքա ի նոսա սատակմամբ՝ ոչ միայն զարտաքինսն, այլ և յեղբարս և յորդիս և յամենայն մերձաւորս իւրեանց, նաև ոչ յանձինս իւրեանց: Մարդք որ ոչ ի կապանաց զանգիտեն, և ոչ ի տանջանաց երկնչին, և ոչ ի ստացուածոց սլատկաւին, և որ յետին չար է քան զամենայն չարիս՝ զմահ քան զկեանս ընտրեն, ով է որ կարէ նոցա դիմակայ լինել:

«Լուեալ իսկ իմ էր ի նախնեաց մերոց, եթէ յաւուրս Շապուհ արքայից արքայի, իբրև սկսաւ ուսումնադ այդ աճել և բազմանալ և լնուլ զամենայն երկիրն Պարսից, և ևս անդր յարևելս հասանել, որ վարդապետքն էին օրինացն մերոց՝ յորդորեցին զթագաւորն, զի մի բնաւ ամենևին բարձցին օրէնք մոգութեան յաշխարհէն. ետ հրաման սաստիկ զի լուեալ դադարեսցէ քրիստոնէութիւն: Եւ որչափ նա կամեցաւ արդելուլ, ևս քան զևս աճեցին և բազմացան, և հասին մինչև յաշխարհն Գուշանաց, և անտի ի հարաւակողմն մինչև ի Հնդկիս տարածեցաւ:

«Եւ այնպէս աներկեւղ և համարձակք էին

յաշխարհին Պարսից, մինչև յամենայն քաղաքս աշխարհին եկեղեցի շինեցին՝ որ զանցուցանէր պայծառութեամբ զթագաւորաբնակ արքունեօքն: Շինէին և վկայարանս իմն անուանեալս, և զնոյն զարդ եկեղեցեաց զարդարէին, և յամենայն տեղիս՝ յապատս և յանապատս միայնանոցս շինէին: Եւ իբրև ոչ ինչ երևէր յայտնի օգնութիւն ուստեք, աճելով աճէին և բազմանալով բազմանային, և մարմնաւոր մեծութեամբք մեծանային: Զսլատճառս հարստութեանն մեք ինչ ոչ գիտէաք. բայց այսչափ ինչ ճշգրտիւ իմանայաք՝ զի տիեզերք ամենայն զկնի ուսմանց նոցա գնային:

«Թէպէտ և արկ ի նոսա թագաւորն դձեռն իւր խստութեամբ, և զբազումս կալաւ և չարչարեաց ի նոցանէ, և զևս բազումս մահուամբ սատակեաց, դառնացաւ և ձանձրացաւ յանձն իւր, և զնոսա ոչ կարաց նուազեցուցանել ի բազմութենէն: Դարձեալ թէպէտ փակեաց և կնքեաց զգրուես եկեղեցեացն ընդ ամենայն աշխարհն Պարսից, նոքա զամենայն տուն եկեղեցի արարին, և յամենայն տեղւոջ զիւրեանց օրէնսն կատարէին: Եւ զանձինս իւրաքանչիւր վկայարանս համարէին, և լաւագոյն զշինուածս մարդկեղէնս քան զհոգեղէնսն հաշուէին: Սուրբ սպանողացն բթեցան. և նոցա պարանոցքն ոչ ձանձրացան, աւարառութեամբ ստացուածոց նոցա աշխատեցան, և աւարն օր քան զօր աճեցեալ բազմացաւ: Սրտ

մտեալ էր թագաւորն, և յոյժ դառնացեալ դահլճքն բարկութեան. իսկ նորա արթունք և զուարթունք, և խնդալից ընդունէին զամենայն հարուածս տանջանացն, և սիրով տանէին զամենայն յափշտակութիւն ընչից իւրեանց:

«Իբրև ետես թագաւորն եթէ զոտն տուեալ զիմեցին ի մահ իբրև խաշինք սուրբքյաղն երկնաւոր, արգել և կարճեաց ի նոցանէ դհարուածս տանջանացն. և հրաման ետ մոզաց և մոզպետացն, զի մի ամենեկին ոք խուեսցէ զնոսա, այլ հաստատեալ կայցեն աներկիւղութեամբ յիւրաքանչիւր ուսմունս, մոզն և զանդիկն և հրեայն և քրիստոնեայն, և որ այլ բազում կեշտք են ի կողմանս կողմանս աշխարհին Պարսից. Եւ ապա առ երկիրն զխաղաղութիւն հաստատութեամբ, և լռեալ դադարեցին ամենայն խռովութիւնք յուզմանց: Քանզի ընդ մերոյ աշխարհին շարժման և արևմուտք ևս մեծապէս շարժեցան, և ամենայն տաճկաստան ընդ նոսին խռովեցան:

«Ձայն ահա ի լսելոյ զիտեմք. բայց այս որ ես ինձէն աչօք տեսի, թուի ինձ թէ մեծագոյն ես լինի քան զառաջինն: Արդ դու որ մարգալանդ ես աշխարհիս, պարտ է քեզ փոյթ յանձին ունել, գրել և ցուցանել յարքունիս զմիաբանութիւն բռնութեանս, որպէս աներկիւղութեամբ առ ոչինչ համարեցան զհրամանս արքունի: Եւ եթէ չէր մեր աճապարեալ և ի փախուստ դարձեալ, միում

ի մէնջ ոչ տային ապրել: Եւ եթէ անգէն մարդիկ այդպէս բռնացան, եթէ յանկարծ զինուորս ևս ընդ ինքեանս միաբանեցուցանեն, ո՞ր կարիցէ կալ առաջի դոցա յանդուզն յարձակմանդ:

«Ես ահա անտեղեակ էի անքակ ուխտի եկեղեցւոյդ ի միմեանց. զի այլ է զոր լսէ մարդ, և այլ է զոր տեսանէ հաստատուն իւրովք աչօք: Դու որ ի մանկութենէ յայդմ օրէնս սնեալ էիր, և ճշմարտեալ գիտէիր զպնդութիւն մարդկանդ, եթէ առանց բազում արիւն հեղլոյ դոքա մեզ ոչ տան ձեռն արկանել յեկեղեցիսդ, ընդէր ոչ զայդ ամենայն հաւաստեալ յանդիման շասացեր թագաւորին: Քանզի ամենայն նախարարացն առաջ դու էիր, և զբոլոր աշխարհս քեզ յանձն արարեալ էր մարդպանութեամբ. ընդէր ոչ մեծապէս հոգ տարար յանձն քո: Զի յայլ ժամս իմաստուն էիր՝ և ես գիտէի. զայս ոչ իմաստութեամբ գործեցեր: Ապա թէ ոչ, յայտ է եթէ և դու ի նոցա բանի ես, և քոյով խորհրդով անցուցից զայս անցս ընդ իս և ընդ զօրս:

«Արդ եթէ այդ այդպէս է, և քեզ կամք չէ ունել զմոգութիւն, մի ինչ պատկառեր դու երկիրդ յարքայէ. ես գրեմ և ցուցանեմ ի դուռն մովպետան մովպետի և դերանդարձապետի և մեծ հազարապետին, զի ածցեն զարքայ ի հաւանութիւն, որպէս զի ի բաց թողացուցէ ըստ առաջին հրամանին, և ի կամս մարդկան ապառաջ:

տան արասցեն, զի առ սակաւ սակաւ ընդեցին ընդ օրէնս մողութեան. զի որք կալցին՝ սիրով երեւեսցին կատարեալ զհրամանս արքունի: Քանզի մարդ է աշխարհս. դուքէ յորժամ վնաս ինչ նոցա առնիցեն, և ինքեանք ցրուեալ վատնեսցին յօտարութիւն: Իսկ յորժամ աշխարհս թափուր լինիցի ի մարդկանէս, յայնժամ և քեզ զլսովին մեծապէս վնաս հասանէ յարքունուստ»:

Եւ պատուիրանի մարգարանն մողպետին, և ասէ. «Ամենայն բանք խրատուղ զոր ասացեր՝ ճշմարիտ են. բայց դառաջինն զոր չիմացաք՝ տեսեր, և մեծապէս զղջացաք այժմ: Բայց դու արդ զոր ասեմս արա, և բարիոք թուեսցի քեզ. սակաւիկ մի երկայնամիտ լեր և զխորհուրդս քո արգել ի բազմաց. բայց արանց՝ որոց ես ասեմ, նոցա յայտնեա, մինչև ես ինձ ոյժ ժողովեցից՝ զոր ի թիկունս ածելոյ, և զուխտ եկեղեցւոյդ թերեւ կարացից երկիւնդկել: Եւ եթէ զայդ այդպէս արարից, զիտեմ ապա թէ և զհրամանն արքունի կարող եմ կատարել»:

Եւ անդէն հրոս հանեալ ի Սիւնեաց աշխարհէն, զիւր գունդն ստուարացոյց ի թիկունս օգնականութեան մողաց և մողպետին: Եւ ապա սկսաւ ասել. «Այլ է դու անգամ մի հրովարտակ ի դուռն տուր վասն այրուձիոյն որ յԱղուանսն է տասն հազար, զի ի ձմերոց ի Հայաս եկեսցեն. և յորժամ գնոսա ի ձեռին ունիցիմք՝ չիք

ոք որ եղծանել կարէ զհրամանն արքունի»:

Պատասխանի եւ մողպետն և ասէ ցմարգպանն. «Այդ խորհուրդ դարձեալ իմոց բանիցս ընդդէմ է. քանզի մեք յորժամ բռնութեամբ կռուեսցուք ընդ աշխարհիս, աշխարհս ի բաց քանդի, և մեք ի պատուհասէ չապրիմք, անձանց վնաս, և արքունի մեծապէս դեան»:

Եւ ոչ ինչ կամեցաւ ամենեկին ունին դնել նմա մարգպանն, զի սրտի մտօք կալեալ էր զպարսկական օրէնսն: Սկսաւ այնուհետեւ պատրել զոմանս կարասեալ և զոմանս ողորական բանիւք. զուամիկն ամենայն՝ անհղբանիւք սպառնացեալ սրտաթափ առնէր: Հանապազորդ առատացոյց զոռճիկսն տաճարին, և յերկարէր գնուազսն ուրախութեան, մաշելով զերկայութիւն զիշերացն յերգս արբեցութեան և ի կաքաւս լիտութեան, քաղցրացուցանէր ոմանց զկարգս երաժշտական և զերգս հեթանոսականս. մեծապէս գովութիւն մատուցանէր օրինաց թագաւորին: Բերեալ էր և յարքունուստ բաղմութիւն կարասուոյ, և միում միում կաշառ դադոս խթէր ի պատճառս պարգևի և պատուոյ. և բազում նենգութեամբ զանմեղ մարդիկ հրապուրէր և յինքն արկանէր:

Իսկ զայս ամենայն իբրեւ տեսին սուրբ եպիսկոպոսունքն, ևս քաջ զրգեալ յորդորեցան ի նոյն միաբանութիւն. և հնարադէտ իմաստութեամբ ընդ երկուս բաժանեցին զբանակն: Մա-

նաւանդ իբրեւ հաստատեալ գիտացին ի միտս իւրեանց՝ եթէ անօրէն իշխանն Սիւնեաց զօրհասական վէրսն ի յոգիսն ընկալեալ էր, խորշեցան մերժեցան և ի բաց փախեան ի նմանէ:

Սորհուրդ արարեալ ի զիշերի միում ամենայն ուխտին բազմութեամբ կոչեցին և զսպարապետն զօրաց ի խորհուրդն, հարցին և քննեցին և ի վերայ հասին մտացն անշարժութեան, որոյ ոչ և առ սակաւ մի թերացեալ էր ի սիւրոյն Գրիստոսի: Եւ միաբան աղօթս արարեալ ի վերայ նորա, վերստին ընկալան զնա յառաքինութիւն: Եւ նովաւ որսացեալ զբազումս ի նոյն միաբանութիւն՝ որք ոչ էին քակեալ յառաջին միաբանութենէն, եկին և ժողովեցան զունդ զօրաց բազմաց: Եւ ևս առաւել հեռադոյն դատան ի մոզացն և ի մոզպետէն և յանօրինէն Վասակայ:

Իսկ նա այնչափ յիմարեցոյց և ափշեցոյց զմիտս մոզպետին, մինչև չեա նմա իմանալ զելս իրացն: Սկսաւ բաշխել մոզս ի տունս նախարարացն և մեծամեծ ոռճիկս կարգել, զոհել պատուճակս, և բռնաբար կնքաւոր մարդկանն տալ ուտել միս յազածոյ, և երկիր պագանել արեգակնան: Իբրեւ սկսաւ բազմանալ ընդ ամենայն աշխարհն այնպիսի պղծագործ խառնակութիւն, յանդգնեցան և ևս կանայք փշտիպանացն յաւուր կիւրակէի անցուցանել զճրագունս եկեղեց-

ւոյն և պատառել զհանդերձս հաւատաւոր կահանայն:

Ձայս զուժկան ազմկի իբրեւ տեսին միաբան սուրբ եպիսկոպոսունքն, զաւետարանն ի ձեռն առեալ հասին և անկան առանց հարցանելոյ ի վանս սպարապետին, ուր ժողովեալ էին զօրքն Հայոց:

Համբարձին զձայնս իւրեանց և ասեն. «Ազաչեմք զձեզ զամենեսեան սուրբ աւետարանաւ. եթէ ձերով խորհրդիւ գործէ զայն անօրէնութեան չարիս մարդպանն և մոզպետն, նախ զմեր պարանոցս հատէք, և ապա յեկեղեցին ձեռնարկեցէք: Ապա թէ առանց ձեր կամաց նորա զայն չարն գործեն, այսօր խնդրեսցի վրէժդ այդ ի նոցանէ»:

Իսկ որք էին ի ներքս ի վանս սպարապետին՝ յոտն կացին, միաբան համբարձին զձայնս իւրեանց առ Աստուած և ասեն. «Դու Տէր սրբաազէտ ամենեցուն, ոչ ինչ պիտի քեզ վկայութիւն ի մարդկանէ. եթէ խտորեալ իցեմք ի քէն սրտի մտօք, զայն դու ինքնին քաջ գիտես. այսօր իսկ դատես զմեզ ըստ մեղաց մերոց. ապա եթէ հաստատուն կամք յուխտի սուրբ աւետարանիս, դու Տէր լեր մեր օգնական այսօր, և տուր զթշնամիսն ճշմարտութեան ի ձեռս մեր, զի արասցուք ընդ նոսա ըստ կամացքոց սրբոց»:

Ձայս իբրեւ ասացին, ամենեքեան զգլուխ զգետնի հարկանէին, և ողջունեցան յաւետարա-

նէն և յեպիսկոպոսացն:

Իսկ մի ոմն ի նախարարացն սր անդր զիպեցաւ, էր ի նոցա խորհրդի, և ոչ միաբանեաց ընդ նոսա ի մեծ վկայութիւնն. և անդէն առ ժամայն ի նոցունց ի տեղւոջն քարկոծեցաւ, և ահ մեծ անկաւ ի վերայ ամենեցուն:

Յայնժամ ամենեքեան ի նախանձ բարկութեան բրդեցան, մինչև ամենայն տեսողացն երկկամունքն դողային, որք առ ոչ ինչ համարեցան զպարգևս արքունի, և առ ոսնհարին զհրամանս անաղինս: Ընթացան վաղվաղակի ի զհնս իւրեանց, վառեցան կազմեցան զգլխերն ամենայն, և ընդ ծագել արեգականն զգունդն յերիս մասունս բաժանեալ ի բանակն արկանէին: Գունդն առաջին յարևելից կուսէ, և գունդն երկրորդ յարևմտից կողմանէ, և գունդն երրորդ ի հիւսիսոյ կողմանէ, շուրջանակի ի մէջ առեալ փակեցին զբաղմութիւն բանակին. և զբազումս կոտորեցին, և զևս բազմադոյնս կապեցին զերեւելի մարդիկ, և արկին ի բերդս ամուրս ընդ իւրեանց իշխանութեամբ: Եւ զառ և զապուռ զաւար բանակին ի մի վայր ժողովեալ պահէին իբր հրամանաւ արքունի:

Իսկ զմարզպանն ձերբակալ արարեալ, և միաբանէր ընդ նոսա երդմամբ՝ հաստատուն կալ յուխտին, զղջանայր զառաջին քակումն ի նոցանէ: Անկանէր ապաշխարութեամբ յոտս սուրբ

եպիսկոպոսացն, և աղաչէր խաղապատելով՝ զի մի մերժեալ ընկեսցի առ ի նոցանէ: Կրկնէր և երեքկնէր՝ զանսուտ երդումն առաջի բազմութեանն ի սուրբ աւետարանն, զրէր և կնքէր զերդումն և կապէր զաւետարանէն. և աղաչէր՝ զի յԱստուծոյ խնդրեսցի վրէժխնդրութիւնն, և մի նոքա մարդկաբար սատակեսցեն զնա:

Իսկ նոքա թէպէտ և հաստատեալ գիտէին զհենգութիւն կեղծաւորութեանն նորա, և եթէ խաբէութեամբ դառնայ անդրէն ի հին մոլորութիւնն, ոչ ինչ փոյթ առնէին ձեռն արկանել ի նա վասն առաջին յանցանացն, այլ սուրբ աւետարանին թողին ի դատապարտութիւն:

Իսկ որք եկեալ էին յաւարի առնուլ զսուրբ զանձն եկեղեցւոյն, ահամայ եղին զանձինս և զաւար իւրեանց առաջի սուրբ եպիսկոպոսացն և ամենայն զօրացն. և եղծեալ ապականեցաւ հրաման թագաւորին: Եւ յաշողեալք զօրութեամբն Աստուծոյ՝ աղաղակէին և ասէին գոհանալով արք և կանայք և ամենայն ռամիկ բազմութիւնն. «Պատրաստ եմք ի հալածանս և ի մահ և յամենայն նեղութիւնս և ի չարչարանս վասն սուրբ եկեղեցեաց զոր աւանդեցին հարքն մեր առաջինք՝ զօրութեամբ գալստեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով վերստին ծնաք ի մի յոյս հաւատոցն մկրտութեամբ ի Քրիստոս Յիսուս, ըստ նմին նմանութեան կամիմք չարչա-

բանօք և՛ արեամբ նորոգել զանձինս: Քանզի հայր մեր զսուրբ աւետարանն գիտեմք, և մայր՝ զառաքելական եկեղեցի կաթողիկէ: մի ոք չար անջրպետ ի մէջ անկեալ՝ զմեզ քակեսցէ ի սմանէ»:

Ոչ երևէր այնուհետև առաւել տէրն քան զծառայ, և ոչ ազատ փափկացեալ քան զգեղջուկ վշտացեալ, և ոչ ոք քան զոք նուազեալ յարութենէ: Մի սիրտ յօժարութեան ամենեցուն աւրանց և կանանց, ծերոց և տղայոց և ամենայն միաբանելոց ի Քրիստոս: Քանզի առ հասարակ զմի զինուորութիւն զինուորեցան և զմի ազան զրահս հաւատոց պատուիրանին Քրիստոսի. միով գօտեաւ ճշմարտութեան պնդեցին զմէջս արք և կանայք:

Ընկեցեալ կայր այնուհետև ոսկի, և ոչ ոք առնոյր իւր առանձինն արծաթ, և արհամարհեալ առանց ազահութեան, անարգեալ պատուական հանդերձ առ ի զարդս մեծարանաց: Նա՛ իւրաքանչիւր ստացուածք ոչ ինչ համարէին յաչս իւրեանց ստացողին: Տեսանէին զանձինս իւրեանց իբրև զմեռեալ դիակունս, և զիւրաքանչիւր գերեզմանս ինքեանք փորէին, և կեանք իւրեանց ի մահ համարեալ էին, և մահ իւրեանց անշուշտ կեանք:

Բայց այս բարբառ ստէպ ստէպ ընթանայր. «Քաջութեամբ միայն մեռցուք, զանուն և զողիս և եթ ժառանգեսցուք, զի կենդանի իցէ ի մեզ Քրիստոս, որում դիւրին է միւսանգամ նո-

րոգել զմեզ ի հողոյ և զամենայն զյառաջագոյն զննջեցեալոն, և հասուցանել իւրաքանչիւր ըստ գործս իւրեանց»:

Չայս և առաւել քան զսոյնս խօսելով, և մխիթարելով զանձինս և զմիմեանս, դարձեալ միւսանգամ զինուորքն պատրաստեցին զզէնս իւրեանց, և ազօթականքն անդադար լինէին յազօթսն իւրեանց, և պահողքն ճգնէին ի պահս իւրեանց: Չայնք պաշտօնէիցն ի տուէ և ի գիշերի անհատ էին ի սուրբ սաղմոսսն. ընթերցուածք աստուածային կտակարանացն ոչ երբէք առնուին դադարումս յամենայն ժամ. սոյնպէս, և մեկնիչքն ի մխիթարութիւն երկնաւոր վարդապետութեանն:

Յայնմ ժամանակի դարձեալ յարձակեցան ի վերայ բերդիցն և աւանաց, զոր ունէին Պարսիկքն ի տեղիս տեղիս, յամրոցս աշխարհին. տապալէին քանդէին զբնակութիւնս նոցա: Առաջին զմեծն Արտաշատ հանդերձ աւանօք իւրովք. և առնուին զանմատոյց ամուրսն, զԳառնիքաղոքն, զԱնին, զԱրտագերս, և զաւանս իւրեանց. զԵրկայնորդսն և զԱրհնին, և զաւանս իւրեանց. զԲարձրաբուղն, զՍորանիստն, զԾխանիստն, զանկասկածելի Ողականն, և ընդ նոսա և զաւանս իւրեանց. զԱրփանեալն, զՎանն աւան, ընդ նմին և զաւանսն իւր. զԳուեալն և զԿապոյտն, զՈրոտն և զՎասակաշատն:

Չամենեւին զայս իւրաքանչիւր գեղիւք և ագարակօք, զօրօք և զօրագլխօք ի նմին ամի առեալ տապալեցին, և ի գերութիւն վարեցին զարս և զկանայս ընչիւք և ստացուածովք. հանդերձ պատուական գանձիւք և նոցին սպասուք: Տապալէին քանդէին զշինուածս նոցա, և այրէին կիզուին զտունս պաշտօնարկի և պաշտաման կրակի: Սրբէին զպղծութիւն կռապաշտութեանցն, և առնուին զկահ և զկազմածս ատրուշանացն, բերէին և զնէին ի սուրբ եկեղեցւոյն, և ի ձեռն սուրբ քահանայիցն նուիրէին ի սպաս տէրունական սեղանոյն: Եւ փոխանակ սնոտի պաշտամանցն, զոր տապալեցին յամենայն տեղիս հեթանոսացն, զփրկական խաչն Քրիստոսի կանգնէին. զամենասուրբ սեղանն ուղղէին, և զկենդանարար խորհուրդն կատարէին սրբութեամբ. պաշտօնեայս և քահանայս ի տեղւոյն կացուցանէին: Յոռսով հաստատեալ խնդայր ամենայն երկիրն առ հասարակ:

Եւ մինչդեռ յայսմ մեծի առաքինութեան կատարեալ գործէին զգործ նահատակութեանն, երևէր իմն ի վերայ ամենեցուն աստուածային շնորհք. քանզի առանց հրամանի ի զօրացն Հայոց, յարևելից կողմանէ աշխարհին, յարձակեցան ոմանք յԱտրպատական աշխարհն, և ի տեղիս տեղիս բազում մլաս արարին՝ առնլով և աւերելով քանդելով զբազում ատրուշանս:

Իսկ որ ի մեծ ամուրսն անկանէին՝ խաչանշան արարեալ ի վերայ զօրուն յարձակէին. որ և երկու մեծամեծ բերդացն պարիսպն առանց ուրուք մերձենալոյ անկեալ կործանեցան. մինչև ամենայն բնակչաց երկրին զահի հարեալ ի մեծ նշանէն, ինքեանք ինքեանց ձեռօք զկրակատունս այրէին. ուրանալով զօրէնս մոգութեանն՝ խոստովանէին ի սուրբ աւետարանն:

Եւ այլ մեծամեծ աշողութիւնք կատարէին ի ձեռն զօրականին. քանզի ուր ոչ էր ակնկալութիւն եթէ զանուն Աստուծոյ ոք յիշեացէ՝ արհաւիրք մեծ անկանէին ի վերայ նոցա, և ամենայն մարդ պատմէր ընկերի իւրում տեսիլս նորս և զարմանալիս: Սոյնպէս և աստեղծի յերկինս երևէին յոյժ լուսալիր պայծառացեալ, զոր ոչ ունէին յառաջին բնութեանն: Եւ ամենայն սղայք աշխարհին իբրև զարս պատերազմողս խլիզախէին:

Եւ անա յետ աւուրց բազմաց եկն Եհաս հազարապետն Աղուանից սուրբ եպիսկոպոսաւ աշխարհին, մեծաւ տաղնապաւ փութացուցանէր զզօրսն ասելով. «Գունդն Պարսից որ էր ի կողմանս աշխարհին Հոնաց՝ զարձաւ այսրէն, եկն եմուտ յաշխարհս մեր. և բազում ևս և այլ այրութի որ ի դրանէ եկն: Եւ թող զայս ամենայն, այլ և երեք հարեւր մոգ վարդապետ ածեալ ընդ իւրեանս, պառակտեցին զաշխարհն, եւ զոմանս

ոմանս յինքեանս արկին, և կամէին յեկեղեցին ձեռն արկանել. և հրամանաւ թագաւորին ստիպէին զամենեսեան և ասէին. «Եթէ կամօք յանձն առնուք զօրէնսն, պարգևս և պատիւս զտանէք ի նմանէ, և թողութիւն հարկացն յարքունուստ լիցի ձեզ, ապա թէ կամօք չառնէք, հրամանս ունիմք ի գեօղս և ի քաղաքս շինել ատրուշանս, և զվաճական կրակն ի ներքս դնել, և կացուցանել մոզս և մոզպետս օրէնսդիր ամենայն աշխարհիդ: Եւ եթէ ստամբակեալ ոք ընդդէմ դարձցի, ինքն մահու պատուհաս ընդունի, և կին և որդիք այնպիսւոյն անաշխարհիկ եղեալ՝ յարքունիս երթիցեն»:

Իսկ զունդն Հայոց իբրեւ լուաւ դայս գոյժ դառնութեան, ոչ ինչ թուլացեալ լքան ի քաջութենէն. այլ դարձեալ համազունդ ժողով լինէր ամենայն աշխարհին վասն գութաբեր հրեշտակացն որ հասին առ նոսա: Եւ միաբան քաջալերս տուեալ՝ արձակեցին զնոսա, զի առ ժամանակ մի պատիր խաբէութեամբ զնոսա կալցեն, զի խափանեսցին ի չար կամացն՝ չձեռնարկել ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն իւրեանց. և զօրութեամբն Աստուծոյ խորհուրդ ի մէջ առեալ՝ իրացն հնարիւք ելս խնդրէին:

Յայնմ ժամանակի զմի ոմն ի մեծ նախարարացն ի տոհմէն Գնունեաց՝ Ատոմ, ճեպով առաքեցին յերկիրն արևմտից, ցուցանել զայս ա-

մենայն խորհուրդ զչարիմաց թագաւորին արեւելից, միանգամայն և պատմել զիւրեանց քաջութիւն արութեանցն—զոր գործովք կատարեցին՝ առ ոտն հարկանելով զհրամանն անդ, և մեծապէս սատակումն ի վերայ մոզացն հասուցանելով—խնդրել ի նմանէ օգնականութիւն սատարութեան, և եթէ նա կամեսցի՝ նմա իսկ մտանել ի ծառայութիւն:

Եւ այս է պատճէն հրովարտակին զոր զրեցին առ Թէոդոս կայսր.

«ՅՈՒՍԷՓ եպիսկոպոս բազում եպիսկոպոսակցօք իմովք և ամենայն զօրօք Հայոց, Վասակ մարզպան և Ներշապուհ Ռմբոսեան հանդերձ Սպարապետաւս Վարդանաւ և ամենայն մեծամեծ նախարարօքս, առ մեծանունդ Թէոդոս կայսր, բազմացի ողջոյն մեր առ քեզ և ամենայն զօրաց քոց, որ խաղաղասէր մարդասիրութեամբ ձերով ախրէք ծովու և ցամաքի, և չիք ոք յերկրաւորացս՝ որ ձերում անարգել տէրութեանդ ընդդէմ դառնայցէ:

«Որպէս մեք իսկ ունիմք զանսուտ յիշատակարանսն զառաքինի նախնեացն ձերոց, ունելով զԵրուսէլ՝ անցին և տիրեցին և Ասիացոց կողմանցն ի սահմանացն Սերայ մինչև ի կողմանս Գաղերոփի, և ոչ ոք զտաւ ստամբակեալ

և երանել ըստ ձեռն նոցա:

«Եւ յայնչափ մեծ իշխանութեան՝ Դաստա-
կերա մեծ և սիրելի զՀայոց աշխարհս անուա-
նէին: Վասն որոյ և նախնին մեր Տրդատիոս յի-
շերով զառաջին սէրն ձեր, որ ի տղայութեան
փախուցեալ ի հայրասպան մարդախողխող հո-
րեղբարցն իւրոց՝ ապրեալ սնաւ յերկրիդ Յու-
նաց, և ի ձէնջ թագաւորեալ տիրէր հայրենի
աշխարհիս, սոյնպէս և զհաւատսն որ ի Քրիս-
տոս՝ ընկալեալ ի սուրբ եպիսկոպոսէն Հռովմայ,
լուսաւորեաց զխաւարային կողմանս հիւսիսոյ,
զոր և այժմ կամին ի մէնջ կորզել հանել խա-
ւարասէր որդիքն արևելից:

«Եւ մեք ի ձեր քաջութիւն արութեանդ խի-
զախեալ, էր ինչ որ ընդդէմ դարձաք նոցա հրա-
մանացն, և բազում այն է որ արդառաջի պատ-
րաստեալ եմք: Ընտրեցաք զմահ աստուածապաշ-
տութեամբ քան զկեանս ուրացութեամբ. եթէ
զուք ես ի ձեռն առջիք զմեզ, ահա կրկին կե-
նաց դիպեցաք, և ոչ մի անգամ մահու: Եւ եթէ
սակաւիկ մի հեղգայք, գուցէ բազում և այլ աշ-
խարհաց հասանիցէ տապ բոցոյ սորա»:

Եւ իբրեւ յանդիման եղեն մեծի թագաւո-
րին, և ընթերցան զգիր պաղատանաց Հայոց աշ-
խարհին և զյիշատակարանս նախնեացն, բազում
մատեանք ի մէջ եկեալ ընթերցան՝ որ զնոյն
ուխտ հաստատութեան ի ներքս գտանէին:

Եւ մինչդեռ երանելին Թէոդոս հարցանէր
զամենայն սինկղիտոսն, և հնարս իրացն կամէր
գտանել խաղաղութեամբ, և հոգ տանէր մեծաւ
յօժարութեամբ՝ զի մի եկեղեցիքն արևելից յա-
փշտակեսցին յանօրէն հեթանոսացն, ի նմին
ժամանակի անդէն վաղվաղակի հասանէր վախ-
ճան կատարածի կենաց նորա, և կարի չարխա-
փանումն լինէր գործոյն օգնականութեան:

Եւ թագաւորէ փոխանակ նորա Մարկիա-
նոս կայսր, և ի ձեռն վատթար արանց խրատ-
աւորացն իւրոց ծառայից, Անատոլեայ՝ որ սպա-
րապետն էր, և Փղորենտիոս ասորի, երկոքեան
անարդք և վատթար արանց, միանգամայն և ա-
նաստուածք, ի նոցա բանս ելեալ թագաւորն, ոչ
կամէր անսալ միաբան ուխտին Հայոց, որ ա-
մենայն ուժովն իւրեանց ընդդէմ կացեալ էին
չարութեանն հեթանոսաց: Իսկ անարիս այս լաւ
համարէր պահել զուխտն հեթանոսաց վասնմար-
մնական խաղաղութեան՝ քան պատերազմակից
լինել ուխտին քրիստոնէութեան: Վասն այսորիկ
փութացաւ արձակեաց դեսպանս առ թագաւորն
Պարսից զնոյն Փղորենտիոսն, և եմուտ ընդնմա
յուխտ հաստատութեան՝ ձեռնթափ լինել ի զօ-
րացն Հայոց զօրու և զինու և ամենայն օգնա-
կանութեամբ:

Եւ իբրեւ այսպէս հաստատեցաւ, և հատաւ
օգնականութիւն յուսոյ նոցա ի մարդկանէ, դար-

ձեռք սուրբ եպիսկոպոսքն քաջալերել սկսան զանձինս և զօրսն Հայոց: Թէպէտ և հայէին յիւրեանց սակաւութիւնն և յերկոցունց թագաւորացն միաբանութիւն, ոչ ինչ վատասրտեալ դողային, այլ ըստ առաջին ուխտին խիզախէին և ասէին. «Պատրաստ եմք ի սպանանել և ի մեռանել զիւրին է Աստուծոյ սակաւութեամբ զբազմաց գործ գործել, և անարգօք զմեծամեծ իրս կատարել»:

Թէպէտ և ոչ ունէին թագաւոր առաջնորդ, և ոչ արտաքուստ օգնական զոր յօտարաց, սակայն անձանց առաքինութեամբ և սուրբ վարդապետացն միախառնութեամբ՝ համագունդ ամենայն նախարարքն զօրօքն իւրեանց յիւրաքանչիւր տանէ ի մի վայր գային հասանէին վաղվաղակի բազում և այլ այրուծի՝ որ յարքունի տանէ անտի էր:

Եւ զամենայն զօրսն յերիս գունդս բաժանեցին:

Զգունդն առաջին տային ցնեւրչապուհ Ռումբոսեան, և գումարէին զնա պահապան աշխարհին, մերձ ի սահմանս Ատրպատական աշխարհին:

Եւ զգունդն երկրորդ տային ի ձեռն Վարդանայ զօրավարին Հայոց՝ անցանել ընդ սահմանս Վրաց ի վերայ մարգարանին Ճորայ, որ եկեալ էր աւերել զեկեղեցիսն Աղուանից:

Իսկ զգունդն երրորդ տային ի ձեռն Վասակայ իշխանին Սիւնեաց, որ ոչ ի բաց կացեալ

էր յուխտէն հեթանոսաց ըստ ներքին խորհրդոցն իւրոց:

Ընտրեաց և առ նա ընդ իւր՝ զորոց զիտէր զթուլութիւն հաւատոց նոցա.

Զիշխանն Բաղրատունեաց զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Խորխոռունեաց զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Ապահունեաց զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Վահեւունեաց զօրօքն իւրովք:

Զիշխանն Պալունեաց զօրօքն իւրովք:

Զիշխանն Գաբեղենից զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Ուրծայ զօրօքն իւրովք:

Եւ զայլ բազում զօրս յարքունի տանէն արկ յինքն, և զսեպուհս ոմանս յայլմէ տոհմէ: Եւ խորամանկ խաբէութեամբ զարանամուտ լինէր յամուրս իւրոյ աշխարհին, ի պատճառս կեղծաւորութեան՝ եթէ ընդ ճապուկ անդր անցանէ ի վերայ զնդին Պարսից՝ հալածականս առնել յաշխարհէն Աղուանից:

Իսկ նա յամրածածուկ հաւալոցէն ձեպով դեսպանս արձակէր առ գունդն Պարսից. «Ահա աւագիկ քակեցի զմիաբանութիւն ուխտին Հայոց, և ընդ երիս կողմանս գունդս գունդս քակեալ բաժանեցի: Զգունդն առաջին հեռացուցի ի կողմանս Հերայ և Զարեանդայ, և գունդս երկրորդ ընդ իմով ձեռամբ է, որոց ոչ ինչ տամ

Պատա առնել զօրաց արքունի: Եւ զայլ ամենայն որ այր էտուոյ յաշխարհի աստ գտանէր՝ ցանեցի ցրուեցի ընդ ամենայն միջոցս աշխարհիս: Բայց զգունդն երրորդ արարի ընդ Վարդանայ Սղոմանս՝ սակաւաձեռն և ոչ բազմաթիւ: Ե՛լ համարձակ ընդ առաջ նորա, և մի՛ զանգիտեր ամենեկին տալ պատերազմ. գիտեմ զի ի պարտութիւն մատնին առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ»:

Զայս գրեաց և եցոյց մարդպանին՝ որուժ անունն էր Սեբուխտ: Իսկ նա իբրեւ լուաւ զայս ամենայն զքաջալերս ի Վասակայ, և ստուգեալ հաստատեաց ի միտս իւր՝ եթէ սակաւաձեռն գնդաւ զայ սպարապետն Հայոց ի վերայ նորա, ոչ եկաց մնաց ի կողմանս Ճորայ. այլ կուտեաց զամենայն բազմութիւն զօրու իւրոյ, և փութանալի անցանէր ընդ մեծ գետն Կուր անուն. և պատահէր նմա մերձ ի սահմանս Վրաց հանգէպ Խաղխաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր թաղաւորացն Սղոմանից: Անցանէր բաւանդակէր ամենայն զօրօք իւրովք. ռազմ արարեալ զբոլոր մեծութիւն զաշտին ի ներքս փակէր. զինեալք և վառեալք ամենայն պատրաստութեամբ ի մարտ պատերազմի ընդդէմ գնդին Հայոց:

Իսկ քաջն Վարդան և ամենայն զօրքն որ ընդ նմա էին՝ իբրեւ տեսին զբազմութիւն պատրաստութեան գնդին հեթանոսաց, հայեցան և յիւրեանց սակաւութիւնն. թէպէտ և կարի յոյժ

նուազունք էին քան զնոսա, ոչ ինչ զանգիտեցին առ ի յոյժ բազմութենէն, այլ հասարակ միաբան համարձին յերկինս զձեռս իւրեանց, աղաղակէին և ասէին.

«Դատեա, Տէր, զայնոսիկ ոյք դատին զմեզ. մարտիր ընդ այնոսիկ որ մարտնչինս ընդ մեզ. զինու և ասպարաւ քով օգնեա մեզ: Շարժեա և դողացո զգունդազունդ բազմութիւն անօրինացս. ցրուեա և վատնեա զչար միաբանութիւն թշնամեաց քոց առաջի քոյոյ փրկական մեծի նշանիս, և տուր ի ձեռն սակաւուցս զքաջութիւն յաղթութեան ի վերայ անհնարին բազմութեանս: Ոչ ի պարծանս սնոտի փառասիրութեան անօգուտ վաստակոց ինչ աղաչեմք, կամ յազահութիւն ընչասիրութեան զանցաւոր մեծութիւն կապտելոյ, այլ զի ծանիցեն և գիտասցեն ամենեքեան այնոքիկ որ ոչն հնազանդին սուրբ աւետարանին քարոզութեան, եթէ դու ես Տէր կենաց և մահու, և ի ձեռն քո է յաղթութիւն և պարտութիւն: Եւ մեք պատրաստ եմք ի մեռանել վասն քո սիրոյդ. և եթէ սպանանել ևս հասանէ զնոսա, ոչ եթէ մեզ ինչ, այլ ճշմարտութեանն եղիցուք վրէժխնդիրք»:

Եւ զայս ասելով՝ խումբ արարեալ յարձակէին, և զաջ թին բեկեալ՝ զձախոյ կողմամբն արկեալ, սրոյ ճարակ զամենեսեան տային ընդ երեսս զաշտին, և փախստական առնէին մինչև

յամուր տեղիս՝ մայրեացն առ խորագոյն դարիւքն՝
 Լոփնաս գետոյ: Ուր ընդդէմ դարձեալ թագա-
 ւորագանց ոմանց Բաղասական արքայի, ընկեցին
 զոմն ի ձիոյ ի նախարարացն Հայոց, ի գնդէն Դիմաք-
 սենից զՄուշ սպանին, և զԳաղրիկ վիրաւորեցին:

Յայնմ տեղուջ դէտ ակն ի վերամբառնայր
 Արշաւիր Արշարունի, գոչէր առիւծաբար և յար-
 ձակէր վարագաբար, հարկանէր և սատակէր
 զՎուրկն քաջ զեղբայր թագաւորին՝ Լփնաց, և
 զբազում համհարզս նորին ընդ նմին սատակէր:
 Եւ այնպէս ամենեքեան առհասարակ այր զա-
 խոյեան իւր յերկիր կործանէր: Եւ առ յոյժ
 յանդուգն յարձակմանն յովագոյն այն էր զոր
 գետամոյնս առնէին քան զանկեալսն սրոյ ի ցա-
 մաքի: Եւ ի բազմութենէ դիականցն անկելոց՝
 յստակ ջուրք գետոյն յարիւն դառնային, և ոչ
 գտանէր ոք ամենևին ի նոցանէ ապրեալ և թա-
 գուցեալ յանտառախիտ մայրիս դաշտացն: Բայց
 մի ոմն ի զօրականէ թշնամեացն՝ զինու հանդերձ
 ելեալ ի նիւս երիվարին անցանէր ընդ մեծ
 գետն, մաղապուր պրծեալ ի պատերազմէն՝ զոյժ
 տանէր ի մնացեալ բուն բանակն, որք փախս-
 տական անկանէին ի մեծ շահաստանն:

Յայնմ ժամանակի զօրքն Հայոց կատարե-
 լով զմեծ գործ պատերազմին՝ ի դիակապուտս
 դառնային, ժողովէին զբազում աւար բանակին,
 և կողոպտէին զանկեալ դիակունսն. և կուտէին

բազում արծաթ և ոսկի, զգէնս և զգարդս զարի
 արանց և զքաջ երիվարաց:

Դարձեալ յարձակէին ոչ սակաւ քաջու-
 թեամբ ի վերայ բերդիցն և քաղաքաց զոր ու-
 նէին Պարսիկքն յաշխարհին Աղուանից, հօրա-
 պէս մարտնչելով և այրելով զամուրս արգելա-
 նաց նոցա, և զերամս երամս մոզացն—զոր պատ-
 րաստական ածեալ աշխարհին գայթակղութիւն—
 ուր և գտանէին յամուրս ամուրս վայրացն, սրոյ
 ճարակ տուեալ՝ դնէին գէշ թռչնոց երկնից և
 զազանաց երկրի: Սրբէին զտեղիսն յամենայն
 պղծագործ զոհիցն, և փրկեալ ազատէին զեկե-
 ղեցիսն յանհնարին նեղութենէն:

Եւ բազումք ի նախարարացն Աղուանից և
 յամենայն շինականացն, որք վասն անուանն
 Աստուծոյ ցրուեալ և վատնեալ էին յամուրս լե-
 բանց Կապկոհի, իբրեւ տեսին զաջողութիւն գոր-
 ծոյն զոր կատարէր Աստուած ի ձեռն գնդին
 Հայոց, գային ժողովէին և նոքա, և խառնէին
 ի զօրս նոցա. և միաբանք և հաւասարք կցորդք
 լինէին գործոյն նահատակութեան: Խաղային
 դնային այնուհետև ի վերայ պահակին Հոնաց,
 զոր ունէին բռնութեամբ Պարսիկքն. առնուին
 քանդէին զպահակն, և կոտորէին զգօրսն որ ի
 ներքս բնակեալ էին, և զգուռնն տային ի ձեռն
 Վահանայ՝ որ էր յազգէ թագաւորացն Աղուա-
 նից: Եւ յայսր ամենայն քաջութեան վերայ ոչ

ոք անկեալ վիրաւորեցաւ ամենեկին ի նոցանէ, բայց ի միոյ երանելոյ որ կատարեցաւ նահատակութեամբ ի մեծ պատերազմին:

Եւ անդէն ի նմին տեղոջ զայրն որում զդուռնն յանձն արարին՝ զնոյն զեսպան արձակեցին յաշխարհն Հոնաց, և ի բազում յայլազգաբարբարոսաց որ համագործքն էին Հոնաց աշխարհին, բանս զնեյ ընդ նոսա և ուխտ հաստատել՝ անքակութեամբ ունել զմիաբանութիւնն: Իսկ նոքա իբրեւ զայն ամենայն լուան, փռլթապէս վաղվաղակի հասանէին ի տեղին, և ականատեսք լինէին գործոյն յաղթութեան: Եւ ոչ ինչ յապաղեցին երդամբ յուխտ մտանել ըստ կարգի իւրեանց օրինաց. յանձն առին և զերդումն քրիստոնէից՝ պահել ընդ նոսա հաստատութեամբ զմիաբանութիւն:

Իսկ իբրեւ զայս կատարեցին և արարին իւրեանց մեծապէս հաստատութիւն, և դեռ անդէն ի տեղոջն զետեղեալ էին խաղաղութեամբ, գուժկան հասանէր յաշխարհէն Հայոց, զճակատ հարեալ և զօձիս պատառեալ վասն ապստամբին Վասակայ. այետս կացեալ յուխտէն քրիստոնէութեան և աւերեալ զբազում տեղիս Հայոց աշխարհին, մանաւանդ զձմերոցս արքունի, որ կայանք զօրացն էին, զԳառնին և զՆրամայիս և զԴրասխանակերտն՝ զմեծ Դաստակերտն, զՎարդանաշատն և զամուրն Օշական, զՓառախոտն,

զՍարդեանան, զՅուլկերտն աւան և զբերդն Արմաւրի, զԿուաշն աւան, զԱրուճն, զԱշնակն և զամենայն ոտն Արագածու, և զնահանգն Արտաշատու և զԱրտաշատն ինքնին զլիսովին, և զամենայն գեղոս և զաւանս որ շուրջ զնովաւ էին, առեալ աւերեալ և հրձիգ արարեալ, և զամենեցուն ձեր զընտանիս փախուցեալ մերժեալ յիւրաքանչիւր բնակութենէ: Ձեռն արկեալ և ի սուրբ եկեղեցիսն, տարեալ և զսուրբ սպաս եկեղեցւոյն սեղանոյ. գերի վարեալ զընտանիս քահանայից, և զնոսին կապեալ և եղեալ ի բանդի. և ինքն սփռեալ տարածեալ ասպատակաւ աւերէ զերկիրն ամենայն: Եւ գունդն որ էր ի կողմանս Ատրպատականի՝ ոչ ժամանեաց ձեռն տալ ի միջոց աշխարհին: Եւ զօրքն որանդ մնացեալ էին՝ խոյս տուեալ յանօրինէն մերժեցան յեզր աշխարհին, և դեռ պահեն ընդ ձեզ զուխտ միաբանութեան սիրոյն Քրիստոսի: Բայց այն որ ընդ նմայն էին՝ են ոմանք որ փախեան յիւրաքանչիւր տեղիս, և բազումք այն են որ զհետ մոլորեցան նորա ամբարշտութեանն:

Չու արարեալ ի տեղոջէ անտի՝ դառնալ անդրէն յաշխարհն Հայոց մեծաւ ստիպով և բազում աւարաւ և անչափ մեծութեամբ, և անտրտում ուրախութեամբ երգս ի բերան առեալ և ասէին ձայնիւ. «Խոստովան եղերուք Տեառն, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա»:

ո եհար զազգս մեծամեծս և սպան զիշխանս հօրս, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա: Եւ զայս սաղմոս երգելով մինչև ի վախճան կատարեալ աղօթիւք փառատրութիւն սուրբ Երրորդութեանն մատուցանէին: Անդ յանձանձէր ածէր զօրավարն զկաց և զմնաց զօրականին առաջապահօք և վերջապահօք, կողմապահօք ողջ և առողջ հասուցեալ յաւուրս երեսուն մերձ ի սահմանս հայրենի աշխարհին:

Ազդ եղև ուրացեալն Վասակայ և իշխանացն որ ընդ նմա էին՝ քաջութիւն նահատակութեան գնդին Վարդանայ յաշխարհին Աղուանից, և միաբանութիւնն ևս Հոնաց: Մինչև յանդիման եղեալ էին միմեանց, զգիշեր մի օգնական գտեալ նորա՝ փախստեայ անկանէր յամուրս իւրոյ աշխարհին, և այնպէս տաղնապաւ մերժեցաւ. զգերի և զաւարն զոր առեալ էր յԱյրարատ գաւառէ, աղամայ զիւրն ևս ի վերայ եթող և փախեաւ:

Եւ քանզի ժամանակ ձմեռայնուոյ հասեալ էր, և զոտճիկս՝ թշնամեաց գնդին հարեալ էր, ոչ կարէր զմիով տեղեաւ համազունդ զօրսն դարմանել. այլ սփռէր տարածանէր ընդ գաւառս գաւառս աշխարհին առ ի հանգիստ ձմերոցի: Պատուէր հրամանի տայր պատրաստական լինել կազմութեամբ առ ժամանակ դարնայնոյն: Եւ զսակաւս ի գնդէն յաւագ նախարարացն գործա-

կից իւր թողեալ, բռնանայր ի վերայ՝ ունելով զթագաւորանիստ տեղիսն:

Եւ գունդս գունդս արձակէր յաշխարհն Սիւնեաց, առնոյր և աւերէր զբազում գաւառս. և այնպէս ի նեղ արկանէր զնա և զամենայն զօրսն որ ընդ նմա էին, զի զէշս և զձիս մեռելոտի առ սովոյն վտանգի անխտիր ուտէին: Եւ բազում հարուածս հասուցանէին ի վերայ ուրացելոցն. մինչև ժողով սուրբ եպիսկոպոսոսցն և ամենայն ուխտ քահանայութեանն զառնապէս արտասուս իշուցանէին ի վերայ չարաչար վշտացելոցն, որ բոկ և հետի վարէին զարս և զկանայս փափկասունս, և բազում տղայք զքարի հարեալ ընկեցան յանցս ճանապարհաց:

Իրբև այս ամենայն աջողութիւն լինէր երկիւղածացն Աստուծոյ, ամենայն եպիսկոպոսունք և երէցունք պատուէր հրամանի տուեալ աշխարհին, զողջոյն ամիսն Գաղոց պահօք և աղօթիւք առնել խնդրուածս առ Աստուած, և զտօն պատերազմացն յաղթութեան խառնել ի սուրբ տօն յայտնութեանն Քրիստոսի, զի անխափան կացցէ մեծ յիշատակարանս այս ընդ աստուածային անանց տօնին:

Եւ զսոյն զայս ամենայն այցելութիւնս Աստուծոյ որ ի վերայ աշխարհին Հայոց մեծապէս երևեցաւ՝ զրեցին սուրբ եպիսկոպոսունքն և ետուն տանել յաշխարհն Յունաց ի մեծ քաղաքն

առ սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն. զի և նոքա աղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ, որպէս սկսաքս՝ ի նմին և կատարեսցուք:

Եւ զոմն յառաջին կապելոցն Պարսկաց լուծեալ և ածեալ զառաջեալ նախարարացն, խօսէին ընդ նմա և ցուցանէին զամենայն փաստս որ եղև՝ կամ աշխարհացն աւերել, կամ զօրացն արքունի հարկանել, և կամ որ այլ իրք առաջոյ լինելոց էին: Եւ իբրեւ զայս ամենայն բովանդակ ցուցին նմա, միաբան լինէր ամբաստանութիւն երկոցունց կողմանցն՝ առաքինեացն և յետս կացելոց. որպէս զուր և տարապարտուց նեղեցան ի հայրենի օրինացն յետս կալ, և զխաբէութիւն ապստամբին Վասակայ, որպէս Հայոց բանիւ խաբեաց զԹագաւորն, յանձն առնուլ զմոգութիւն. իբրեւ չէր ուրուք ընդ նմա բանս եղեալ, նա յանձնէ սուտակասպաս լինէր:

Իբրեւ լիով զայս ամենայն իմացուցին, արձակեցին զնա հրեշտակութեամբ յաղերս ապաւանութեան և ի հնարս հայթայթանաց, թերևս կարացեն զեղբարս իւրեանց ի նեղութենէն գոյանալ:

Այլ առ նա՝ անօրէնն Վասակայ գութկանքն յառաջագոյն հասեալ էին, պատմել զաղէտս տաւրակուսանացն զոր անցուցեալ էր ընդ զօրսն արքունի. և ամենայն ամբաստանութիւնն ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն կրթեալ էր: Քանզի այն իսկ

կամք էին անօրինին՝ եթէ զմիաբանութիւն եպիսկոպոսացն քակեսցէ ի նախարարացն. և զայս ոչ էր տեղեկացեալ տակաւին, եթէ հոգի և մարմին բաժանիցին առ ժամանակ մի՝ դոյ տեսանել ի բնութեանս, այլ որ սիրովն Աստուծոյ յուխտ մտեալ է՝ այսմ անհնար է լինել:

Արդ երթեալ այրն ի տեղի ձմերոցին, պատմեաց զայս ամենայն յականջս Թագաւորին, շարժեալ դողացոյց, որ և յամենայն զօրութենէն պակասեալ գտաւ. մանաւանդ զի յարեւից պատերազմէն կորակոր և ոչ բարձրագլուխ էր դարձեալ: Իբրեւ ստուգեալ հաստատեաց ի վերջին հրեշտակէն որ եհաս առ նա, զամենայն փաստս զիւր գործոցն զխորհրդակցօքն արկանէր: Եւ անդէն շիջանէր ի բազմաբոց բորբոքմանէն. քանզի խցաւ բերան չար խրատուցն որ անդադար յորդորէին զնա ի գործ դառնութեան: Խոնարհեցաւ ի բարձր հպարտութենէն, և զվայրենացեալ սիրտն դարձոյց ի մարդկային բնութիւն. հայեցաւ և ետես զինքն լի տկարութեամբ. զիտաց եթէ զամենայն զոր կամի առնել՝ ոչ կարէ կատարել. վասն այնորիկ և դադարեաց յանդուգն յարձակմանէն, և լռեցոյց զմոլեգնոտաբար գոչումնն:

Եւ որ մեծաձայն բարբառով որոտայր, և ևս ահագին հրամանօքն զհեռաւորս և զմերձաւորս դողացուցանէր, սկսաւ քաղցր և աղերս բանիւք խօսել ընդ ամենեանեան և ասել. «Զի՞նչ ինչ փաստ

գործեալ է իմ, և կամ զոր յանցս յանցուցեալ կամ առ ազգս կամ առ լեզուս կամ առ անձն իւրաքանչիւր: Ո՞չ ահա բազում ուսմունք են յաշխարհիս Արեաց, և իւրաքանչիւր պաշտամունք յայտնի են. և երբէք նեղեաց պնդեաց դարձուցանել ի մի օրէնս մոգութեան. մանաւանդ վասն օրինաց քրիստոնէութեանն, որպէս հաստատուն և ճշմարիտ կացեալ են յիւրեանց դենին, նոյնպէս և առ մեզ լաւագոյն քան զամենայն կեշտան նոքա երեւալն են: Եւ բիծ իսկ ոչ կարէ ոք զնել ընտրեալ օրինաց նոցա. այլ զոյգ և հաւասար համարիմ դենիս մազդեզանց, որպէս և յարգեալ իսկ էին նոքա առ նախնեօքն մերովք, զոր ես ինձէն իսկ յիշեմ առ հարբն իմով՝ որ նստէր ի մեծ գահոյս յայսմ:

«Յորժամ սկսաւ անդաճել և քննել զամենայն ուսմունս և հաստատութեամբ ի վերայ եհաս, առաւել վեհ գտանէր զօրէնս քրիստոնէից քան զամենեցուն. վասն այսորիկ մեծարեալք ելանէին ի Դրան արքունի, և առատաձեռն պարգեօք երահք լինէին ի նմանէ, և համարձակութեամբ շրջէին ընդ ամենայն երկիր: Նա և որ գլխաւորքն էին քրիստոնէից, զոր և եպիսկոպոսս անուանեն, ընծայից և պատարագաց արժանիս առնէր զնոսա՝ իբր հաւատարիմ ոստիկանս: Յանձն առնէր նոցա զհեռաւոր մարդսն, և ոչ երբէք սխալ լինէր ի մեծամեծ իրացն արքունի:

«Եւ դուք զմի զայն երբէք ոչ յիշեցէք, այլ հանապազօր ձանձրացուցէք զսելիս իմ, խօսելով զնոցանէ զամենայն չարութիւն: Տեսէք զի ետուք գործել ինձ զոր ինչ ոչ կամէի, և եղեն փառք մեծամեծք ի սահմանսն ի մէջ երկուց անհաշտ թշնամեաց: Եւ մեք դեռ ի հեռաւոր ճանապարհի, և ոչ մի ինչ գործ ի պատերազմիս ի զլուխ երթեալ, և դուք աստէն յիմում տանս յարուցէք ի վերայ պատերազմ՝ որոյ չարագոյն ևս լինելոց է կատարածն իւր քան զարտաքին թշնամեացն»:

Չայս ամենայն և առաւել քան զսոսէր ընդ ամենայն աւագանին, և զփառսս յանցանացն արկանէր զմոգպետաւն և զմոգօքն: Եւ ամենայն վզուրկքն և պատուական նախարարք—որ նստէին յատենին և ունին զնէին յեղյեղուկ լեզուի նորա—ամաչեցեալ կորանային և ընդ երկիր պշնուին, և զզլուխ ի վեր ոչ կարէին համբառնալ:

Բայց սակաւք ի նոցանէ զմիտս հաճելով՝ ասէին զայս. «Այս, արքայ քաջ, արքայից արքայ, այդ այդպէս է որպէս ասացերդ, և արդ կարես զամենայն ուղղութեամբ նուաճել. չիք ինչ այն որ ըստ քո կամսդ արտաքս կարէ ելանել. զի տուեալ է քեզ աստուածոցն, զի զամենայն զոր և կամիս՝ կարես առնել: Մի նեղեալ տազնապիր յանձն քո և հարկաներ զմիտս մեր

ամենեցուն. թերևս և դիւր իցեն հնարք իրացն չատարածի: Երկայնամիտ լեր, և համբերութեամբ թողացո մարդկանդ անդրէն զքրիստոնէութիւն, և դոքօք զստամբական ածցես ի հաւանութիւն»:

Հաճոյ թուեցան բանքն առաջի թագաւորին. և անդէն վաղվաղակի կոչէր զառաջեալ յամենայն ազգացն որ ունէին զքրիստոնէութիւնն, որ ի զօրու նորա էին, և բռնաբար արգելեալ էր զնոսա, զի մի ոք իշխան լիցի յանդիման պաշտել զԱստուած: Քանզի որ ընդդէմ կացին՝ չարչարեաց. և արգել ի նոցանէ զյայտնի պաշտօնն, և ոմանց ոմանց ակամայ երկիր ետ պազանել արեղական, և նստոյց ի սուգ տրամութեան զամենայն զօրականսն. իսկ այն որ հրամայէր անդրէն համարձակութեամբ ըստ առաջին կարգին հաստատուն կալ յօրէնս քրիստոնէութեանն. իսկ որք յանցաւորքն էին՝ ոչ կամէին վաղվաղակի առանց մեծի ապաշխարութեանն դալ և խառնել ի կարգ քրիստոնէութեան, հրամայէր թագաւորն՝ զի բռնի կալցին և տարցեն յեկեղեցին իւրեանց: Եւ երկցանցն համարձակէր, որպէս զհարդ և գիտիցեն՝ ըստ կարգին իւրեանց արասցեն: Եւ զհատեալ ոռճիկսն կարգէր անդրէն իւրաքանչիւր. և զարգելեալ բաղմականսն ի նոցանէ՝ ի տեղի հրամայէր մատուցանել, և հանապազօրդ յարքունիս մտանել ոչ

արգելոյր զնոսա. և զամենայն որ զհարդ և կարգեալ էին յառաջագոյն՝ անդրէն յօրինէր: Խոնարհէր և խօսէր ընդ նոսա սիրով ըստ առաջին սովորութեանն:

Եւ իբրև զայս ամենայն արար և կարգեաց, յանդիման նոցա թողութեան հրովարտակս առաքէր ընդ ամենայն երկիր իշխանութեան տէրութեան իւրոյ վասն քրիստոնէից:

«Եթէ ի կապանս ոք կայցէ, արքունի հրամանաւ արձակեալ լիցի. և եթէ ինչք ուրուք յափշտակեալ իցեն, դարձցին անդրէն: Այնպէս և երկիրք, եթէ հայրենիք, եթէ պարզականք և եթէ քսակազինք, և հանեալ ուրուք իցէ, հրամայեցաք զի դարձցին»:

Եւ իբրև այսմ ամենայնի զնոսա տեղեակ առնէր, խնդրէր ի նոցանէ վկայութիւն հաւատարմութեան յերկիրն Հայոց, և երդմամբ յուխտ մտանէր առաջի նոցա՝ հաստատութեամբ ամենայն մեծամեծաց իւրոց, եթէ «Ոչ ինչ յիշեցից ամենևին զքէն վրիժուցն խնդրելոյ: Որպէս ունէիք յառաջ ճշմարտութեամբ զօրէնս ձեր, այսուհետև առաւել կալարուք. բայց միայն ի ծառայութենէ մերմէ մի ելանէք»:

Ձայս ամենայն զրէր և ցուցանէր յերկրին Հայոց և ի բազում յայլ աշխարհս՝ որ ունէին զօրէնս քրիստոնէութեան. և ինքն զաղտ խորամանկեալ փութացեալ դեսպանս առաքէր առ Մար-

կիանոս կայսր: Եւ իբրեւ ստուգեալ ճշմարտեաց՝ եթէ Հոռոմք ի բաց կացին ձեռնտու լինել քրիստոնէութեանն ոչ զօրու օգնականութեամբ և ոչ այլ իրօք, դարձեալ անդրէն ի նոյն յառաջին կարծիս մոլորութեանն շրջեցաւ: Զանյաջողութիւն իրացն ի ձեռն իւրոց պաշտօնէիցն համարէր. և այնպէս ածէր զմտաւ՝ եթէ ըստ առաջին կարծեացն կատարեցից զամենայն:

Իսկ Հայք թէպէտ և ընկալան զգիրն խաբերայ ողորմաց թագաւորին, որ ի վերոյ ունէր զաւետիս կենաց և ի ներքոյ զհառնութիւն մահու, զարմացեալ էին ընդ թերի խորհուրդան. ասէին ցմիմեանս. «Քանի լիւր է խորամանկ խաբէութիւն նորա, զի երկիցս և երկցս զփորձ առեալ կշտամբեցաւ և ոչ ամաչէ: Եւ տեղեակ եղեալ մերոյ անքակ միաբանութեանս, տակաւին լրբի և լկնի. զհետ մտեալ՝ կամի զմեզ լքուցանել:

«Իսկ հաւատացողք անհաստատ հրամանի նորա. զոր բարեգործութիւն տեսաք առ ամենայն եկեղեցիս որ են յաշխարհին Պարսից: Զի որ ինքն իւր չար է, այլում բարի ոչ կարէ լինել. և որ ինքն ընդ խաւար գնայ, այլում ոչ առաջնորդէ ճշմարտութեան լուսով: Որպէս զի չիք յանիրաւութենէ արդարութիւն, այսպէս և ոչ ի ստութենէ ճշմարտութիւն, սոյնպէս և ի խռովասէր մտաց՝ ակնկալութիւն խաղաղութեան:

«Այլ մեք ապրեալքս զօրութեամբն Աստուծոյ. և հաստատեալք հաւատովքն ի յոյսն Քրիստոսի, որ եկն և էառ ի սուրբ Կուսէն զմարմին մերոյ բնութեանս և միացեալ անբաժանելի աստուածութեամբն՝ ընկալաւ զչարչարանս մերոյ մեղաց ի յիւր մարմինն, և նովին խաչեցաւ և թաղեցաւ և յարուցեալ երևեցաւ բազմաց, և վերացաւ յանդիման աշակերտացն առ Հայր իւր, և նստաւ ընդ աջմէ զօրութեանն, զսոյն հաւատամք Աստուած ճշմարիտ. և նմին ակն ունիմք, որ փառօք Հօր և զօրութեամբ գայ յարուցանել զամենայն ննջեցեալս, և նորոգել զհնութիւն արարածոց, առնել համառօտս յաւիտենից ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց:

«Ոչ պատրիմք իբրեւ զտղայ, և ոչ մոլորիմք իբրեւ զանտեղեակս, և ոչ խաբիմք իբրեւ զողէտս, այլ պատրաստ եմք ամենայն փորձութեանց: Եւ աղաչեմք զԱստուած, և անպաղար խնդրեմք ի բազում ողորմութենէ նորա, զի յորում սկսաք՝ ի նմին և կատարեսցուք քաջութեամբ, և ոչ վատութեամբ: Զի արդ արեւիք և արեւմուտք զիտացին զձեր աստուածամարտդ լինել, և զմեզ ի զուր սպանանել ի վերայ ամենայն վաստակոցն մերոց: Վկայեն մեզ երկինք երկնաւորօք և երկիր երկրաւորօք, եթէ չեմք ինչ մեղուցեալ ի միտս մեր անգամ. և ի վերայ պարգևաց և բարիս առնելոյ մեզ՝ զճշմարիտ կեանս կամիք հա-

ներ ի մէջ, որում չիք հնար, և այլ մի լիցի:
 «Իսկ արդ հաւատասցո՞ւք անարժան բերա-
 նոյ նորա, որ ստիպէր չարաչար յուրացութիւն,
 և այսօր առանց մի ինչ բարիս գործելոյ լինիցի՝
 նա քարոզիչ աւետեաց: Եւ որ հայհոյէրն գրիս-
 տոս, և ուրացուցանէր ի նմանէ գհաւատացեալս,
 այսօր աւիամայ խոստովանութեանն ոչ կարեմք
 վաղվադակի յանձն առնուլ: Եւ որ երդնոյրն ի
 սնոտի պաշտամունս իւրոյ մոլորութեանն՝ ան-
 ցուցանել զամենայն չարչարանս ընդ պաշտօ-
 նեայս եկեղեցւոյ, արդ եկեալ գողանալով գո-
 հութիւն մատուցանէ, և այնու կամի զամենայն
 չարութիւն իւր ի մեզ հեղուլ: Ոչ այդմ հաւա-
 տամք, և ոչ զսուտ հրամանդ յանձն առնումք»:

Իսկ նա իբրև գիտաց՝ եթէ ոչ կարեմ քա-
 կել գհաստատութիւն միաբանելոցն, յայնժամ
 քակեաց յինքենէ զծերն լի դառնութեամբ, յո-
 րում հանգուցեալ էր սատանայ զօրութեամբ
 իւրով, և բազում գործեալ էր նորա նախճիրս:
 որոյ կերակուր կամաց իւրոց էր ի մանկութենէ
 անարատ մարմին սրբոց, և ըմպելի անյագու-
 թեան նորին՝ արիւն անմեղացն: Յաւելոյր ևս ի
 վերայ չարութեան նորա և զիւր մահաբեր հրա-
 մանն՝ գունդս գունդս յամենայն աշխարհացն
 գումարէր ընդ նմա, և բազում երամակս փղաց
 յղէր ընդ նմա:

Հասեալ մերձ ի սահմանս Հայոց՝ մտանէր ի
 քաղաքն Փայտակարան, և զգօրսն ամենայն սրփ-
 ոէր տարածանէր շուրջ զքաղաքաւն առ ի զգու-
 շութիւն պատրաստութեան իւրոյ չարահնար
 խորհրդոցն: Եւ յամուր որջն մտեալ հին վիշապն
 չարաթոյն, և բազում կեղծաւորութեամբ զինքն
 թաքուցանելով յաներկիւղութիւն, հեռաւորացն
 ահագին ձայնիւ սաստէր. և ի մերձաւորսն իբրև
 զօձ սողալով փչէր: Սա էր իշխան և հրամանա-
 տար ամենայն տէրութեանն Պարօից, որում ա-
 նուն էր Միհրնեբսեհ, և չէր ոք ամենևին՝ որ
 իշխէր ըստ ձեռն նորա ելանել: Եւ ոչ միայն
 մեծամեծք և փոքունք, այլ և ինքն թագաւորն
 հրամանի բերանոյ նորա անսայր. որոյ և ձախող
 իրացն իսկ բուռն հարեալ էր նորա:

ՀՈՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԵՐԿՊԱՌԱԿՈՒԹԻՒՆ ԲԱԺԱՆԵԼՈՅՆ

Ի ՍՈՒՐԲ ՈՒԽՏԷՆ

Մինչև ցայս վայր ոչ ինչ կարի զանգիտէի պատմել զհարուածս ազգիս մերոյ՝ որ յարտաքին թշնամեացն ճշմարտութեան հարաչար յարեան ի վերայ մեր. որք սակաւագոյնք հարին զմեզ, և յոլովագոյնք հարեալ գտան ի մէջ, քանզի պեռ ևս միաբանք և հաւասարք էաք թէ պէտ և ոմանք ի ծածուկ ունէին զերկմտութիւն նենգութեանն, սակայն յաչս արտաքնոցն ահաւոր երեւեր միաբանութիւնն. որպէս յերկուս և յերիս տեղիս ոչ կտրացին կալ առաջի:

Արդ յայսմ հետէ և անդր, ուր սպրդեալ անկանի երկայառակութիւն ի ներքս, ընդ քակել միաբանութեանն՝ և երկնաւոր առաքինութիւնն հեռանայ, և անձնընտիրք լինելով՝ յոյժ բազմաւայ լալումն ողբոյս: Բանզի հատեալ անկան անդամքն՝ որ յառաջագոյն սորուն սուրբ մարմնոյս

էին, վասն որոյ դառնայ մարդ յարտասուս տալի մերձակայ դիականն. եւս առաւել ընու դառնութեամբ ի վերայ այնորիկ որ յոգի և մարմին առ հասարակ դիակնանայ: Եւ եթէ ի վերայ միոյ անձին այսպէս, որչափ ևս առաւել ի վերայ ողջոյն ազգի միոջ:

Այլ յայսմ տեղուջ ոչ միայն ի վերայ միոյ ազգի է ողբումնս մեր, այլ ի վերայ ազգաց և աշխարհաց. զոր և յառաջ մատուցեալ ասացից ըստ կարգի, թէպէտ և ոչ խնդութեան մտօք: Ահա ակամայ նշանագրեմ զբազումս որ կորեան ի ճշմարիտ կենացն իւրեանց, և պատճառք եղեն և այլոց բազմաց կորստեանն, ոմանց՝ երեւելեացս միայն, և այլոց՝ երեւելեաց և աներևութից: Եւ այն՝ եւս չար է քան զամենայն. դուռն՝ զոր բացին կորստեան՝ Աստուծոյ միայն կարողութիւն է փակել զնա. այլ ըստ մարդկան սահման՝ ահա անցեալ է հնար:

Այս անօրէն Միհրնէրսէհ, քանզի յառաջագոյն ստուգեալ գիտէր զամբարշտութիւնն Վասակայ, և յայնմ ժամանակի ևս յղէր և կոչէր զնա առ ինքն: Որպէս նորա իսկ յառաջագոյն զատեալ և որոշեալ էր ի միաբանութենէն Հայոց, եկն և յանդիման եղև. և ստուգէր զիւր հաւատարմութիւնն և զՀայոց անիրաւապատմութիւնն: Յաւել և պատմեաց ևս առաւելաբանութեամբ զոր ինչ ոչ էր գործեալ Հայոց, և

կամէր ընտանեբար ընդ միտ մտանել անօրինին:

Բայց նա թէպէտ և ի ներքոյ յոյժ դարձեալ զնա, այլ արտաքին դիմօք մեծարեաց, և եղ առաջինորա զմեծամեծ պարգևս երկրաւորս: Եւ խոստացաւ նմա իշխանութիւն աւելի քան զոր ունէրն, և հայեցոյց զնա ի կարծիս սնուիս՝ որ ի վեր էր քան զիւր տէրութիւնն. իբր թէ անկ իցէ նմա հասանել մինչ ի թագաւորական վիճակն. բայց միայն հնարս իրացն խնդրեսցէ, թէ որպէս քակտեսցի միաբանութիւն ուխտին Հայոց, և թագաւորին կամքն կատարեսցին յաշխարհին:

Եւ իբրև յանձն էառ զամենայն ինչ՝ երթալ զկնի կամաց նորա, գիտաց և ծերն դառնացեալ եթէ թմրեալ և ցնորեալ և քակեալ է ի հաստատութենէ միաբանելոցն. յոյժ մխիթարեցաւ ի միտս իւր տրտմեալս, և ած զմտաւ՝ թէ և զամենեսեան այսպէս կարիցեմք որսալ յանգիւտ կորուստն: Եւ իւրոյ հնարագիտութեանն տայր զանիմաստութիւն առնն. և այնմ ոչ էր տեղեակ՝ թէ նա իւրովի զիւր անձն զատեալ և որոշեալ է ի սուրբ եկեղեցւոյն, հեռացեալ և օտարացեալ ի սիրոյն Գրիստոսի:

Քանզի մոռացօնք եղեն նմա զալուստ Որդւոյն Աստուծոյ, և ոչ յիշեաց զքարոզութիւն սուրբ աւետարանին. և ոչ ի սպառնալեացն զանգիտեաց, և ոչ յաւետիսն մխիթարեցաւ: Ուրա-

ցաւ զաւարտանն որ յղացաւ զնա, և ոչ յիշեաց զընկալուչ սնորբ Հոգին որ ծնաւ զնա: Անարգեաց զմարմինն պատուական՝ որով սրբեցաւն, և առ ոտն եհար զարիւնն կենդանի՝ որով և քաւեցաւն ի մեղաց: Զնշեաց զգիր որդէգրութեանն, և իւրովք ձեռք խորտակեաց զհաստատուն կնիք մատանւոյն: Եւ ի թոռոյ երանելեացն, և ապրտամբեցոյց ընդ իւր զբազումս:

Ձեռն արկ կամակորութեամբ և եմուտ յորդէգրութիւն զիւրապաշտութեանն, և եղև աման չարին, և ելից զնա սատանայ ամենայն խորամանկութեամբ: Ի ձեռն էառ իբրև զվահան, և ագաւ զնա իբրև զգրահս, և եղև իբր զինուոր կատարեալ կամաց նորա: Մարտեաւ հնարիւք ընդ իմաստունս, և յոյժ խորազիտութեամբ ընդ գիտունս, յայտնի ընդ սնմեղս, և ի ծածուկ ընդ խորհրդականս: Ձեռն էարկ և եհան զբազումս ի գնդէն Քրիստոսի, և խառնեաց ի գունդս զիւաց: Եւ ի բազում յայլ տեղիս զողաբար սողեցաւ և եմուտ իբրև զօձ ի մէջ ամրացելոցն. և խրամ հատեալ յափշտակեաց և էառ և եհան յայտնութեամբ զբազումս յազատաց և զբազմագոյնս ի շինականաց, և զայլ ոմանս յանուանեալ քահանայից:

Որոց անուանքն են այս՝ գործակցաց նորա: Իշխանն Ռըշտունեաց՝ Արտակ անուն: Իշխանն Խորխոռունեաց՝ Գաղիշոյ անուն:

Իշխանն Վահեւունեաց՝ Գիւտ անուն:

Իշխանն Բագրատունեաց՝ Տիրոց անուն:

Իշխանն Ապահունեաց՝ Մանէճ անուն:

Իշխանն Գաբեղենից՝ Արտէն անուն:

Իշխանն Ակէոյ՝ Ընջուղ՝ անուն:

Իշխանն Ուրծայ՝ Ներսէս անուն:

Իշխանն մեւս ևս Պալունեաց՝ Վարազշապուհ անուն:

Սեպուհ մի Ամատունեաց Մանէն անուն:

Բազում և այլ ազատ մարդիկ, որ Ոստանիկսն անուանեն՝ յարքունի տանէ:

Եւ բովանդակ զիւր բոլոր աշխարհն ապրտամբեցոյց յուրացութիւն, ոչ միայն ըստ աշխարհիկ բազմութեանն, այլ և զբազումս յուխտէ եկեղեցւոյն. մանաւանդ սուտ երիցամբքն՝ որով գործէր զչարիսն. երէց մի Զանգակ անուն, երէց մի Պետրոս անուն, սարկաւադ մի Սահակ անուն. զորս յղէր առ անմեղ մարդիկ, խաբէր և պատէր. սուրբ աւետարանաւն երդնուին և ասէին, եթէ «Ի թագաւորէն շնորհեսցի ամենեցունց քրիստոնէութիւնդ»: Եւ այսպէս խորամանկութեամբ հանէին զբազումս ի սուրբ միաբանութենէն, ածէին և խառնէին ի գունդս ուրացողացն:

Եւ ժողովեաց զամենայն գայթակղութիւն, և արար գունդ զօրաց բազմաց. զրեաց և եցոյց զբազումս ի նոցանէ յականէ յանուանէ մեծ հա-

զարապետին, և զիւր քաջութիւնն արութեանն, մեծապէս պարծելով՝ հրպէս աշակերտեաց ի մոլորութիւն խաբէութեան, և բաժանեալս և երկցեղս երևեցոյց զգօրսն Հայոց:

Եւ իբրև այս ամենայն չարիք յաջողեցան նմա, քակեաց և զմիաբանութիւնն աշխարհին Վրաց ի Հայոց, և Աղուանիցն ոչ ետ յառաջ խազալ. և զաշխարհն Աղձնեաց ըստ նմին իսկ օրինակի յետս կալաւ: Գրեաց հրովարտակ և աշխարհին Յունաց, ցուցանելով նոցա այլ ընդ այլոյ ստութեամբ, առ այր մի, որոյ Վասակ առնուն էր, յայնց Մամիկոնենից՝ որ կան ի ծառայութեան Յունաց: Եւ ի թշուառութեան ժամանակին այրն այն սպարապետ էր ստորին Հայոց, և հաւատարիմ զօրացն Հռոմմոց ի սահմանին Պարսից, և արտաքոյ էր օրինացն Աստուծոյ գործովք իւրովք: Եզիտ այս Վասակ զայն Վասակ իւր գործակիցի մեծամեծ չարիսն՝ յոր միաբանեցին երկոքեանն:

Գրէր նա և ցուցանէր հանապազօրդ, իբր թէ ամենայն Հայք զկնի իւր միաբանեցին. եւ զնոյն զիր մեծաւ զգուշութեամբ ներքին Վասակն տայր տանել ի թագաւորանիստ քաղաքն կայսեր. մինչև զսուրբ եպիսկոպոսացն զմիտս ևս ուծացոյց ի նոցանէ, և զամենայն զօրսն Յունաց յերկրայս արար յուխտէն:

Մանաւանդ զի ի ձեռն սուտ քահանայիցն պատրէր և խաբէր իբրև ճշմարիտ մարդովք. աւետարան հանդերձ խաչիւ տայր տանել, և զիւր զամենայն սատանայական ստութիւնն նորօք ծածկէր: Դնէր զինքն յաստուածալաշտութեան կարգի, և զամենայն կողմ ուրացելոցն. առաւել զինքն հաւաստէր հաստատուն քան զամենայն զօրսն Հայոց. երդնոյր և հաստատէր, ևս և զամենայն հրամանս թողութեան յարքունուստ ցուցանէր:

Այն էին և կամք Յունաց աշխարհին, լսել զայն ախորժութեամբ. այլ ի ձեռն նորա առաւել ևս ի նոյն յեղեալ տապալեցան:

Սոյնպէս առնէր և ընդ ամենայն կողմանս ամրականաց աշխարհին, ի Տմորիսն և ի Կորդիսն, յԱրցախ և յԱղուանսն, ի Վիրոս և յաշխարհն Խաղտեաց. յղէր պնդէր՝ զի ասպնջակաշուքեան ոք արժանի մի արասցէ:

Եւ ըստ մեծի չարութեան նորա առաւել ևս ժամանակն եբեր նմա զյաջողութիւն իրացն. զի ամենեկն արտաքուստ օգնական ոք ոչ գտաւ զնդին Հայոց, բաց յայնց Հոնաց՝ որոց բանս եղեալ էր: Սակայն և վասն նոցա կուտեաց զբազում այրուծին Արեաց, արգել և փակեաց զգրունս ելի նոցա. քանզի ոչ տայր դադար ամենեկն թագաւորին Պարսից, այլ յղէր և կոչէր զգունդս բազումս ի պահակն ճորայ և զՎրաց աշխարհին

բովանդակ, գումարէր, զգօրսն Լփնաց և զՃղբաց, և զՎատն, զԳաւն, և զԳողուարն և զՍրսանն և զՀեճմատակն, զՓասխն և զՓոսխն և զՓիւքուան և զամենայն գօրսն Թաւասպարանն, զԵռնայինն և զդաշտայինն, և զամենայն ամրակողմն լերանցն: Էր զոր կարասեալ, մեծաւ պարգևօք և առատաձեռն բաշխելով զգանձսն արքունի, և էր զոր հրամանաւ Թագաւորին սպստիւ տագնապէր:

Ձայս ամենայն իբրեւ արար և կատարեաց ըստ հրամանի Թագաւորին, օր ըստ օրէ գրէր և ցուցանէր մեծ հազարապետին Պարսից, որ զօղեալ և թաքուցեալ էր ի քաղաքն Փայտակարան: Համարձակեցաւ այնուհետեւ և նա ցուցանել զինքն բազում աղգաց. էր որոց ահ արկանէր, և էր որոց սիրով պարգևս բաշխէր: Կոչէր առ ինքն զՎասակ, և որք ընդ նմա իշխանքն ամենեքեան, բազում պարգևս շնորհէր նոցա յարքունուստ, և զօրացն որ ի նորա բանի էին: Տարեալ էր զառաջեալ և զուրացեալ երիցունան. ցուցանէր, հաստատէր և յայտ առնէր, եթէ սօքօք որսացայց գնոսա՝ քակտել ի միաբան ուխտէն: Իսկ հազարապետն իբրեւ զայն լսէր՝ յոյժ շնորհակալ լինէր երիցանցն, և յոյս առաջի դնէր նոցա. «Եթէ լիցի մեր յաղթութիւնդ զայլոց քահանայից կեանս դոցա շնորհեցից, և զմեծ վաստակ դոցա ցուցից Թագաւորին»:

Եւ այսպէս շարժեաց և շփոթեաց զաշխարհն Հայոց, մինչև զբազում եղբարս հարազատս քակեաց ի միմեանց. ոչ եթող միաբան զհայր և զորդի, և ի մէջ խաղաղութեան արար խռովութիւն:

Եւ անդէն իսկ յիւրում աշխարհին եղբօրորդիք երկու էին նորա ի սուրբ ուխտին առաքինութեան. գրեաց և եցոյց վասն նոցա յարքունիս, և էառ իշխանութիւն ի վերայ կենաց նոցա, մերժեաց և եհան գնոսա յաշխարհէն. զի միայն դարձցին անդրէն: Հալածեաց և փախոյց զամենայն միայնակեացս աշխարհին, ոյք հայհոյէին զանդարձ ամբարշտութիւն նորա: Արար և կատարեաց զամենայն չարիսն ընդդէմ ճշմարտութեանն. և զոր ինչ ոչ գիտէին անօրէն հեթանոսքն՝ իմացուցանէր նոցա, և վասն ուխտին քրիստոնէութեան՝ եթէ սրպէս հնարիւք կարացէ բառնալ յաշխարհէն Հայոց:

Ձայս ամենայն չարիս իբրեւ ետես ի նմա Միհրնէրսեհ, քան յանձն իւր՝ առաւել ի նա էր յուսացեալ: Հարցանէր և ստուգէր՝ թէ քանի՞ այր կայ ի Հայոց աշխարհին ի գնդին Վարդանայ ընդ ամենայն բազմութիւնն: Իբրեւ լուաւ ի նմանէ՝ թէ աւելի քան զվաթսուն հազար են, խնդրէր ևս տեղեկութիւն վասն իւրաքանչիւր անձին քաջութեան, և կամ քանի՞ այն ոք իցեն որ սպառազէնքն իցեն, և կամ քանի՞ այն ոք իցեն

որ մերկ առանց զինու աղեղնաւորք իցեն. սոյն-
պէս և վասն վահանաւոր հետեակցացն:

Եւ իբրեւ լուաւ զթիւ համարոյ բազմու-
թեանն, առաւել ևս փութացաւ ուսանել՝ թէ
քանիք իցեն պարագլուխք քաջ նահատակացն,
զի երկս ընդ միոյ պատրաստեսցէ առ մի մի
ի նոցանէ. թող զայլն ամենայն: Այլ և դրօշից
անգամ իւրաքանչիւրոց տեղեկանայր ի նմանէ.
և թէ քանի գունդ զգորսն բաժանիցեն, և որ ոք
ի նոցանէ սողարք լինիցին, և որ գորագլուխ
յորմէ կողմանէ յազմ մտանիցէ, և զինչ անուանք
իւրաքանչիւր համարգացն իցեն, և քանի փո-
ղահարք ի մէջ գնդին ձայնիցեն: Ղակիշ գոր-
ծիցեն արդեւք, եթէ արձակ բանակեսցին. ճա-
կատ առ ճակատ գործիցեն, եթէ համագունդ
ընդ մի տեղի դրդիցեն: Ո՞րք ի նոցանէ յերկ-
բայս կայցէ, և կամ ո՞րք ի նոցանէ զանձն ի
մահ դնելով գուն գործիցէ:

Եւ իբրեւ զայս ամենայն տեղեկացաւ ի նմա-
նէ, կոչէր զամենայն զօրագլխեանն, պատուէր
հրամանի տայր ամենեցուն յանդիման նորա, զի
խրատու նորա լուիցեն ամենեքեան: Եւ զամե-
նայն զօրսն զօրագլխօքն հանդերձ յանձն առնէր
առն միում յաւազացն՝ որում անուն էր Մուշ-
կան Նիսալաւորտ:

Եւ ինքն խաղայր անդէն գնայր յերկիրն ա-
րեւից. և յանդիման եղեալ մեծի թագաւորին,

պատմէր զամենայն անցս իրացն, զիւր հնարա-
ւոր իմաստութիւնն և զՎասակայ խաբերայ պատ-
րանս հայթայթանացն. որպէս զառաջինն զիւր
զամբարշտութիւնն կամեցաւ ծածկել այնու՝ զի
քակեալ երկպառակեաց զգունդն Հայոց:

Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն թագաւորն ի
բերանոյ մեծ հազարապետին, դառնացաւ յանձն
իւր, և ասէ անսուտ երդմամբ. «Եթէ ապրեսցի
անօրէնն այն ի մեծ պատերազմէն, մեծաւ ա-
նարգանօք տամ ըմպել նմա զբաժակն դառնու-
թեան մահու»:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՅԱՐՁԱԿՈՒՄՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՅՑ

Մեծ է սէրն Աստուծոյ քան զամենայն մեծութիւն երկրաւոր. և այսպէս աներկեւղատունէ՝ զմարդիկ՝ իբրեւ զանմարմին զօրս հրեշտակաց. որպէս անդատին ի սկզբանէ է տեսանել զբազումս բազում անգամ ի բազում տեղիս: Մարդիկ, որ սիրոյն Աստուծոյ իբրեւ զինոս վառեալք էին, ոչ ինչ խնայեցին զանգիտելով իբրեւ զանարի՝ գոլով վատասիրտք, կամ ի մահ անձանց, կամ յափշտակութիւն ընչից, կամ ի խողխողումս սիրելեաց, կամ ի գերութիւն ընտանեաց, ելանել ի հայրենի երկրէն և անկանել ի ստրկութիւն յօտարութեան. առ ոչինչ համարեցան զայս ամենայն անցս չարչարանացն. այլ միայն միաբան կալ ընդ Աստուծոյ, զի ի նմանէ միայն մի գերի ելցեն. և ամենայն երևելի մեծութեանս զնա բաւական համարեցան՝ ընտրեալ ի միտք իւրեանց: Եւ զուրացութիւնն մեռելութիւն վարկանէին, և զմահ վասն Աստուծոյ՝ անանց կեն-

դանութիւն, և ծառայել յերկրի՝ ազատութիւն
կենաց իշրեանց, և ընկենուլ զանձինս յօտարու-
թիւն՝ ընդ Սատուծոյ գիւտից:

Որպէս յայսմ ժամանակի տեսաք աչօք ժե-
րովք, զի գնոյն նահատակութիւն նահատակեցաւ
և աշխարհս Հայոց:

Քանզի իբրև ետես մեծն Վարդան գերկապ-
ռակութիւն աշխարհին իւրոյ, ոչ ինչ թերահա-
ւատութեամբ զանգիտեաց: Թէպէտ և ստուգեալ
գիտաց զբազմաց այլոց ևս՝ գերկմտութիւն՝ որ
դեռ ևս ընդ նմա միաբանեալք էին, քաջալերե-
ցաւ յանձն իւր և քաջալերեաց զգօրսն իւր:
Քանզի ինքն իսկ բռնացեալ ունէր զթագաւորա-
նիստ տեղիսն միաբանութեամբ նախարարացն,
որ ոչ քակեցան ի սուրբ ուխտէն: Հրաման տուեալ
ամենայն զօրացն ժողովել յԱրտաշատ քաղաք,
փոխանակ յետս կացելոցն որ ելին զհեռ իշխա-
նին Սիւնեաց, զեղբարս կամ զորդիս կամ զեղ-
բարցն որդիս ի տեղի նոցա մատուցանէր, և զիւ-
րաքանչիւր զօրս տայր նոցա, զի դեռևս ինքն
ունէր զամենայն աշխարհն:

Եւ փութով ամենեքեան ի տեղի պատերազ-
մին եկեալ հասանէին իւրաքանչիւր զօրօք և ա-
մենայն պատրաստութեամբ, նոքա և որ բունքն
հաստատուն կացեալ էին ի տեղւոջն:

Ներշապուհ Արծրունի,
Եւ Խորէն Խորխոռունի,
Եւ ինքն Սպարապետն,
Եւ Արտակ Պալունի,
Եւ Վահան Ամատունի,
Եւ գունդն Վահեունեաց,
Եւ Թաթուլ Դիմաքսեան,
Եւ Արշաւիր Արշարունի,
Եւ Շմաւոն Անձաւացի,
Եւ Տաճատ Գնթունի,
Եւ Ատոմ Գնունի,
Եւ Խոսրով Գաբեղեան,
Եւ Կարէն Սահառունի,
Եւ Հմայեակ Դիմաքսեան,
Եւ մեւս ևս այլ Դիմաքսեան Գաղղիկ,
Եւ Ներսէս Քաջբերունի,
Եւ Փարսման Մանգակունի,
Եւ Արսէն Ընձայացի,
Եւ Այրուկ Սլկունի,
Եւ Վրէն Տաշրացի,
Եւ Ապրսամ Արծրունեացն,
Եւ Շահխոռապետն արքունի,
Եւ Խուրս Արուանձտեաց,
Եւ Քողեանքն և Ակէացիքն և Տրպատունիքն,
և զօրքն Ռըշտունեաց, և ամենայն գործակալքն
արքունի իւրաքանչիւր զօրօքն հանդերձ:
Սոքա ամենեքեան համագունդք հասանէին

ի գործ նյատերազմին ի դաշտն Արտաղու և լինէր հանդէս համարուն վաթսուն և վեց հազար այր ընդ հեծեալ և ընդ հետեակ:

Եկին ընդ նոսա սուրբքն Յովսէփ և Ղևոնդ երէց, և բազում և այլ քահանայք, և ևս բազմագոյն պաշտօնեայք: Քանզի ոչ ինչ զանգիտեցին և նոքա գալ ընդ նոսին ի գործ պատերազմին. զի ոչ եթէ մարմնական համարէին զկռիւն, այլ հոգևոր առաքինութեան. ցանկային մահակից լինել քաջ նահատակացն:

Սկսաւ սպարապետն խօսել միաբանութեամբ նախարարացն ընդ զօրսն և ասէ.

«Ի բազում պատերազմունս մտեալ է իմ, և ձեր ընդ իս. է ուրեք զի քաջապէս յաղթեցաք թշնամեացն, և է ուրեք զի նոքա մեզ յաղթեցին. և բազում այն է որ յաղթող գտեալ եմք և ոչ յաղթեալք: Եւ միանգամայն այն ամենայն էին մարմնոյ պարծանք. քանզի հրամանաւ անցաւոր թագաւորին մարտնչեաք: Որ փախչէր՝ վատանուն յաշխարհի երևէր, և անողորմ մահ ի նմանէ գտանէր. իսկ որ քաջութեամբ յառաջ մատչէր՝ քաջ անուն ազգի ժառանգէր, և պարգևս մեծամեծս յանցաւոր և ի մահկանացու թագաւորէն ընդունէր: Եւ մեք իսկ աւասիկ յիւրաքանչիւր մարմինս ունիմք վէրս և սպիս բազումս և բազում այն քաջութիւն իցէ՝ վասն որոյ առեալ իցէ և պարգևս մեծամեծս: Անարգ

և անօգուտ զքաջութիւնսն համարիմ, և առ ոչինչ զսարգևսն բազումս. վասն զի ամենեքեան խափանելոց են:

«Իսկ արդ եթէ վասն մահկանացու հրամանատունն զայն արութիւնս կատարէաք, որչափ ևս առաւել վասն անմահ թագաւորին մերոյ, որ տէրն է կենդանեաց և մեռելոց, և դատելոց է զամենայն մարդ ըստ գործոց իւրոց: Ապաքէն եթէ կարի շատ յառաջ մատուցեալ ծերացայց, սակայն ելանելոց եմք ի մարմնոյ աստի, զի մտցուք առ Աստուած կենդանի, որ ոչ ևս ելանիցեմք ի նմանէ:

«Արդ աղաչեմ զձեզ, ով քաջ նիզակակիցք իմ. մանաւանդ զի բազումք ի ձէնջ լաւագոյնք էք քան զիս արութեամբ, և զահու ի վեր ըստ հայրենի պատուոյն. բայց յորժամ ձերով կամօք և յօժարութեամբ առաջնորդ և զօրագլուխ ձեզ կացուցէք, հեշտ և բաղձալի թուեսցին բանք իմ ի յսելիս մեծամեծաց և ի փոքունց: Մի երկուցեալ զանգիտեսցուք ի բազմութենէ հեթանոսացն, և մի յահագին սրոյ առն մահկանացուի զթիկունս դարձուցուք. զի եթէ տացէ Տէր յաղթութիւն ի ձեռս մեր, սատակեսցուք զգօրութիւն նոցա, զի բարձրացի կողմն ճշմարտութեան. և եթէ հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց սուրբ մահուամբ պատերազմիս, ընկալցուք խնդութեամբ սրտիւ. բայց միայն յարու-

թիւնս քաջութեան՝ վատութիւն մի խառնեացուք:

«Մանաւանդ զի անմոռաց է ինձ, յիշելով զիմ և զոմանց ի ձէնջ, ի ժամանակին՝ զի զանօրէնն իշխան խաբեցաք՝ պատրեցաք իբրև զմանուկ մի տղայ անպիտան. իբր այն եթէ ի վերին երեսս զկամս նորա ամբարշտութեանն կատարեցաք. բայց ի ծածուկ զխորհուրդս Տէր ինքնին վկայէ մեզ, որպէս անքակ կացեալ եմք ի նմանէ: Զոր և զուք ինքնին իսկ գիտէք, վասն յիրելեաց մերոց որ ի մեծի նեղութեան էին՝ հնարս խնդրէաք վասն յանդորր հանելոյ. զինոքօք հանդերձ մարտ եղեալ կռուեսցուք ընդ աֆօրէն իշխանին վասն հայրենի աստուածատուր օրինացն: Եւ իբրև նոցա ոչ ինչ կարացաք օգնել, անհնար լիցի այս՝ եթէ վասն մարմնաւոր յիրոյ զԱստուած ընդ մարդկան փոխանակիցեմք:

«Իսկ արդ յերկուս և յերիս կռիւս Տէր ինքնին մեծաւ զօրութեամբ օգնեաց մեզ, որպէս զի զանուն քաջութեան ժառանգեցաք, և զզօրսն արքունի չարաչար հարաք, և զմոզսն անողորմ սատակեցաք, և զպղծութիւն կռապաշտութեանն ի տեղեաց տեղեաց սրբեցաք, զանօրէն հրաման թագաւորին եղծաք ապականեցաք, զխռովութիւն ծովուն ցածուցաք, լեռնացեալ ալիքն դաշտացան, բարձրադէզ փրփուրն սպռնեցաւ, գազանացեալ սրտմտութիւնն դադարեաց:

Որ ի վերայ ամպոց որոտայր, նկուն եղեալ՝ քան զսովորական բնութիւնն ի վայր գտաւ՝ ընդ մեզ խօսելով: Որ բանիւ հրամանաւ կամէր կատարել զչարութիւնն իւր ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյ, արդ աղեղամբ և նիզակաւ և սրով կռուի: Որ իբրև զհանդերձ կարծէր ունել մեզ զքրիստոնէութիւնն, արդ իբրև զգոյն ի մարմնոյ՝ չկարէ շրջել, թերևս և ոչ այլ կարացէ մինչև ի կատարած: Քանզի հիմունք սորա հաստատութեամբ եղեալ են ի վերայ վիմին անշարժութեան, ոչ ի վերայ երկրի, այլ ի վեր յերկինս, ուր ոչ անձրեք իջանեն և ոչ հողմք շնչեն և ոչ հեղեղս յարուցանեն: Եւ մեք թէպէտ և մարմնով յերկրի եմք, այլ հաւատով յերկինս եմք շինեալ, ուր ոչ ոք կարէ հասանել յանձեռագործ շինուածն Գրիստոսի:

«Հաստատուն կացէք յանշուշտ զօրադուին մեր, որ ոչ երբէք մոռացի զգործս նահատակութեան ձերոյ: Ո՛վ քաջք, մեզ այս մեծապէս է՝ զոր կատարեաց Աստուած ի ձեռն մերոյ բնութեանս, յորում և զօրութիւնն Աստուծոյ մեծապէս երևի: Զի եթէ զայլս կոտորելով ի վերայ աստուածային օրինացն՝ պարծանս անձանց ժառանգեցաք, և զքաջ անուն ազգատոհմին մերոյ թողաք եկեղեցւոյ, և վարձուց ակնկալութիւն ի Տեառնէ է՝ որ պահի իւրաքանչիւր ումեք ի մէնջ ըստ սրտին յօժարութեան և ըստ գործոց առա-

շարկութեան, որչափ ևս առաւել եթէ մեք մեռանիցիմք ի վերայ մեծի վկայութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիտոսի, որում և երկնաւորքն են ցանկացեալ, եթէ գոյր հնար: Եւ զի այս պարգևք ոչ ամենեցուն է անկ, այլ որում պատրաստի ի բարերար Տեառնէն, և մեզ այս ոչ եթէ յարդար գործոց ինչ պատահեաց, այլ յաննախանձ պարգևատուէն. որպէս և ասէ իսկ ի սուրբ կտակարանին. «Ուր առաւել նդեն մեղքն, անդէն առաւելան շնորհքն Աստուծոյ»:

«Եւ մեզ կարի քաջ ի դէպ ելանէ հրաման պատասխանուոյս այսորիկ. որպէս և առաւելապէս երևեցաք մարդկան ամբարշտեալք, կրկին առաւելապէս երևեսցուք արդարացեալք մարդկան և հրեշտակաց և Հօրն ամենեցուն: Զի որ օր լուան սպաքէն զմէնջ մարդիկ ի գործ ամբարշտութեանն, արտասուս բազում հեղան ի սուրբ եկեղեցւոյն, և ևս բազմագոյն ի մէջ սիրելեացն մերոց: Նա և ընկերք մեր սրով սրտմտեալ սպառնային մեզ, և մահ դառնութեան ի վերայ հասուցանել կամէին. և ծառայքն մեր սարտուցեալ փախչէին ի մէնջ: Եւ հեռաւորաց, որոց լուեալ էր զանուն քրիստոնէութեան մերոյ, քանզի ոչ էին տեղեակ խորհրդոցն մերոց, ողբս ի բերան առեալ անդադար աշխարէին զմեզ, և անգիտութեամբ հայհոյութիւնս բազումս խօսէին զմէնջ: Եւ որ մեծն քան զամենայն ասացից, ոչ միայն

մարդիկ յերկրի՝ այլ և հրեշտակք յերկինս գերեօս իւրեանց դարձուցին ի մէնջ, զի միտխուրդիմօք հայեսցին ի մեզ:

«Եւ ահա եկն եհաս ժամանակ, զի զամենայն զկեղտ անուն ի մէնջ ի բաց բարձցուք: Յայնժամ իբրև զթախծեալ սգաւոր՝ յոգի և մարմին էաք տրտմեալք, այսօր զուարթացեալ և զգաստացեալք յերկոսեան առ հասարակ եմք լըջացեալք. քանզի և զՏէրն բարերար ընդ մեզ տեսանեմք յառաջնորդութիւն. չէ մեր մարդ զօրավար, այլ զօրագլուխն ամենայն մարտիրոսաց: Երկիւղ՝ թերահաւատութեան է նշանակ. զթերահաւատութիւն մեք ի մէնջ վաղ մերժեցաք, ընդ նմին և երկեւղն փախիցէ ի մտաց և ի խորհրդոց մերոց»:

Զայս ամենայն առաքինի զօրավարն խօսեցաւ ընդ ամենայն բազմութեանն. դարձեալ և զմի մի ի նոցանէ քաջալերէր ի ծածուկ և սրտապնդէր, և զամենայն պակասութիւն աղքատութեան խոյր: Որոյ ոչ ինչ գոյր զօրականին՝ յանձնէ և յընկերաց մատուցանէր. որոյ զէն չէր՝ զէն պատրաստէր. և որում հանդերձ պիտոյ էր՝ հանդերձ զգեցուցանէր, և որում երիվար՝ երիվար տայր: Եւ առաւ ռոճկօք ուրախ առնէր զամենեսեան, և զուարթագին զինքն ցուցանէր ամենեցուն: Եւ ըստ պատերազմական կարգին՝

զքաջ արանց զյիշատակարանս հանապազ երկրորդէր առաջի նոցա. զի և ինքն իսկ տեղեակ էր ի մանկութենէ իւրմէ սուրբ կտակարանաց: Զոր և ի ձեռն առեալ զքաջ նկարագիրն Մաւրայեցւոց ընթեռնոյր ի լսելիս ամենեցուն, և յորդառատ բանիւք զելս իրացն իմացուցանէր նոցա, որպէս մարտուցեալ կռուեցան ի վերայ աստուածատուր օրինացն ընդդէմ թագաւորին Անտիոքացւոց: Զի թէպէտ և ի նմին կատարեցան մահուամբ, սակայն անուն քաջութեան եկաց մինչև ցայսօր ժամանակի, ոչ միայն յերկրի՝ այլ և անմոռաց յերկինս: Նա և զայն յուշ առնէր զօրականին, որպէս ազգատոհմն Մատաթեայ քակտեալ բաժանեցան ի միութենէ նորա, դարձան ի հրաման թագաւորին, շինեցին մեհեանս, մատուցին զոհս պղծութեան, խոտորեցան յԱստուծոյ, և ընկալան զպատիժս պատուհասի մահուան ի սուրբ միաբանելոցն. իսկ Մատաթի և որք ընդ նմայն էին՝ ոչ ինչ լքեալ թուլացան, այլ ևս առաւելապէս պնդեցան, և ձեռնամուխ եղեն ի գործ պատերազմին բազում ժամանակս: Զայս ասէր, և անդէն ի դաշտին զտեղի առեալ՝ զգօրսն զտեղէր, և յամենայն կողմանց տակաւ զայրուծին կազմէր:

Իսկ յետ ոչ բազում աւուրց զօրագլուխն Պարսից խաղայր զայր ամենայն հեթանոսական բազմութեամբն. և եկեալ հասանէր յաշխարհն

Հայոց ի Հեր և ի Զարեւանդ գաւառ: Եւ անդէն զտեղի առեալ նորա ի գաւառին՝ բանակ բոլորէր, փոս հատանէր, պատնէշ կանգնէր, շերտաւոր փակէր, ամրացուցանէր իբրև զքաղաք ամենայն պատրաստութեամբ: Գունդ բազում հատանէր ի զօրաց նորա, ասպատակաւ արշաւէր, յաւարի առնուլ կամէր զգաւառս բազումս:

Զայն իբրև լուան զօրքն Հայոց, սեպուհ մի յազգէն Սմատունեաց Առանձար անուն ընտրեցին յամենայն զօրականէն՝ լի իմաստութեամբ և քաջութեամբ: Եւ ընդ առաջ նորա հազարօք երկու, հար սատակեաց զբազմութիւն գնդին, և զմնացեալսն ի նոցանէ անդրէն փախստական ի բանակն արկանէր: Եւ ինքն ողջանդամ այսրէն շառնայր, և լինէր տօն ուրախութեան մեծ յաւուրն յայնմիկ զօրացն Հայոց:

Դարձեալ միւսանգամ ուրացեալն Վասակ անդրէն ի հնարս հայթայթանաց մտանէր ըստ առաջին կեղծաւորութեանն իւրոյ. շրջեցաւ ի ձեռն սուտ երիցանցն՝ զոր յառաջագոյն ասացաք, նոքօք հրամանաւ արքունի ի պատգամաւորութիւն խօսէր, և երդմամբ հաստատէր զբրիստոնէութիւնն անդրէն ունել:

Եւ զայս արարեալ զբազում աւուրս՝ ոչ կարաց զմիաբանութիւնն քակտել, մանաւանդ զսուրբ ուխտ եկեղեցւոյն, որ ոչ էր հեռացեալ ի զօրականէն:

Որպէս երանելի երէցն Ղեւոնդ հրամանատեալ ի սուրբ ընկերացն՝ ի մեծէն Յովսէփայ և յամենայն մեծամեծացն, ի քահանայիցն և ի զօրադլխացն, եբայ զբերան իւր և ասէ բարձր բարբառով առաջի հրեշտակացն.

«Յիշեցէք ամենեքեան զհարսն զառաջինս, որ յառաջ քան զծագումն Որդւոյն Աստուծոյ յիւրաքանչիւր ժամանակս:

«Քանզի իբրև մերժեաց և ընկէց զմեզ չարն յաստուածային տեղւոյն, դտաք մեք անկեալք ընդ անողորմ դատաստանօք ըստ մեղացն յանցաւորութեան, որ ի կամս ազատութեան մերոյ զործեցաք զանարժանս, և զարարչական զօրութիւնն շարժեցաք ի վերայ մեր ի ցասումն բարկութեան, և զողորմած դատաւորն յուղեցաք վրէժ առնուլ անաչառութեամբ յարարածոցս. մինչև հրաման տուեալ երկնային ծովուն հեղուլ ի վերայ ցամաքիս, և հաստատուն յատակք երկրիս ծակոտեալ՝ ընդդէմ զհակառակն զործեցին: Վերինք և ներքինք եղեն մեզ զործիք տանջանաց՝ առանց բարեխօսի վրէժ առնուլ յանցանաց մերոց:

«Ապաքէն արդարն նոյ միայն գտաւ կատարեալ յազգի մարդկութեանս, որ ցածոյց զսրտմտութիւն բարկութեան տերունեան ցասմանն, և եղև սկիզբն առաջարկութեան առ ա-

ճուռն բազմութեան մարդկային ազգիս: Դարձեալ և Աբրահամ ի փորձութեանն իւրում քրտաւ առաքինի, և զընկալեալ պարգևան յԱստուծոյ՝ ինքեան ձեռօք փոխ անդրէն նմին մատուցանէր. վասն այսորիկ և յառակս ընկալաւ զնա՝ Աստուած, զի ի նմա տպաւորեալ տեսանէր զաներևոյթ գալուստ Որդւոյն Աստուծոյ, և զըմբռնումն անըմբռնելոյն և զզենումն անմահին, որ իւրով մահուամբն խափանեաց զիշխանութիւն մահու: Եւ եթէ մահուամբ մահ մեռանի, մի երկիցուք մահակիցք լինել Քրիստոսի. զի ընդ որում մեք մեռանիմք, ընդ նմին և կենդանանամք:

«Յիշեցէք, առաքինիք, զմեծն Մովսէս, որ մինչև հասեալ էր յարութեան հասակն՝ խորհուրդ սուրբ նահատակութեանն ի տիս տղայութեանն երևէր նմա. և տուն թաղաւորին Նզիպտացոց ի ծառայութիւն մտանէր նմա, և ակամայ դայեկութեամբ սնուցանէր զնա. և ի ժամ փրկելոյ զժողովուրդն ի նեղութենէն՝ միջնորդ եղև երկնի և երկրի, միանգամայն և աստուած անուանեցաւ ի վերայ Նզիպտացոցն: Քանզի ուր գտաւ սուրբ խորհուրդն զօրացեալ՝ անձամբ իւրով վրէժ առնոյր յՆզիպտացոցն. իսկ ուր աստուածային յայտնութիւնն ի վերայ նորա լինէր, ի ձեռն գաւազանին զործէր զմեծամեծ սքանչելիսն: Եւ վասն սուրբ նախանձուն զոր

ունէր՝ եհար զճգիւտացին և ընդաւագեաց. վասն որոյ զմեծ անուն զնէր նմա, և առաջնորդ ժողովրդեանն զնա կացուցանէր: Եւ բազում այն է՝ որ հեղմամբ արեամբն արդարացաւ, և անուանեցաւ մեծ քան զամենայն մարգարէս. ոչ միայն զարտաքին թշնամիսն կոտորելով, այլ և զազգաստոհման՝ որ փոխանակեցին զԱստուած ընդ որթուն յանապատին:

«Եւ եթէ նա ի հեռուստ այնպիսի վրէժ խնդրէր գալստեան Որդւոյն Աստուծոյ, մեք որ ականատեսք եղաք, և մեծապէս վայելեցաք յերկնաւոր պարգևսն շնորհաց նորա, ևս առաւել պարտիմք վրէժինդիր լինել մօտակայ ճշմարտութեանս: Որ եղ մահուամբ զանձն իւր ի վերայ մեղաց մերոց, արդարացոյց զմեզ յանհարիւր դատապարտութենէն, դիցուք և մեք զանձինս մեր մահուամբ ի վերայ անմահ զօրութեանն, զի մի նուազք քան զվրէժինդիրսն առաջինս գտանիցիմք:

«Յիշեցէք զմեծ քահանայն Փենեհէզ, որ սպանմամբ երարձ դպրութիւնն ի ժամ պատերազմին, և ազգէ յազգ երգմամբ հաստատեաց զքահանայութիւնն: Մի մոռանայք և զսուրբ մարգարէն զՆովիաս, որ ոչ կարէր հանդարտել հայել ի կռապաշտութիւնն Աքաբու. և արդար նախանձուն իւրոյ զուրթ հարիւրսն ինքեան ձեռօք սատակեաց, և զերկուս յիսունսն անշէջ

հրոյն մատուցանէր լուցկիս. և զաստուածային վրէժն խնդրելով՝ անըմբռնելի և ահագին կառօքն յերկրէ ի յերկինս վերացաւ: Դուք՝ եւս մեծի մասին վիճակի հասեալ էք. զի ոչ ևս կառք առաքին ձեզ ի վերացումն, այլ ինքնին Տէրն կառաց և երկվարաց հզօր զօրութեամբ և սրբովք հրեշտակօք ընդ առաջ եկեալ՝ ձեզ իւրաքանչիւր թեալ բուսուցանէ. զի նորա ուղեկիցք լինիցիք և նմին քաղաքակիցք:

«Եւ այլ զինչ ևս երկրորդեցից առաջի ձերոյ քաջ նահատակութեանդ. զի քան զիս տեղեկագոյնք և հմուտք էք սուրբ կտակարանացն: Դաւիթ ի մանկութեան ժամանակին քարիւ կործանեաց զմեծ բլուրն մսեղէն, և ոչ ինչ զանգիտեաց յահագին սրոյ հսկային. ցրուեաց զգունդըս այլազգեացն, և ասլրեցոյց զգօրսն ի մահուանէ, և զժողովուրդսն ի գերութենէ. և եղեւ անդրանիկ թագաւորացն Իսրայելի, և անուանեցաւ հայր Որդւոյն Աստուծոյ: Նա անուանեցաւ առ ի պէտս ժամանակին, և դուք ճշմարիտ ծնեալք ի սուրբ Հոգւոյն՝ որդիք էք Աստուծոյ. և ժառանգակիցք Բրիստոսի: Մի ոք զձեր բաժինն ի ձէնջ հատանիցէ, և զձեզ օտարախորթս արարեալ՝ տարաբաժին հանիցէ:

«Յիշեցէք զամենայն զօրավարսն զառաջինս Իսրայելի, զՅեսու, զԴեղէովն, զՆիթայեա և զայլս ամենեսեան, որք ճշմարիտ հաւատովք էին, հա-

րին կոնսորցիին զգօրան հեթանոսաց, և սրբեցին զերկիրն ի պիղծ կռապաշտութենէն: Եւ վասն հաստատունն արդարագործութեանն՝ որ ոչ ինչ երկմտեցին ի խորհուրդս իւրեանց, արեգակն և լուսին առանց ականջաց լուան և կատարեցին զբան հրամանի նոցա. ծով և գետք ճանապարհ գործեցին առաջի նոցա ըստ ոչ սովորութեան: Եւ բարձրացեալ պարիսպք քաղաքին երիքովի ձայնիւ լոկով անկեալ կործանեցան ի վրէժինդրութիւն օրինացն արդարութեան: Եւ այլքն ամենայն՝ որ ըստ հաւատոց քաջութիւնս կատարեցին ի դարս իւրաքանչիւր, գովեցան ի մարդկանէ և արդարացան յԱստուծոյ:

«Ապաքէն նոյն Տէր է ի սկզբանէ և մինչեւ ցայսօր և առ յապա, և յաւիտենից յաւիտեանս, և անդր քան զամենայն յաւիտեանս: Ոչ նորոգի, զի ոչ հնանայ. ոչ մանկանայ, զի ոչ ծերանայ. ոչ փոփոխի անյեղեղուկ բնութիւնն Աստուծոյ. որպէս և ինքն ասէր բերանով սուրբ մարգարէիցն. «Ես եմ, ես եմ, ես նոյն եմ ի սկզբանէ մինչև յաւիտեան. ոչ տամ զփառս իմ այլում, և ոչ զքաջութիւնս իմ զբօշելոց»:

«Չայս գիտելով, եղբարք, մի թուութեամբ լքանիցիմք, այլ սնդութեամբ, սրտիւ և հաստատուն հաւատովք կամակար յարձակեսցուք ի վերայ թշնամեայն՝ որ յարուցեալ գան ի վերայ

մեր: Մեր յոյսն մեզ կրկին երևի. եթէ մեռանիմք՝ կեանք, և եթէ մեռուցանեմք՝ մեզ նոյն կեանք առաջի կան: Յիշեսցուք զբանն Առաքելոյ, որ ասէ, թէ «Փոխանակ ուրախութեան որ նմա առաջի կայր՝ յանձն էառ զհամբերութիւն մահու, և մահու խաչի. վասն այսորիկ և Աստուած զնա առաւել բարձրացոյց, և ետնմա անուն՝ որ ի վեր է քան զամենայն անուն. զի յանուն Յիսուսի Բրիստոսի ամենայն ծունր կըրկնեսցի երկնաւորաց և երկրաւորաց և սանդարամետականաց»:

«Եւ քանզի որ ճշմարտութեամբ միացեալ է ընդ Որդւոյն Աստուծոյ, հոգւոյն աչօք տեսանէ զաներևոյթ յստակ լոյսն ճառագայթից իմանալի արեգական, որ յամենայն ժամ և յամենայն օր գեր ի վերոյ ծագեալ երևի ամենեցուն. և սրբատեսիլ և սրբահայեացս անպղտոր յստակութեամբ ձգտեցուցանէ զհայեցուածս, և թափանցանց եղեալ ընդ երկինս՝ յանմատոյց տեսիլն մերձեցուցանէ, և կորովութեամբ կշռէ զերկրպագութիւն զերից հատուածոցն միաւոր զօրութեան: Եւ արդ որ ընդ Աստուծոյ աստիճանսն ոտնադնեղեալ իցէ, և բարձրութեամբ յարքունիսն հասեալ, և զամենայն մեծութիւն բովանդակ տեսեալ, նա միայն է որ ժառանգէ զանանց ուրախութիւնն և զանորտմական մխիթարութիւնն:

«Մի, տեարք իմ պատուականք, մի յետ աշխարհի ի բարձունս վերանալոյ՝ այսրէն յերկիր անկեալ թաւալիցիմք, այլ գտեղի առեալ անդրէն ի բարձրութեանն հաստատեսցուք: Թէպէտ և հայեսցուք ի ստորին կողմ երկրիս, տեսանեմք զսալի ամենայն ապականութեամբ և անսուրբ պղծութեամբք: Քանզի զի՞նչ աղէտք տարակուսի են որ ոչ գործին յերկրայինս ախտաբերս. թշուառութիւնք աղքատաց և անթիւ չարչարանք նոցուն, աղցաւոր ծանրութիւնք հարկահանաց, զգուանք և կռփանք ի բռնաւոր ընկերակցաց, քաղց և ծարաւ ըստ կարօտութեան ընութեանս: Սառնամանիք ձմերայնոյ և խորշակք ամառայնոյ, հիւանդութիւնք տարածամբ և ախտք մահաբերք հանապաղ տանջեն զմարդիկ. երկեւղ արտաքնոց, արհաւիրք ի ներքնոց անդադար ի վերայ հասանեն. ցանկան մահու յառաջ քան զժամանակն. և ոչ գտանեն. և բազումք են որ փորեն և խնդրեն, և խնդալից լինին յորժամ գտանեն: Իսկ որ թուին մեզ եթէ յաջողեալ իցեն ի մեծութեան և փափկանան: ուրախութեամբ ի պակասելի կեանս, մեծամտեալ հպարտանան յանցաւոր մասունս աշխարհիս, նոքա են որ կուրացեալ են ի ճշմարիտ կենացն: Իսկ արդ զի՞նչ այն չարիք իցեն որ ի նոսա ոչ գործիցին. ընդ մեծութիւն խառնեալ է յափշտակութիւն ընչից աղքատաց, ընդ սուրբ ամուսնութիւնն գէճ պղղ-

ծութիւն: Յորս վայելենն՝ անընտրութեամբ, նոցուն երկրպագութիւնս իբրև Աստուծոյ մատուցանեն, մոլորեալք ի ճշմարիտ կենացն:

«Ո՛չ ահա ամենայն աշխարհս՝ արարչին բոլորեցուն է գոյացութիւն. և զոր նոքայն պաշտեն և պատուեն՝ ապաքէն ի սմին նիւթոյ է մասն. իսկ արդ մասունքն մասանց կան ի ծառայութիւն: Զի եթէ մի մասն աշխարհիս ապականացու է, հարկ է թէ և ամենայն մասունքն ընդ նմին ապականին: Նա և ի մասանց անտի՛ պարտ է թէ և ընտրութիւնք երևեսցին. իսկ արդ որ լաւ է՝ յայտնի է ամենեցուն, և որ գիտեն իմանալ՝ նա է ընտիր ի մասանցն: Ապա թէ այդ այդպէս է, քան զամենայն պաշտամունս հեթանոսաց որում երկիր պագանեն՝ երկրպագութն են առաւելեալք քան զանբան տարերսն՝ որոց չարաչար կան ի ծառայութեան. և զէն Աստուած որ ի մարդ կերպարանեցաւ՝ չպաշտեն, այլ արարածոց տանին երկրպագութիւն. որոց մեղաց չիք քաւութիւն յարդար ատենին:

«Օ՛ն անդր ի բաց թողցուք զխաւարային խորհուրդս մոլորելոցն. եղկելիս և ողորմելիս քան զամենայն մարդիկ զնոսա համարեսցուք. մանաւանդ զի կամօք են կուրացեալք և ոչ ի հարկէ, և ոչ երբէք գացեն զճանապարհն ճշմարտութեան: Այլ մեր բացահայեաց աչօք տեսեալ զլոյսն երկնաւոր, մի պատահեսցէ մեզ խաւարն արտա-

քին: Զի ոյք էին ի խաւարի, եկն առ նոսա յոյսն ճշմարիտ. կուրացեալք վրիպեցան ի կե- նացն: Իսկ որք ընկալայքդ հաւատովք՝ որդիք էք և ոչ օտարախորթք, սիրելիք և ոչ թշնամիք, բա- ժանորդք և ժառանգորդք վերին իմանալի քա- ղաքին:

«Անդ է առաջնորդ փրկութեան մերոյ, աստ քաջութեամբ նահատակեցաւ, և զնոյն ուսոյց ամենայն նիգակակից. գործակցաց իւրոց Առաքե- լոց. ընդ որս և դուք էք այսօր. կրկին երևեալ, օրհնեալք հաւատովք ընդդէմ աներևոյթ թշնամ- լոյն, պատենազէն զրահիւք դէմ ընդ դէմ ընկե- րակից սապանայական գործոյն: Եւ եթէ այս- պէս և եթէ այնպէս, զերկոսեան կողմանսն ի պարտութիւն մատնէք, որպէս և Տէրն ինքնին արար աշխարհի. թուեցաւ թէ մեռաւ, այլ նա յայնժամ տարաւ զկատարեալ նահատակ առա- քինութեանն. զախոյեանն ընկէց, զպատերազմն եհար, զթշնամիսն ցրուեաց, զաւարն ժողովեաց, զգերիսն դարձոյց, զպարզման բաշխեաց ամենայն սիրելեաց իւրոց ի ձեռն իւրաքանչիւր առաքի- նութեանց:

«Գիտէք դուք ամենեքեան. յառաջ ժամա- նակաւ հասեալ ձեր ի գործ պատերազմի, թէ- պէտ և էր ձեր սովորութիւն՝ քահանայից հանա- պազորդել ի մէջ բանակիս, ի ժամ ճակատուցն յանձնեալ ձեզ ի նոցանէ աղօթիւք՝ յամուր տեղ-

ւոյ ուրեք թողուիք զնոսա, իսկ այսօր եպիսկո- պոսք և երիցունք և սարկաւազունք, սաղմոսեր- գողք և զրակարդացք իւրաքանչիւր կարգեալ կա- նոնաւ՝ իբր վառեալք զինու և սլատրաստեալք ի պատերազմ, կամին ընդ ձեզ յարձակել հարկա- նել զթշնամիսն ճշմարտութեան: Եւ եթէ մեռա- նել ևս հասանէ ի նոցանէ, սակայն և յայնմանէ ոչ են զանդիտելոց. քանզի լաւագոյն զմեռանելն կամին քան զմեռուցանելն:

«Որպէս զի կրկին աչս ստացեալ ունիցին. հաւատոյ աչօք զբարկոծանս մարգարէիցն տե- սանեն, և մարմնոյ աչօք զքաջութիւն ձերոյնա- հատակութեանդ: Մանաւանդ թէ ի ձեզ զերկո- պեան իսկ տեսանեմք. քանզի և դուք իսկ տե- սանէք զչարչարանս սուրբ առաքելոցն և զսպան- մունս զամենայն քաջ մարտիրոսացն, որոց մա- հուամբն հաստատեցաւ սուրբ եկեղեցի, և հե- ղումն արեան իւրեանց եղև ի պարծանս վեր- նոցն և ներքնոց: Արդ մինչև ի գալուստն երկ- րորդ՝ նոյն նահատակութիւն կատարի չարչա- րանօք առաքինեացն և ընտրելոց նահատակաց՝ յորոց միջի և դուք էք հանդիսացեալ այսօր, և հրաւիրեալ ի լուսաւորչոյն ձեր սրբոց հասանել ի գունդս նոցա և ժառանգորդս խոստացելոցն լինել անանց բարութեանց ի Քրիստոսէ Յիսու- սէ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս»:

Յայս վայր խօսեցաւ ի գիշերին յայնմիկ սուրբ երէցն Ղևոնդ, և փառատրելով կատարեաց՝ զԱմէնն ասելով: Եւ սեղան ուղղեալ՝ զամենասուրբ խորհուրդն կատարեցին. ուղղեցին և աւագան, և եթէ գոյր ոք երախայ ի բազմութեան զօրուն՝ զգիշերն ամենայն մկրտեցին. և ընդ առաւօտս սուրբ օրինացն հաղորդեցան, և այնպէս լուսազգեստ եղին՝ որպէս ի տերունեան մեծի սուրբ զատկին:

Եւ մեծաւ զուարճութեամբ և յոյժ խնդութեամբ աղաղակեաց ամենայն բազմութիւն զօրացն և ասեն. «Հաւասարեացէ մահ մեր ընդ մահու արդարոցն, և հեղումն արեան մերոյ ընդ արեան սուրբ մարտիրոսացն. և հաճեսցի Աստուած կամաւոր պատարագաւս, և մի տացէ զեկեղեցի իւր ի ձեռս հեթանոսաց»:

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

Պ Ա Տ Ե Ր Ա Չ Մ Ն Հ Ա Յ Ո Յ

Յետ այսորիկ իբրև ետես զօրավար զնդին Պարսից՝ եթէ հատան պատգամաւորքն ի միջոյ խաբել զնոսա, և բարձաւ յոյս ակնկալութեան իւրոյ ցրուել զնոսա յանքակ միաբանութենէն, յայնմ ժամանակի յառաջ կոչէր զանօրէնն Վասակ և զամենայն ուրացեալ իշխանսն, որ էին ընդ նմա յաշխարհէն Հայոց. հարցանէր զնոսա, և ուսանէր ի նոցանէ զհնարագիտութիւն յաղթութեան: Եւ իբրև հասեալ տեղեկացաւ զառն առն իւրաքանչիւր քաջութիւնս, կոչէր և զբազումս ի զօրագլխացն՝ որ էին ընդ իւրով ձեռամբ, և հրամայէր ածել զառաջեաւ զերամակս փղացն, և ի գունդս գունդս զգազանսն բաժանէր, և առ մի մի փիղ երեք հազար սպառազէնք, թող զայլ զօրս ամենայն:

Խօսէր և ընդ մեծամեծսն արքունի հրամանաւ և ասէր. «Յիշեցէք այր իւրաքանչիւր զպատուէր մեծի թագաւորին, և զիք առաջի

զանուն քաջութեան. ընտրեցէք զմահ քան զկեանս վատութեամբ: Մի մոռանայք զեւզն և զպսակն և զուռսն և զառատածեուն պարգևսն՝ որ շնորհի ձեզ յարքունուստ: Տեսրք էք իւրաքանչիւր զաւառաց, և ունիք իշխանութիւն բազում. զուր ձեզէն գիտէք զքաջութիւն աշխարհին Հայոց, և զառն առն իւրաքանչիւր նահատակութիւն արութեան զփորձ առեալ ճանաչէք. զուրք է ձեր ի պարտութիւն մատնեալ՝ կենդանեալ վրիպեցիք ի մեծ կենացն զոր ունեցիք: Յիշեցէք զկիրն և զորդիս ձեր, յիշեցէք զսիրելի բարեկամս ձեր. զուրք է ոտնհար լինիցիք յարաքին թշնամեացն և ողբակիցք ի ներքին սիրելեացն»:

Նա և յուշ ևս առնէր նոցա զբազում ընկերակիցս փախուցեալս, որք թէպէտ և ի պատերազմէն ապրեցան, սրով ընկալան գլխի մահուն իւրեանց. ուստեք և դստերք և ամենայն ընտանիք իւրեանց յանաշխարհիկս դրեցան, և ամենայն հայրենի դաւառք հատան ի նոցանէ:

Զայս ասէր, և առաւել քան զսոյն սաստկացուցանէր զհրամանն արքունի: Կարգէր կազմէր զզօրսն ամենայն, և տարածանէր երկայնէր զճակատն յերկայնութիւն դաշտին մեծի: Եւ իւրաքանչիւր զազանացն յաջմէ և յահեկէ զերեքնազարեան սպառազէնսն սլատրաստէր, և

զընտիր ընտիր նահատակացն շուրջ զիւրեալ զումարէր. և այսպէս ամրացուցանէր զգունդն Մատեան իբրև դաշտարակ մի հզօր և կամ իբրև զրերդ մի անմատոյց: Նշանս բաշխէր, զրօշս արձակէր, և ի ձայն մեծի փողոյն սլատրաստհրամայէր լինել: Իսկ զգունդն զԱպարհացի, և զկատշացն և զՀոնաց և զԳեղաց, և զայլս ևս ամենայն զընտիր ընտիր զօրուն մարդիկ ի մի վայր ժողովէր, և հրամանս սլատուիրանի տայր ընդ աջմէ կողմանէ գնդին իւրոյ սլատրաստ լինել ընդդէմ Հայոց զօրավարին:

Իսկ արին Վարդան յառաջ մատուցեալ և զաւազանին հարցանէր, և միաբան ամենեցուն խրատու զզօրագլուխսն կարգէր այսպէս:

Զգունդն առաջին տայր ի ձեռն իշխանին Արծրունեաց, և նիզակակից նմա զմեծ իշխանն Մոկաց. և զայն ամենայն նախարարեան համարդս երկոցունցն, և զամենայն բազմութիւն գնդին թևս աստի և անտի կազմէր նոցա:

Եւ զգունդն երկրորդ տայր ի ձեռն Խորենայ Խորխոռունեաց, և նիզակակից նմա զԸնծային և զՆերսէս Քաջբերունի:

Եւ զգունդն երրորդ մատուցանէր ի ձեռն Թաթևոյ Վանանդեցուց, և նիզակակից նմա հրամայէր զՏաճատ Գնթունի, և զբազումս ի քաջ արանց աստի և անտի ի թևս նոցա:

Յանձն իւր առնոյր զգունդն չորրորդ, և նի-
զակալից իւր զքաջն Արշաւիր և զհարազատ եղ-
բայր իւր զՀամազասպեան:

Կարգէր և կաղմէր զճակատն յորդորելով ընդ
ամենայն երեսս դաշտին դէմ յանդիման Արեաց
զնդին, առ ափն Տղմուտ գետոյն:

Եւ իբրեւ այս այսպէս պատրաստեցան, եր-
կոքեան կողմանքն լի սրամտութեամբ և մեծաւ
բարկութեամբ զայրանային, և գազանացեալ
զօրութեամբ յիրեարս յարձակէին երկոքեան. և
ամբոխ աղաղակին երկոցունց կողմանց՝ իբրեւ ի
մէջ ամպոց շփոթելոց՝ ճայթմունս գործէր, և
հնչումն ձայնից զքարանձաւս լերանցն շարժէր:
Ի բազմութենէ սաղաւարտիցն և ի փայլուն պա-
տենագէն վառելոցն իբրեւ նշոյլք ճառագայթից
արեգական հատանէին: Նա և ի բազում սուսե-
րացն շողալ, և ի ճօճել բազմախուռն նիզակացն
իբրեւ յերկնուստ ահագին հրաձգութիւնք եռա-
յին: Բանդի հով իսկ է բաւական ասել զմեծա-
մեծ տազնապ, ահաւոր ձայնիցն, որպէս կովիւնք
վահանաւորացն և ճայթմունք լարից աղեղանցն
զլսելիս ամենեցուն առ հասարակ խլացուցանէին:

Անդ էր տեսանել շտապ մեծի տազնապին
և զաղէտս անբաւ տարակուսանացն երկոցունց
կողմանցն, առ ի յանդուգն յարձակմանէն զմի-
մեանս բախելով. քանզի թանձրամիտքն յիմարէին
և վատասիրտքն լքանէին. քաջքն խիզախէին և նա-

հատակքն գոչէին: Եւ խումբ արարեալ ամենայն
բազմութեանն՝ զգետն ի մէջ փակէին, և զան-
գիտեալ գունդն Պարսից ի դժուարութենէ գե-
տոյն՝ գտեղեաւն զեռալ սկսան: Իսկ գունդն Հա-
յոց հասեալ անցանէին, ձի ի վերայ առեալ յար-
ձակէին մեծաւ զօրութեամբ: Սաստկապէս բա-
խեալք ընդ միմեանս, յերկոցունց կողմանց բա-
զում վիրաւորք յերկիր անկեալ զիաթաւալ խա-
լային:

Յայնմ մեծ տազնապի ի վեր հայեցաւ քաջն
Վարդան, և տեսանէր զընտիր ընտիր քաջ նա-
հատակաց Պարսից զօրուն՝ զի զճախակողմն շար-
ժեցին զՀայոց զնդին, մեծաւ ուժով յարձակէր
ի տեղին, և զաջ թեն Պարսից զնդին բեկեալ՝
արկանէր զգազանօքն, և շրջան առեալ կոտորէր
մինչև ի նոյն տեղի: Եւ այնպէս շտապ տազնա-
պի ի վերայ հասուցանէր, մինչև գունդն Մա-
տեան քակեալ բաժանեցան ի մեծամուր պաա-
րատութենէն, դեռ ևս քաջ քաջ ի փախուստ
դառնային:

Ապա դէտ ալին ի վեր համբառնայր Մուշ-
կան Նիսալուսուրա, քակեալ գոմանս տեսանէր
ի դնդէն Հայոց, և զկնի միացեալ ի հովիտս լե-
րանցն: Վասն որոյ զաղաղակ բարձեալ՝ քաջա-
լերէր շուրջ զիւրեաւ զգօրս Արեաց, որք գտեղի
առեալ կային ընդդէմ զնդին Վարդանայ: Եւ ան-
դէն ի տեղւոյն երկոքին կողմանքն զպարտու-

Թիւն խոնարհանէին, և առ յոյժ Թանձր անկեալ
դիականց իբրև զքարակոյտս դերբկաց երևէին:

Զայն իբրև ետես Մուշկան Նիսալաւուրտ,
մնայր զագանացն Արտաշրի, որ ի վերայ նոցա
նստէր ի բարձր դիտանոցին իբրև յամուր քա-
ղաքի. և ի ձայն մեծ զալարափողոցն զիւր զունդ-
սըն ստիպէր, և յառաջամարտիկ զօրօքն զնա
ի մէջ փակէր:

Իսկ կորովին Վարդան իւրովք քաջ նիզա-
կակցօքն ոչ սակաւ նախճիրս ի տեղուջն գոր-
ծեաց, յորում տեղուջ և ինքն իսկ արժանի եղև
առնուլ զկատարեալ նահատակութեանն պսակ:

Եւ յերկարեալ գործոյ պատերազմին՝ օրն
տարաժամէր, և մօտ առ երեկս կարճատէր.
բազմաց օրահասք մահու հասանէին. մանաւանդ
ի Թանձրութենէ դիականց մօտ առ մօտ խոտա-
ցեալ իբրև զփայտահարս մայրաւորաց:

Անդ էր տեսանել զբեկումն նիզակացն և
զխորտակումն աղեղանց. վասն այնորիկ և ոչ կա-
րէին կալ ճշմարտիւ ի վերայ սուրբ մարմնոյ ե-
րանելեացն. և սաստիկ խուճապ տալնապի էր
կողմանցն երկոցունց անկելոց: Եւ որք մնացեալքն
էին՝ վատնեալք և ցրուեալք լինէին ի լեռնա-
դաշտս ամուր ձորոցն. և յորժամ սլատահէին
միմեանց՝ դարձեալ միւսանդամ զմիմեանս սա-
տակէին: Եւ մինչև ի մուտս արեգականն անդա-
դար լինէր գործ դառնութեանն:

Եւ քանզի դարնանային էր ժամանակն, ծաղ-
կալից դաշտքն դառնային յորդահոսանս արեանց
բազմաց: Մանաւանդ յորժամ տեսանէր ոք զբազ-
մակոյտ դիականցն անկելոց, սիրտն բեկանէր և ա-
ղիքն զալարէին՝ լսել զմնչիւն խոցելոցն և զմռն-
չիւնս բեկելոցն, զթաւալզլոր խաղալ սողալ վի-
րաւորացն, զփախուստ վատացն, զթաքուստ լքե-
լոցն, զսրտաթափումն զանարի արանցն, զճչիւն
կանացեացն, զողբս սիրելեաց, զաշխարհումն մեր-
ձաւորաց, զվայ և զաւաղ բարեկամացն: Քանզի
ոչ եթէ կողմ էր որ յաղթեաց, և կողմ էր որ
պարտեցաւ, այլ քաջք ընդ քաջս ելեալ՝ երկո-
քին կողմանքն ի պարտութիւն մատնեցան:

Բայց քանզի անկեալ էր մեծ սպարապետն
Հայոց ի պատերազմին, ոչ ոք գոյր այնուհետև
ի մէջ գլխաւոր՝ յոր յեցեալ ժողովէն գունդն
մնացելոցն: Թէպէտ և բազում այն էր որ ապ-
րեցան՝ քան թէ որ մեռանն, սակայն ցանեալ
ցրուեցան, և հասեալ անկանէին, ի տեղիս տե-
ղիս յամուրս աշխարհին, և բռնանային ի վերայ
բազում դաւառաց և բերդից, զոր և ոչ առնուլ
իսկ ոք կարէր:

Եւ այս անուանք են քաջ նահատակացն՝ որ
անդէն ի տեղուջն կատարեցան:

Յագգէն Մամիկոնէից ՔԱՋՆ ՎԱՐԴԱՆ հա-
րեւր երեսուն և երեք արամբք:

Յազգէն Խորխոռունեաց ԽՈՐԷՆՆ ԿՈՐՈՎԻ
իննևտասն արամբք.

Յազգէն Պալունեաց ԱՐԻՆ ԱՐՏԱԿ յիսուն
և եւթն արամբք.

Յազգէն Գնթունեաց ԶԱՐՄԱՆԱԼԻՆ ՏԱՃԱՏ
իննևտասն արամբք.

Յազգէն Դիմաքսենից ԻՄԱՍՏՈՒՆՆ ՀՄԱ-
ՅԵԱԿ քսան և երկու արամբք.

Յազգէն Քաջբերունեաց ՀՐԱՇԱԿԵՐՏՆ ՆԵՐ-
ՍԵՀ եւթն արամբք.

Յազգէն Գնունեաց ՄԱՆՈՒԿՆ ՎԱՀԱՆ երիւր
արամբք.

Յազգէն Ընծայնոց ԱՐԴԱՐՆ ԱՐՍԷՆ եւթն
արամբք.

Յազգէն Սրուանձտայ ՅԱՌԱԶԱԴԷՄՆ ԳԱ-
ՐԵԳԻՆ երկու հարազատօքն և ութուտասն ար-
ամբք:

Այս երկերիւր ութսուն և եւթն նահատակք,
ընդ ինն մեծամեծ նախարարսն անդէն ի տեղ-
ւոջն կատարեցան: Եւ յարքունի տանէն և ի տա-
նէն Արծրունեաց և յիւրաքանչիւր նախարարաց
տանէն. թող զայս երկերիւր ութսուն և եւթնս,
և այլ ևս եւթն հարեւր և քառասուն այր, որք
զանուանս իւրաքանչիւր ի գալութիւն կենաց
գրեցին ի նմին աւուր ի մեծ պատերազմին: Եւ
միահամուռ լինի ամենայն հազար և երեսուն և
վեց:

Իսկ ի կողմանէ ուրացելոցն և հեթանոսաց
անկանէր յայնմ աւուր երեք հազար հինգ հա-
րեւր քառասուն և չորք այր: Ինն այր ի նոցա-
նէ ի մեծ պատուաւորացն էր, վասն որոյ և կա-
րի յոյժ ի խոր խոցեցաւ Մուշկան Նիսալաւուրտ:
Մանաւանդ իբրև ետես զանհնարին հարուածն
եռապատիկ զիւրոյ գնդին քան զհայոցն, բեկաւ
անկաւ զօրութիւն ուժոյն իւրոյ, և ոչ հանդարտէր
կալ ի վերայ խորհրդոց մտացն. քանզի ոչ որ-
պէս կարժէր զպատերազմն՝ կատարեցաւ: Մա-
նաւանդ իբրև հայէր տեսանէր զբազմութիւն ան-
կելոց իւրոյ կողմանն, և թիւ համարոյ ևս առ-
նէր, և իբրև այնչափ յոլով դտանէր զիւր ան-
կեալսն քան զհայոց գնդին, ևս առաւել վասն ե-
րևելի արանցն՝ զորս յականէ յանուանէ գիտէր
թագաւորն, ի մեծ տագնապի լինէր այրն յանձն
իւր: Արդարութեամբ զիրսն գրել և ցուցանել՝
ի թագաւորէն երկնչէր. դարձեալ և թաքուցա-
նել ևս ոչ կարէր, քանզի ոչ ծածկէր այնպիսի
մեծ կռիւ:

Եւ մինչդեռ յայսմ մտաց խորհրդի էր յանձն
իւր և նեղէր ի միտս իւր, ուրացեալն Վասակ՝
որ զանձն իւր ի մէջ գազանացն թագուցեալ
ապրեցուցանէր՝ մխիթար մատուցանէր մտացն
լքելոց, և ուսուցանէր նմա հնարսնենգութեամբ,
թէ որպէս կարասցէ մարտնչել ընդ ամուրսն
խարէութեամբ: Երդմունս կնքէր արքունի հրա-

մանալ և վկայութեամբ անձին իւրոյ և խաբե-
բայ երկցամբքն որ ընդ նմայն էին. սլառզա-
մաւորս առնէր զնոսա, և երևեցուցանէր զթո-
ղութիւն աստտամբութեանն առ ի շինութիւն
եկեղեցւոյ շնորհել անդրէն, և զամենայն կարգս
անդրէն յարմարել ըստ առաջին սովորութեանն:
Թէպէտ հրաման թագաւորին հաստատութեամբ
էր տուեալ—վասն զի յոյժ բեկաւ զօրութիւն
նորա, որպէս զի երկոքին կողմանք նորա հա-
րան—սակայն զօրքն Հայոց վասն նենդութեանն
Վասակայ, որ բազում անգամ հասեալ էին ի
վերայ ստութեան նորա, վասն այնորիկ և հրա-
մանի թագաւորին վաղվաղակի ոչ կարէին հա-
ւատալ:

ԵԻԹՆԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՅԵՐԿԱՐՈՒՄՆ ԻՐԱՅՆ ԽՌՈՎՈՒԹԵԱՆ

Արդ դարձեալ յայնժամ զրդեաց զՄուշկան
Նիսաւաւաւորտ և զամենայն աւազանին Արեաց.
առեալ զգորսն հասանէր ի վերայ ամրոցին՝ յոր
անկեալ էին գունդ մի ի գորացն Հայոց հան-
դերձ սուրբ քահանայիւքն, և մարտ եղեալ կը-
ռուէին շուրջ զբերդաւն: Եւ իբրեւ ոչինչ կարա-
ցին ազդել նոցա, դարձեալ յերդմունս ապաս-
տան եղեալ, զի ուխտիւ իջուսցեն զնոսա առանց
դաւ ինչ գործելոյ, և երկիցս և երկցս անգամ
ետուն տանել զաւետարանն: Թէպէտ և քահա-
նայքն յանձն առնուին զիջանելն կալ առաջի,
բազումք ի զօրականացն ոչ կարէին հաւատալ
սուտ ուխտին Վասակայ. քանզի սկսաւ երթալ
Մուշկան Նիսաւաւաւորտ զհետ չար խրատուն
Վասակայ:

Մի ոմն ի քաջ զօրականէն Հայոց, որ ան-
կեալ էր ի բերդն փախստեամբ՝ Բակ անուն, ե-

լեալ ի պարխապն թշնամանս զնէր անօրինին, և ցուցանէր առաջի Պարսից զօրագլխին դամենայն չարիան զոր անցուցեալ էր նորա ընդ աշխարհն Հայոց: Զոր և բազումք լուեալ՝ արդարացուցանէին զամբաստանութիւնն, ոչ միայն ի Հայոց կողմանէն, այլ ևս առաւել զօրքն Պարսից: Սոյն այրս այս ի նմին գիշերի եւթն հարեւր արամբք ել գնաց ի բերդէ անտի, և ոչ կարացին ձեռն արկանել ի նս:

Իսկ որ ի ներքս յամրին մնացին, թէպէտ և դիտէին ճշմարտիւ զխաբեբայ երգմունսնոցա, ոչ ունէին համբար ի ներքս: Իբրև ոչ կամաւ իջեալ կացին առաջի, հրամայեաց սպանանել ի նոցանէ երկերիւր և երեքտասան այր: Ազազակեցին ամենեքեան և ասեն. «Գոհանամք զքէն Տէր Աստուած մեր. մինչդեռ շէն են եկեղեցիք և անքակ տաճարք վկայից և միաբան սուրբ ուխտ եկեղեցւոյ և առաքինացեալ, արժանի արարեր զմեզ կոչմանդ երկնաւորի: Հաւասարեսցէ մահս մեր ընդ մահ քաջ նահատակացն, և խառնեսցի արիւնս մեր ընդ արիւն անկեալ վիրաւորացն, և հաճեսցի Տէր ընդ եկեղեցիս իւր՝ բազմութեամբ կամաւոր զուարակացն որ ելանեն ի վերայ սուրբ սեղանոյս»: Զայս ասելով ի տեղւոյն կատարեցան երկերիւրքն և երեքտասանք:

Իսկ սուրբ քահանայքն՝ որ անդ զիպեցան յամուրսն, երանելիքս այս Յովսէփ և Ղևոնդ՝

բազում ընկերակցօքն իւրեանց, մասուցին և նոքա զպարանոցս իւրեանց առաջի սրոյ դահճապետին, ասելով զնոյն բանս՝ զոր խօսեցան երկերիւրքն: Քանզի ոչ եթէ ակնկալութիւն ինչ էր երանելեացն ըստ մարմնաւոր կենացն, այլ իմաստութեամբ հնարս խնդրէին լինել փոխանակ ամենայն աշխարհին շինութեան: Վասն որոյ և բողոք ի Դուռն կարգային, և զամենայն ամբաստանութիւն արկանէին զանօրէնն զՎասսակաւ: Զայս իբրև լուաւ Մուշկան Նիսալաւուրտ, ոչ իշխեաց ի նոսա ձեռն արկանել մահուամբ. այլ զՅովսէփ և զՂևոնդ գան հարեալ, հրամայեաց պահել զգուշութեամբ, քանզի բողոք ի Դուռն կարգացին. իսկ զայլ քահանայսն արձակեցին յիւրաքանչիւր տեղիս, հրաման տուեալ վասն շինութեան և խաղաղութեան աշխարհին:

Այլ մարդիկն Հայոց, որ հասեալ էին ի վերայ յեղյեղուկ հրամանաց թագաւորին և ուրացեալ չարիմացին Վասակայ, ոչինչ հաւատային սուտ թողութեանն. այլ քաջալերէին զմիմեանս և ասէին. «Զի՞ պիտոյ է մեզ բնաւ կեանք անցաւոր աշխարհիս, և կամ ընդէր տեսանեմք զարև յետ մերոց սիրելեացն: Զի եթէ քաջնահատակքն մեր անկան ի մեծ պատերազմին, և բազում վիրաւորք տապալեցան յարիւն յապաժոյժ ի մէջ դաշտին, և ամենեցուն մարմինքն եղեն դէշ թռչնոց և կերակուր զազանաց, և պատուա-

կան նախարարքն մեր հասին յանարգութիւն թշուառութեան, լքին զիւրաքանչիւր իշխանութիւն և են ի հալածանս նեղութեան, որ և ամենայն փափկութիւնն Հայոց եհաս ի վիշտս վտանգի և յանհնարին ապականութիւն, ոչ անսամք խաբեբայ հրամանացդ և անկանիմք ի ձեռս անօրէն իշխանացդ»:

Թողին այնուհետև իւրաքանչիւր զգեւղս և զաւանս և զագարակս: Ելին հարսուռնք յառազատից և փեսայք ի սենեկաց, անկան ծերք յաթոռոց և տղայք ի գրկաց. երթային երիտասարդք և կուսանք և ամենայն բաղմութիւն արանց և կանանց, հասեալ ունէին զամուրս անապատին և զանխաբ տեղիս բազում լերանց: Լաւ համարէին զգազանաբար բնակութիւնն աստուածպատութեամբ ի քարանձաւս կելոյ, քան ուրացութեամբ փափկանալ յիւրաքանչիւր շինուածս: Առանց տրտնջելոյ համբերէին խոտաբուս կերակրոցն, և ոչ յիշէին զսովորական խորտիկան: Համարեալ էին նոցա դարափորքն իբրև զյարկս բարձրաբերձ շինուածոց, և գետնանկողինքն իբրև զնկարեալ պատշգամս:

Սաղմոսք էին նոցա մրմնջունք երգոց, և ընթերցուածք սուրբ գրոց կատարեալ ուրախութիւնք: Ամենայն մարդ յանձն իւր, եկեղեցի էր, նոյն ինքն քահանայ. մարմինք իւրաքանչիւր՝ սուրբ սեղան, և ոգիք նոցունց՝ պատա-

րադ ընդունելի: Քանզի ոչ ոք ի նոցանէ ողբայր յուսահատութեամբ զանկեալսն ի սրոյ, և ոչ ոք հեծեծելով հառաչէր ի վերայ մերձաւոր սիրելեաց իւրոց: Խնդութեամբ ընկալան զյափշտակութիւն ընչից բազմաց, և ոչ յիշէին ամենևին՝ եթէ եղեալ իցեն նոցա ստացուածք: Համբերութեամբ ճգնէին և մեծաւ առաքինութեամբ տանէին զքաջ նահատակութիւնն: Զի եթէ ոչ բացաւ աչօք տեսանէին զյոյսն խնդալից, և ոչ կարէին զործել զայնպիսի մեծ առաքինութիւն:

Քանզի բազումք յազգէ ի մեծ նախարարացն էին, և եղբարք և որդիք և դստերք, հանդերձ ամենայն սիրելեօք իւրեանց ի մէջ ամրական վայրացն, ոմանք յանլոյս երկիրն Խաղտեաց, և այլ բազումք ի կողմանս հարաւոյ՝ յանմատոյց ամուրսն Տմորեաց, և կէսքն ի թանձրախիտ մայրիսն Արցախոյ, և այլ ոմանք անդէն ի միջոց աշխարհին բռնացան ի վերայ բազում ամրոցացն: Եւ ամենեքին մեծաւ համբերութեամբ տանէին զբազում նեղութիւնն վասն սիրոյն Քրիստոսի, և զայս միայն աղաչելով խնդրէին յԱստուծոյ, մի տեսանել նոցա զաւեր եկեղեցեաց:

Այլ որպէս ցուցաք բազում անգամ դամբարտին չարութիւն, յորդորէր և ստիպէր զգօրսն Պարսից ի մօտաւոր կողմանց աշխարհին, զի հրամանաւ արքունի զօր եկեսցէ յօգնականութիւն նոցա: Եւ հասեալ բազում այրուծի յաւե-

լուր ի թիւ անկելոցն, և լինէր գունդ բազմութեան իբրեւ զառաջինն: Եւ յառաջ խաղային ի միջոց աշխարհին, մարտ եղեալ կռուէին ընդ մեծ ամուրս Կապոյտ լերինն: Իսկ որ ի ներքսն էին՝ քաջութեամբ մարտուցեալ հարկանէին զբազումս ի գնդէն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական ի բանակն արկանէին: Իսկ նոքա դամբալ յողոքանս մատուցեալ, նուաճել խաբէութեամբ կամէին:

Իբրեւ ոչ ոք հաւատաց իջանել առ նոսա, զի մի մատնեացին չարաչար ի ձեռս թշնամեացն, սակայն վասն երդմանցն հարկ եղեւ քահանայի մի իջանել առ նոսա, որում անունն էր Արշէն: Խօսէր ընդ նոսա յաղերս ընտանութեամբ, և ցուցանէր զանմլաս փախուստ անմեղացն, արկանէր գութ առաջի ուրացելոյն Վասակայ, և պաղատելով յիշեցուցանէր նմա զառաջին կարգ ուխտին քրիստոնէութեան, զի թերեւ սակաւիկ մի քաղցրացի յանհնարին դառնութենէն: Այլ նա ոչ ինչ լուաւ և անսաց բազում բանիցն նորա, Կապեաց և խաղացոյց զերանելին և որք ընդ նմա իջեալ էին:

Մանաւանդ իբրեւ ետես եթէ երթայ զօրավարն զհետ խրատու կամաց նորա, սկսաւ այնունհետեւ ի բազում տեղիս արձակել զասպատակաւորն, և զոր արտաքոյ քան զամուրսն գտանէր զբազմութիւն մարդկանն՝ վարեցին ի գե-

րութիւն. և դամբար ի ձեռն առեալ հրձիգ առնէին զբազում տեղիս:

Իսկ որք էին յամուրս Տմորեաց, իբրեւ լուան զայս ամենայն չարիս զոր գործեցին զօրքն արքունի, ոչինչ շահ օգտի համարէին զկալն ի մէջ ամրականացն: Քաջութեամբ ելեալ յարձակեցան օգնականութեամբ ամրականացն, և հասեալ ի մօտաւոր աշխարհն Պարսկաց, յանխնայ կոտորելով՝ նախճիրս արեան գործէին, և զմնացեալսն զերի առեալ տանէին, և անդէն յամուրսն արկանէին, և զշինուածսն աշխարհին՝ դամբար ի ձեռն առեալ հրոյ ճարակ տային:

Դարձեալ և որք էին ի լերինս Խաղտեաց, իբրեւ տեսին եթէ յանդգնաբար զօրքն Պարսկաց յաներկեւդս իջանէին յամուրս աշխարհին Հայոց, յարձակեցան և նոքա մեծաւ զօրութեամբ ի ձորագաւառն Տայոց: Եւ գտին անդ գունդ բազում ի զօրացն արքունի, որ գերի առնուլ կամէին զամրականս աշխարհին. դարձեալ և կարծէին ևս եթէ գանձք նախարարացն անդ իցեն, վասն այնորիկ և յանխնայ յուզէին ըզվայրսն:

Նա և տեսին ևս անդ ի գեւդս երկուս, որ զեկեղեցիսն այրեցեալ էր. առաւել ևս վասն այնր ի նախանձ բրդեցան բարկութեամբ: Յարձակեցան, հարան ի դիմի միմեանց, և կամակարութեամբ յաղթեալ, բեկեալ արկին զգօրութիւն

քնդին Պարսից, և կոտորեցին զբազումս ի նոցանէ, և զմնացեալսն փախստաւն հանէին յաշխարհէն:

Եւ յայնչափ յանդուզն յարձակմանէն՝ միայն երանելին Հմայեակ, եղբայր սպարապետին Հայոց Վարդանայ, յանխնայ քաջութեամբ մարտուցեալ՝ կատարեցաւ նահատակութեամբ ի վերայ սուրբ ուխտին միաբանութեան: Եւ այլքն ամենայն ողջանդամ ապրեալք երթալին զհետ փախստականին:

Եւ իբրեւ այս այսպէս կատարեցաւ, դադարեցին զօրք թագաւորին խառնամուխ լինել յամենայն տեղիս անխտրութեամբ, և ևս առաւել ձեռնադահ լինել յեկեղեցեացն: Դարձեալ միւսանդամ անդրէն հարցանել սկսան յարքունիսն:

Նա և որ յԱրձախայ մայրիսն անկեալքն էին փախստականք, ոչ ինչ լռեալ դադարեցին խաղաղութեամբ. այլ հանապազ յղէին յաշխարհն Հոնաց, շարժէին և յորդորէին զգոռնդն Հոնաց, և յիշեցուցանէին նոցա զուխտն զոր եղեալ էր ընդ Հայս և անսուտ երդմամբ հաստատեալ: Հաճոյ թուէր բազմաց ի նոցանէ լսել զբանսն քաղցրութեամբ: Նա և մեղադիր ևս յոյժ լինէին նոցա, եթէ «ի կռիւն ընդէր ոչ եկիք պատրաստութեամբ»: Եւ իբրեւ յառաջնումն ինչ ոչ հնարէին զմիմեանս հաւանեցուցանել, ապա գոռնդ բազում գոռմարէին՝ և անդէն յարձակեալ հասա-

նէին ի սահմանս տէրութեանն Պարսից. և զբազում գաւառս հարեալ, բազմագոյն ևս գերի առեալ տանէին յաշխարհն իւրեանց, և յայտնի ցուցանէին թագաւորին զմիաբանութիւն զոր ունէին ընդ գնդին Հայոց:

Իսկ իբրեւ այս ամենայն ազդումն հասանէր առ զօրավարն Պարսից, սրտմտեալ զայրանայր, և մեծաւ բարկութեամբ կուտէր զմնասն ի վերայ անօրինին Վասակայ. իբր թէնա իցէ սկիզբն և առաջնորդ ամենայն չարեացն որ գործեցան: Եւ անդէն չու արարեալ գնայր, խաղայր հասանէր յաշխարհն Պարսից. գրէր և ցուցանէր յարքունիս զամենայն ստուգութեամբ, և զմնաս զործոյն արկանէր զուրացելովս:

Իբրեւ լուաւ թագաւորն զամենայն աւեր աշխարհին, և ստուգեաց զիրս մեծի պատերազմին, բեկանէր անկանէր ի մեծ իրոխտալոյն, և լռեալ դադարէր ի հանապազօրդ և ի խաբեբայ խորհրդոցն. յուզէր և քննէր զվրիպումն անհանձար գործոյն, և կամէր տեսանել՝ ասելով. «Ո՞ր իցէ որ զիս ճշմարտութեամբ ի վերայ իրացդ հասուցէ»: Իսկ որ էր գիտակ անօրէն գործոյն, անդէն ի Դրան արքունի, նոյն հազարապետն Միհրնեբսեհ, յառաջ մատուցեալ ասէ ցթագաւորն. «Ձայդ ես ասեմ քեզ, արքայ քաջ. եթէ կամիս ստուգութեամբ լսել զարդարն, որք գլխաւորք քրիստոնէիցն են ի Հայս՝ տուր կոչել,

և զան յօժարութեամբ և ասեն քեզ զամենայն արդարութեամբ»:

Յայնժամ զմի ոմն յաւագ նախարարացն՝ Ատրորմիզդ անուն, որոյ իշխանութիւնն իսկ խառն էր ընդ Հայոց աշխարհին և գործակից էր զօրավարին ի նմին պատերազմի, զրէր և յանձն առնէր նմա զաշխարհն Հայոց մարզպանութեամբ: Եւ զՄուշկան Նիսալաւորտ հանդերձ ամենայն մնացեալ զօրուն գումարէր յաշխարհն Աղուանից և Լփնաց և Ճղբաց և ի Հեճմատակաց և ի Թաւասպարաց և ի Խիբիովան, և յամենայն ամրականն՝ զորս աւերեալ էր զնդին Հոնաց վասն ուխտին Հայոց: Որպէս և յոյժ իսկ տրտմեալ էր Թագաւորն, ոչ միայն ընդ աւեր աշխարհացն և ընդ անկանեին զօրացն, այլ ևս առաւել ընդ աւերել պահակին՝ զոր ի բազում ժամանակաց հաղիւ ուրեմն կարացին շինել. որ և յայնմ ժամանակի դիւրեաւ առեալ քանդեցաւ, որում և չէր իսկ ակնկալութիւն շինութեան: Իսկ զՎասակ հանդերձ գլխաւոր քրիստոնէիւքն ի Դուռն հրամայեաց կոչել:

Արդ եկն եմուտ մարզպանն Ատրորմիզդ յաշխարհն Հայոց սիրով խաղաղութեամբ: Հրամանաւ արքունի կոչեաց առ ինքն զՍահակ ոտլը եպիսկոպոսն Ռըշտունեաց, ուսանել ի նմանէ զիրացն ամբաստանութիւն: Բայց թէպէտ և նորա աւերեալ էր ատրուշան մի, և բազում չար-

չարանօք հարեալ էր զպաշտօնեայս կրակին, ոչ ինչ զանգիտեաց զալ յատեան հրապարակին:

Դարձեալ և ի տանէն Արծրունեաց բարեպաշտօն երէց մի Մուշէ անուն, որ առաջնորդէր աշխարհին Արծրունեաց, աւերեալ էր և նորա զկրակատուն մի, և կապանօք և տանջանօք բազում չարչարանս անցուցեալ էր ընդ մոզան. և սա ինչ ոչ զանգիտեաց, այլ կամաւ եկն և յանդիման եղև մարզպանին:

Եւ երկու ևս այլ քահանայք երանելիք, որոց անուանքն են Սամուէլ և Աբրահամ. քանդեալ էր և սոցա զատրուշանն յԱրտաշատ և յառաջագոյն ըմբռնեալ էին ի կապանս յուրացեալն Վասակայ. ածին և զնոսա յառաքինի ընկերսն:

Եւ ժողովեցին ևս ի նոյն տեղի զմեծն Յովսէփ և զԼևոնդ և զՔաջաջ և զԱրշէն: Եւ իբրև ուսաւ և տեղեկացաւ յամենեցունց մարզպանն, զրեաց և եցոյց յարքունիս զամենայն ճշմարտութեամբ որպէս զիարդ լուաւ ի բերանոյ նոցա:

Բայց Վասակ թէպէտ և յառաջագոյն հասեալ էր ի Դուռն, ըստ կամաց իւրոց այլ ընդ այլոյ երթեալ պատմէր զամենայն ստութեամբ, սակայն ի միտս Թագաւորին ոչ կարէր զանձն արդարացուցանել. այլ պատասխանի արար նմա և ասէ: «Յորժամ քրիստոնեայքն ևս եկեացեն՝ հասարակ լուայց յատենի:

Իսկ զսուրբ քահանայան՝ վասն զի կապանօք տնանէին, յետ երկուց ամսոց և քսան աւուր հասանէին ի ձմերոցն արքունի: Իբրև լուաւ մեծ հազարապետն՝ եթէ ածին զնոսա ի քաղաքն, ինքնին իսկ ականատես լինէր նոցա: Բայց թէ պէտ և տեղեկութեամբ լսէր ի նոցանէ զամենայն, ոչ կարէր ձեռն արկանել և չարչարել զնոսա. քանզի բազումք ի նախարարացն Հայոց դեռ ևս բռնացեալ ունէին զամուրս աշխարհին, և դեռ ևս մարգպանն յերկիր չէր: Վասն որոյ զգուշութեամբ հրամայեաց պահել զսուրբսն, և զաշխարհն հրամայէր սիրով նուաճել. վասն որոյ և ինքն իսկ շրջէր և ժողովէր և շինէր ուխտիւ հաստատութեան:

Եւ եպիսկոպոսացն. հրաման տայր ունել զիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և ըստ առաջին սովորութեանն պաշտել յայտնութեամբ, և համարձակ ևս գալ ի հրապարակ: Նա և ընծայից և պատարագաց արժանի առնէր զառաջեալ կոչելով: Եւ քանզի բազում գաւառս առեալ և աւերեալ էր զօրականին, թողուլ հրամայէր զհարկըս աշխարհին. և զայրուծին ևս զարքունի թեթեացոյց առ ժամանակ մի: Եւ միայնակեացք որք ելեալ և կորուսեալ էին՝ հրամայէր գալ և ունել զիւրաքանչիւր տեղիսն:

«Ձամենայն կարգս աստուածպաշտութեանն, որպէս զիարդ և ունէին յառաջ ժամա-

նակաւ առ նախնեօքն, նոյնպէս. և այժմ, ասէ, կալցին: Եւ եթէ ոք ի հեռի աշխարհ ուրեք գընացեալ իցեն, ունիմ իշխանութիւն յարքունուստ, եթէ յազատաց իցեն, եթէ ի շինականաց իցեն, եթէ յեկեղեցւոյ, զինչ կեանս և թողեալ իցէ, եկեսցեն և կալցեն զիւրաքանչիւր զարարս»:

Ձայս ասէր և երդմունս կնքէր և առաքէր ի կողմանս կողմանս: Որ և բազումք իսկ եկին և ժողովեցան, և կալան զիւրաքանչիւր կալուածս:

Նա և որ մեծն է քան զամենայն, որ ի բռնութենէ ոք՝ ակամայ կալեալ էր զմոգութիւնն, հրովարտակս առաքէր յարքունուստ՝ անդրէն ունել զբրիստոնէութիւնն: Եւ յանդիման խօսէր թագաւորն, որք էին ի տանն արքունի, եթէ «Որք ոչ սիրով ունին զօրէնս դենի մագդեզն, այնպիսեաց և աստուածք են ցասուցեալ, և ես ոչ ինչ եմ շնորհակալ. և այսօր զնոյն հրաման տամ ամենեցուն, ի կամս մարդոյն թողեալ ըստ իւրաքանչիւր մտաց. որպէս զինչ և կամի պաշտել՝ պաշտեսցէ. ամենեքեան իմ ծառայք են»: Ձայս ասէր, և գրով հրաման տայր ամենայն աշխարհին:

Իբրև զայն լուան և տեսին բազումք՝ որ էին ցանեալ և ցրուեալք ի հեռաւոր տեղիս, գային և ունէին զիւրաքանչիւր արարս: Իսկ

Նախարարքն որ էին յամուրս աշխարհին և կամ ի հեռաւոր օտարութեան, իբրև տեսին զշինութիւն երկրին, մանաւանդ զեկեղեցւոյն հաստատութիւն, քաջալերեցան համարձակեցան և նոքա յանդիման լինել արքային: Վասն որոյ և պատգամ յղեցին առ մարգպան աշխարհին, զի ի Դուռն ցուցցէ զքանս նախարարացն: Իսկ նա վաղվաղակի յարքունուստ գիր ողորջանաց և ուխտ հաստատութեան տայր տանել առ նոսա հրամանաւ արքունի: Բայց թէպէտ և գիտէին նոքա զդառնութիւն տէրութեանն՝ թէ սո՛ւտ են յամենայնի, կամեցան չարչարակից լինել սրբոցն. զի եթէ մահ ևս առաջի կայցէ՝ ոչ ինչ զանգիտեցեն երկիւղիւ:

Եւ զայս լուեալ թագաւորին, ոչ կապանօք՝ այլ արձակ ոտիւք և արձակ ձեռօք հրամայեաց առ ինքն կոչել: Ածին վաղվաղակի՝ զկին և զորդիս, և զինչս իւրաքանչիւր ետուն ի ձեռս մարգպանին, և ինքեանք փութանակի գնացին ի ձմերոցն արքունի:

Եւ մինչ զեռ անդէն ի ձմերոցին էր թագաւորն, ատեան հարցափորձի ի մէջ նոցա հրամայէր լինել: Եւ նստաւ հազարապետն՝ զի լուիցէ կողմանցն երկոցունց: Եւ իբրև յերկարեցաւ ամբաստանութիւնն զաւուրս բազումս, պարտաւորեցաւ կողմ ուրացելոյն:

Քանզի ցուցանէին զթուղթսն՝ զոր տուեալ

էր Վասակայ ամենեցուն որ ընդ նմա յուխտ սպստամբութեանն. թուղթ մի ի Վրաց աշխարհէն, և թուղթ մի յԱղուանից աշխարհէն. սոյնպէս և թուղթ մի յԱղճնիս, և հրովարտակ մի առ թագաւորն Յունաց, և թուղթ մի առ մեծ սպարապետն Անտիոքայ: Եւ ի բոլորեսին յայսոսիկ թուղթսն վաւերականն մատանի Վասակայ եղեալ էր: Սոյնպէս խառն էր նա և ի մահ մոգուցն ի Զարեհաւանի: Եւ զբազում բերդս՝ զոր հանին ի Պարսկաց, յայտ առնէին զնորա առ այն թուղթսն և զհրամանսն. քանզի նա էր մարգպան ի ժամանակին:

Որպէս և հրեշտակութեամբ իսկ զոր յղէր առ Յոյնս նախարար մի, որում անունն էր Ատոմ՝ յազգէն Գնունեաց, սա մատուցեալ յանդիմանէր զնա առաջի մեծի ատենին հրովարտական իսկ զոր տուեալ էր նորա իւրով մատանեալ:

Նա և ի մէջ իսկ բերէր զամբաստանութիւն նորա Մուշկան Նիսալաւուրտ, և յայտ առնէր պատերազմակից ընկերօքն իւրովք, որ և յետ վճարելոյ պատերազմին բազում արիւն ետ հեղուլ Վասակ. թէ որպէս սուտ երդմամբք խաբէր և իջուցանէր յամրոցաց անտի. էր զոր կոտորէր, և էր. զոր գերի տանէր զծառայս և զաղախնայս արքունի: Եւ ի վերայ այսր ամենայնի փաստ,

և գող ևս գտանէր հարկի աշխարհին՝ որ յարքունիսն երթայր։

Նա և յուրացեալ ընկերացն նորա բազումք էին որ յայտ արարին զչարիս նորա՝ զոր գործեալ էր ընդ աշխարհն Հայոց։ Եւ ի մնացեալ մողացն և ի փշտիպանացն՝ որք ի կապանսն ապրեալ էին և ապա ածին յարքունիս, հարցին և ցնոսա վասն նորա և ասեն. «Դուք էք ինչ տեղեակ վասն չարութեան նորա»։ Ետուն պատասխանի և ասեն. «Ամենայն անցք չարչարանաց որ անցին ընդ մեզ, և բազում հարուածք որ եղեն ի զօրսն արքունի, և աւեր և գերութիւն աշխարհին Հայոց, և կորուստ հարկացն արքունի, սկիզբն և առաջնորդ չարեաց այրդ այդ եղեալ»։

Եւ մինչդեռ այս ամենայն ամբաստանութիւն գնմանէ կուտէր զայնչափ բազում աւուրս, յառաջ մատեան և իւր ազգականքն, որ ևս յառաջագոյն դատախազ լեալ էին գնմանէ առաջի արքային, սկսան կարգաւ ցուցանել և յայտ առնել, որպէս զի բարեկամացեալ էր նա ընդ Հեռանայ Հոնի միաբանութեամբ Բաղասական արքային, ի ժամանակին՝ զի կոտորեաց Հեռանն այն զգօրսն Պարսից յԱղուանս, և ասպատակաւ եհաս յերկիրն Յունաց, և բազում գերի և աւար խաղացոյց ի Հոռոմոց և ի Հայոց և ի Վրաց և յԱղուանից. որպէս զի ի վերայ իսկ եհաս խորհրդոցն ինքն իսկ թագաւորն, և սպան զԲաղասա-

կանն արքայ։ Եւ Վասակ մարդպան էր Հայոց ի ժամանակին, և թշնամեացն արքունի խորհրդակից գասաւ Յուցին և յայտ արարին ազգականքն նորա, Երպէս զի հմուտ և տեղեակ իսկ էին չար խորհրդոցն նորա. զամենայն ցուցանէին և յայտ առնէին առաջի թագաւորին. և զայլևս բազմագոյն խաղախութիւնսն, որ ստութեամբ վարէր զկեանս իւր՝ ոչ միայն առ ընկերս, այլ և առ թագաւորն ինքնին գլխովին. զի ոչ երբէք արդարութեամբ վաստակեալ էր ի մանկութենէ։

Յայնմ ժամանակի հրաման ետ հազարապետն և ասէ. «Ածէք այսր և ի կապելոցն, որք են ի բանտի անդ»։ Լուծին և ածին յերանելեացն զՍահակ եպիսկոպոս Ռշտունեաց, և զսուրբն Յովսէփ և Ղևոնդ երէց։

Եւ իբրեւ մերկացան ամենայն բանք ատենին առաջի նոցա, ետ պատասխանի Սահակ եպիսկոպոսն և ասէ. «Որ յայտնի ուրացեալն են ի ճշմարիտն Աստուծոյ, ոչ գիտեն զինչ գործեն և կամ զինչ խօսին. քանզի խաւարեալ է խորհուրդք նոցա. զտեսարս պաշտեն սուտ պատճառանօք, և ընդ ընկերս մտանեն յուխտ ստութեան։ Եւ են նոքա դարանք սատանայի, զինոքօք իսկ կատարէ զդառնութիւն կամացն իւրոց, որպէս երեւի իսկ ի դոյն յայդ Վասակ։ Քանզի մինչ ունէր զանուն քրիստոնէութեան, վերին երեսօք կարծէր ծածկել և թագուցանել զամե-

նայն չարութիւն իւր առաջի ձերոյ անգէտ տէրութեանդ, և զամենայն նենգութիւնն իւր քրիստոնէութեամբն ծածկէր: Ուստի և ձեր իսկ կարծեցեալ՝ մեծապէս պատուեցէք զդա առաւել քան զարժանն իւր: Հաւատացէք դմա զաշխարհն Վրաց. հարցէք՝ եթէ գոհ իցեն զդմանէ: Ետուք դմա զտէրութիւնն Սիւնեաց. լուարո՞ւք յազգականաց այտի դորա, զի՞նչ պատմեն զդմանէ: Արարէք զդա մարգպան Հայոց. զորնախնեացն ձերոց մեծաւ աշխատութեամբ գտեալ էր, դա ի միում ամի կորոյս զերկիրն ամենայն: Տեսե՛ր, իբրև բարձաւ ի դմանէ պատուական անունն Աստուծոյ՝ զոր ունէր ստութեամբ, մերկ երևեցաւ ամենայն չարագործութիւն դորա: Զիեթէ առ Աստուածն իւր սուտ գտաւ, առ ո՞ ոք ի մահկանացուաց աստի դա արդար գտանիցի:

«Արդ ամենայն ամբաստանութիւն՝ որ այժմ յայտնի եղեւ զդմանէ, ո՞չ ահա ձեր իսկ յառաջագոյն լուեալ էր. բայց յոր դէմս ծածկեցէքն՝ դուք ձեզէն իսկ քաջ գիտէք: Ինձ այսպէս թուի, եթէ սուտ յուսով դա զձեզ խնդացոյց: Այլ ոչ դուք և ոչ դա, և ոչ որ զկնի ձեր գալոցն է՝ զայն ի մեզ ոչ կարէ տեսանել: Արդ արարէք ընդ դա որպէս և կամիք. ցմեզ զի՞ հարցանէք»:

Զարմացաւ մեծ հազարապետն ընդ միտս իւր, և ի խորհուրդս իւր քննէր զամենայն բանս ատենին: Քանզի հասեալ էր ի վերայ՝ եթէ յի-

րաւի դատապարտեցաւ այրն ըստ արժանի գործոցն իւրոց, եմուտ և եցոյց զամենայն բանս ատենին յարքունիս: Եւ իբրև լուաւ թագաւորն և ստուգեաց ի հազարապետէն զառնն պարտաւորութիւն, բարկացաւ յոյժ և ի խոր խոցեցաւ. բայց միայն երկայնմտութեամբ կամեցաւ հասուցանել զնա ի մեծ անարգութիւն: Լուռ եկաց աւուրս երկոտասան, մինչ ի գլուխ չոգաւ փուրսիշ ամբաստանութեանն:

Եւ եղեւ յաւուր միոջ մեծի զամենայն երևելի և զպատուականսն հրամայէր յընթրիս կոչել: Կոչեցին և զուրացեալն. և նա ըստ առաջին կարգի օրինացն արքունի արկանէր զպատուական հանդերձն զոր ունէր թագաւորէն. կապէր և զպատիւ վարսին և զխոյրն ոսկեղէն զնէր ի վերայ, և զկռանակուռ ձոյլ ոսկի կամարն ընդելուզեալ մարգարտով և ակամբք պատուականօք ընդ մէջ իւր ածէր, և զգինդսն յականջն. և զգումարտակն ի պարանոցին, զսամոյրսն զթիկամբն, և զամենայն օրէնս պատուոյն զանձամբ արկեալ՝ երթայր յարքունիս. շքեղ և երևելի քան զամենեսեան երևէր բազմութեանն:

Իսկ նախարարքն որք կամօք ի Հայոց չոգան՝ անձամբ տուեալ զանձինս ի փորձութիւնն, և սուրբքն որ յառաջագոյն հասեալ էին, կապանօք ունէին զամենեսեան առ Դրանն արքունի: Իբրև տեսին զնա զարդարեալ և շքեղացեալ, և

բազմամբոխ գնդաւ գայր յարքունիս, ի միտս իւրեանց սկսան աշխատել և ասել. «Ով անմիտ վաճառական, զանմահ և զանանց պատիւ ետուր, և զանցաւորդ գնեցեր, զոր և զայդ ևս ընդ մօտոյ աւուրս կորուսանելոց ես»:

Եհաս և նստաւ ի ներքին դահլիճսն, որ էր հրապարակ մեծամեծացն: Արդ եկն ել սենեկապանն յարքունուստ, հարցանէր ցնա և ասէ. «Արքայ յղեաց առ քեզ, յորմէ՞ գտեալ է քո զայդ ամենայն պատուական պատիւդ, ասա վաղ՝ վաղակի, վասն որոյ արդար վաստակոց»:

Եւ յուշ առնէր նմա զամենայն բանս ատենին յորում դատաւարտեցաւն, նա և զոր ոչ ևս անդ խօսեցաւն՝ զայն ևս յայտնէր նմա: Զի ոչ ըստ կարգի ունէր նա զտէրութիւնն Սիւնեաց աշխարհին, այլ նենգութեամբ և քսութեամբ ետ սպանանել զհօրեղբայր իւր զՎաղինակ, և յինքն տարաւ զտէրութիւնն՝ իբրեքքտիկեար յարքունիս: Նա և այլ ևս բազում բանիւք դատաւարտեցին ցնա, որում ամենայն աւագանին վկայ գային: Պապանձեցաւ ամենեկին, և չգտաւ բան ճշմարիտ ի բերան նորա: Իբրեւ կրկնեցին և երեքկնեցին ցուցանելով ի ներքս յարքունիսն, հատաւ վճիռ մահու ի վերայ նորա:

Արդ եկն ել դահճապետն, և մատեաւառաջի ամենայն մեծամեծացն, մերկեաց ի նմանէ պատիւն զոր ունէր յարքունուստ, և զգեցոյց

նմա հանդերձ մահապարտի: Կապեցին զոտս և զձեռս, և կանանցաբար նստուցին ի ձի մատակ տարան և ետուն յայն զընդան՝ ուր կային մահապարտք ամենայն:

Իսկ նախարարքն Հայոց և սուրբ եպիսկոպոսքն հանդերձ երիցամբքն, թէպէտ և էին ի մեծի պատուհասի, ոչինչ յիշէին զնեղութիւնն որ անցեալ էր ընդ նոսա, և կամ որ այլ ևս ակնկալութիւն էր գալ ի վերայ. այլ զարմացեալ էին ընդ մեծ յայտնութիւնն որ եղև յԱստուծոյ: Մի թարէլին զմիմեանս և ասէին. «Քաջութեամբ պատերազմեցաք, առաւել ևս համբերութեամբ ճգնեսցուք: Լուեալ է մեր ի սուրբ հարցն մերոց՝ եթէ գլուխ ամենայն առաքինութեան համբերութիւն է, և իմաստութիւն երկնաւոր՝ կատարեալ աստուածապաշտութիւն, և զայս ոչ ոք կարէ դտանել առանց չարչարանաց: Իսկ չարչարանքն յորժամ ընդերկարանայ ի վերայ՝ յայնժամ բազմանայ վարձ հատուցմանց պարգևին: Ապա թէ այդ այդպէս է, զայս միայն աղաչեսցուք զԱստուած՝ զի համբերել կարասցուք ամենայն փորձութեանց. և Տէր ինքնին արասցէ հնարս մերում փրկութեան:

«Լուեալ է մեր զդատաստան քառասուն զինուորացն Գրիստոսի, որք բազում հարուածս տանջանաց ընկալան: Մինն ի նոցանէ փութացաւ ի բաղանիսն, և վրիպեաց ի պսակէն. իսկ

երեսուն և ինն համբերութեամբ կատարեցան, և հասին այնմ աւետեացն, որում ցանկացեալն էին: Իսկ մեր ընկերակիցն աւանիկ՝ որ յառաջագոյն որոշեցաւ ի մէնջ, ահա եղև գործակից սատանայի: Մինչ դեռ ոգիք ի մարմնին են՝ ընկալաւ զառհաւատչեայ գեհեհնին տանջանաց, որ ոչ միայն սրբոց է ողբալի, այլ և ամենայն գազանաբարոյ մարդկան»:

Զայս ասէին, և բազում արտասուս ի վերայ կորուսելոյն հեղուին. և անդէն զերգս հոգևորս ի բերան առեալ ասէին. «Բարի է յուսալ ի Տէր քան յուսալ ի մարդիկ. բարի է յուսալ ի Տէր քան յուսալ յիշխանս. ամենայն ազինք շրջեցան զինեւ, և անուամբ Տեառն յաղթեցի նոցա»: Քաջալերէին զմիմեանս և ասէին. «Զայս գիտելով, եղբարք, մի երկիցուք յանաստուած ազգէս հեթանոսաց, որ քան զմեղուս վատթարագոյն ևս են ի զայրանալն իւրեանց, զի և նոցա ցասուամն ի սատակուամն անձանց իւրեանց լիցի. այլ մեք զանուն Տեառն կարդասցուք և վանեացուք զամենեւեան»:

Իսկ ուրացեալն Վասակ հայէր ի միաբանութիւն սուրբ կապելոցն, որք մեծաւ խնդութեամբ ընդունէին զչարշարանսն, և զուարթագոյն և պայծառք երևէին որպէս յառաջագոյն յարքունիսն, հայէր և կարօտէր, և ոչ ոք խառնեաց զնա ի նոսա, այլ ուրոյն նովին կապանօք պա-

հէին: Եւ օր ըստ օրէ բերէին իբրև զգէշ ընկենուին ի մեծ հրապարակին, ձաղէին և այլանէին, և տեսիլ ամենայն կարաւանին զնա առնէին: Կողոպտեցին հանին և ոչ ինչ թողին զոր ընդ իւրն ունէր. այնպէս ձաղեցին. աղքատութեամբ, մինչ հաց մուրանային և բերէին նմա իւր ծառայքն: Եւ այնպէս սաստիկ արկին զպարտերս հարկաց աշխարհին ի վերայ տան նորա, որ մինչև զհարց և զհաւուց և զիւր արարս և զգարդս կանանց ևս եղ ի վերայ, և ետ և տուժեցաւ, և ոչ կարաց հասուցանել զպարտան արքունի: Եւ յայն տեղի հասուցին՝ մինչև հարցանել նմա «Եթէ կայցէ ինչ գանձ ի գերեզմանըս նախնեացն մերոց»: Եւ եթէ գտեալ էր նորա, հանէր և տայր ընդ իւր և ընդ ընտանեացն տուգանս. որպէս զի բազում մարդիկ իսկ չոգան ի տուժի:

Եւ իբրև այսպէս յամենայն կողմանց հաբեալ վատթարացաւ, անկաւ յախտս դժնդակս անդէն ի կապանսն: Զեռաւ փոր նորա, և հարան և տրորեցան զոգք նորա, և քաճեալ մզեցաւ թանձրամսութիւն նորա: Եռացին որդունք ընդ աչս նորա, և ի վայր սորեցին ընդ ռնգունս նորա. խցան լսելիք նորա, և ծակոտեցան չարաչար շրթունք նորա. լուծան ջիւք բազկաց նորա, և յետ կոյս կորացան կրկունք ոտից նորա: Բղխեաց ի նմանէ հոտ մահու, և փախստական

եղեն ի նմանէ ձեռնասուն ծառայք նորա: Լեզուն միայն կայր կենդանի ի բերան նորա, և ոչ գտաւ խոստովանութիւն ի շրթունս նորա: Ճաշակեաց զմահ հեղձամղձուկ, և էջ ի դժոխս անհնարին դառնութեամբ: Ոտնհար եղեն նմա ամենայն սիրելիք նորա, և ոչ յագեցան սաստիկ հարուածովք ամենայն թշնամիք նորա:

Եւ այն որ կամէրն թագաւոր լինել մատնութեամբ՝ Հայոց աշխարհին, և ոչ գերեզմանի նորա տեղի երևեցաւ ի նմին. քանզի իբրեւ զշուն մեռաւ և իբրեւ զէջ քարշեցաւ:

Ոչ յիշեցաւ անուն նորա ի մէջ սրբոց, և ոչ մատեաւ յիշատակ նորա առաջի սուրբ սեղանոյն յեկեղեցւոյն: Ոչ ինչ եթող չարիս՝ զոր ոչ գործեաց ի կեանս իւր, և ոչ ինչ մնաց ի մեծամեծ չարեաց՝ որ ոչ անցին ընդ նա ի մահուան նորա:

Գրեցաւ յիշատակարանս այս վասն նորա, առ ի կշտամբումն յանդիմանութեան մեղաց նորա. զի ամենայն՝ որ զայս լուեալ գիտասցէ, նզովս ի հետ արկցէ, և մի լիցի ցանկացող գործոց նորա:

ԱՒԱՐՏԵՑԱՆ

Ե Ի Թ Ն Յ Ե Ղ Ա Ն Ա Կ Ք Ն

Ա Ր Տ Ա Ք Ո Յ

Ե Ի Թ Ն Յ Ե Ղ Ա Ն Ա Կ Ք Ն

ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՎԱՍՆ ՉԱՐՉԱՐԱՆԱՑ

ՍՈՒՐԲ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑՆ ԵՒ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

Արդ ի վեշտասաներորդի ամի տէրութեան նորին թագաւորի՝ դարձեալ անդրէն խաղայր գնայր յաշխարհն Քուշանաց մեծաւ սրտմտութեամբ ի գործ պատերազմի: Եւ գնացեալ ի Վրկանէ, և ելեալ յԱպար աշխարհ, նովին կապանօք զնախարարսն և զքահանայսն հրամայեաց պահել ի դղեակ քաղաքի ի Նիւշապուհ, և գերկուս յերանելի կապելոցն ընդ իւր խաղացոյց: Ահ արկանէր ամենայն քրիստոնէութեան ընդ որ անցանէր:

Իբրեւ զայն տեսանէր Հոն մի, որ էր յագգէ թագաւորացն ի Խալանդրաց աշխարհէն, Բէլ աւուն, և ի ծածուկ խոնարհէր առ քրիստոնեայն,

և սիրով յօժարութեամբ ուսանէր ի նոցանէ զճըշմարտութիւնն, և կամօք իւրովք նուաճեալ էր ընդ իշխանութեամբ թագաւորին, և կարի յոյժ դառնանայր ի միտս իւր յորժամ տեսանէր չարչարեալ զսուրբան: Եւ իբրեւ այլ ոչ ինչ էր ձեռնհաս, փախստական անկանէր առ արքայն Քուշանաց: Երթայր և պատմէր նմա զամենայն անցս չարչարանացն, զոր անցոյց թագաւորն ընդ աշխարհն Հայոց. տեղեակ ևս առնէր զնա վասն խրամատութեանն պահակին Հոնաց. ցուցանէր և զերկպառակութիւն զօրացն, որ բազում ազգք բաժանեցան ի սիրոյ թագաւորին. ազգէր նմա և զարտունջ զԱրեաց աշխարհին:

Զայս իբրեւ լուաւ թագաւորն Քուշանաց, ոչ ինչ երկմտութեամբ թերանայր յառնէն, և ոչ կարծիք լրտեսի անկանէին ի սիրտսնորա: Քանզի սակաւ մի յառաջագոյն նորա լուեալ էր, դարձեալ իբրեւ ստուգեաց ի Բելայ գոյն ևս եթէ խաղացեալ գայ ի վերայ աշխարհին Քուշանաց, փութացաւ վաղվաղակի զօր ժողովէր, գունդ կազմէր՝ ելանել նմա ընդ առաջ հզօր ձեռամբ: Զի թէպէտ և ոչ կարէր յանդիման տալ պատերազմ ընդդէմ նորա, այլ ի վերջայս թեւոցն անկեալ՝ բազում հարուածս հասուցանէր ի վերայ զօրացն արքունի: Եւ այնպէս նեղեալ շտապէր՝ զի անձուկ լաշկարաւ վատախտարակ արարեալ՝ այսրէն դարձուցանէր, և ինքն ասպատակաւ զհետ

մտեալ աւերէր զբազում գաւառս արքունի, և ողջանգամ անդրէն յերկիրն իւր դառնայր:

Եւ թագաւորն իբրեւ ետես եթէ անարգանօք և վատթարութեամբ դարձեալ եմ ի պատերազմէս, զիշաւ փոքր մի ի հպարտութենէն, և զիտաց եթէ յերկպառակութենէ զօրացն եղեն չարիքն ամենայն: Եւ առ մղձկել սրտին՝ չգիտէր թէ յո՞ թափէր զթոյնս դառնութեանն: Իսկ մեծ հազարապետն յոյժ էր յերկիւղի, քանզի ինքն էր պատճառք ամենայն չարեացն որ գործեցան:

Սկսաւ բանս ի բերան զնել մոգպետին և մոգացն, որք մատուցեալ յանդիման ասէին ցթագաւորն. «Արքայ քաջ, մեք ի դենէ իսկ գիտեմք, զի ոչ ոք ի մարդկանէ կարէ կալ առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ. այլ վասն քրիստոնէից—որ են ընդդէմ օրինաց մերոց—բարկացեալ են մեզ աստուածքն, զի մինչև ցայսօր կենդանի պահեցեր զնոսա»: Եւ յիշեցուցանէին ևս նմա, որպէս նոքա ի բանսի անդ անիծանէին զքեզ: Եւ բազում և այլ հայհոյութիւնս խօսէին զսրբոցն, և զօր հանապազ գնոսա յաչաց հանէին, և զմիտս թագաւորին ամէն ի ցասումն բարկութեան. մինչև փութացաւ վաղվաղակի հեղուլ զարիւն անմեղացն:

Եւ հրամանս վասն երկուցն որ անդէն ի կարուանին առ իւրն էին—Սամուէլ և Աբրահամ—

զի գաղտ կորուսցեն զնոսա: Իսկ որք էին ի դղեկ քաղաքին, հեռի էին ի կարաւանէն իբրեւ օթիւք հնգետասան: Հրամայեաց համբարակապետին, որում անունն էր Դենշապուհ, զի յառաջ քան զնա երթիցէ ի քաղաքն, ուր էին սուրբ քահանայքն Տեառն, և չարաչար տանջանօք իշխեսցէ դատել և հարցանել, և սրով վախճանել:

Այլ զնոսա մոգպետին յառաջագոյն—որում յանձն արարեալ էր—բազում անգամ աւելի քան զհրամանն արքունի չարչարեալ էր. քանզի իշխան զենպետ էր Ապար աշխարհին, և առաւել ջերմագոյն էր ի մոգութեանն. քան զբազում գիտունսն ևս տեղեակ էր զրազեշտական օրինացն: Նա և զոր մեծ սլարծանս համարէին ըստ իւրեանց մոլորութեանն կարգին, Համակդեն անուն էր. գիտէր և զԱմպարտքաշն, ուսեալ էր և զԲոգպայիտն, ունէր և զՊալհաւիկն և ըզՊարսկադենն: Քանզի այս հինգ կեշտք են որ զբաւեալ ունին զամենայն օրէնս մոգութեանն. բայց արտաքոյ սոցա է մեւս ևս այլ վեցերորդ, զոր Պետմոզն կոչեն:

Թուէր իմն անձին՝ եթէ կատարեալ իցէ ամենայն գիտութեամբ. հայէր ընդ երանելիսն, եթէ առ տգիտութեան մոլորեալ են ի մեծ գիտութենէս մերմէ: Եղ մնտի կարծիս ի մտի՝ անդադար չարչարել զնոսա, զի թերևս առչժուժալ մարմնոյն նեղութեանց՝ լուայց ի նոցանէ

բանս ինչ ողորանաց: Վասն որոյ գատ և որոշեաց ի նախարարացն զքահանայսն, և հեռացոյց ի նոցանէ բացագոյն, և արկ զնոսա ի ներքնատուն մի գէճ խաւարչտին: Եւ հրամայէր վեց առն երկու քաշկէնս ժամէ ի ժամ, և դորակ և կէս ջուր. և ամենեկին ոչ զոք թողոյր մօտ երթալ ի դուրս բանտին:

Եւ իբրեւ աւուրս քառասուն այսու նեղէր զնոսա, և ոչ լուաւ ի նոցանէ բան թուլութեան, այլ իմն ած զմտաւ, որպէս թէ ոք յիւրոց ծառայիցն գաղտ եզիտ ինչ ի նոցանէ և ի ծածուկ տայցէ նոցա կերակուր: Ինքն երթեալ կնքէր գերդ և զդուռն բանդին, և զկարգեալ ռոճիկն տայր յիւր հաւատարիմսն տանել նոցա. և արար զայս աւուրս հնգետասան:

Սակայն և այնպէս երանելիքն ոչ ինչ շտապեալ տագնապեցան. այլ մեծաւ համբերութեամբ տանէին զճգնութիւնն, և անդադար սաղմոսիւք կային ի հանապազորդ պաշտամանն. և ի կատարել աղօթիցն զուարթազին գոհանալով, սակաւիկ մի հանգչէին ի գետնախշտի յանկողինսն:

Իսկ պահապանքն որ ի վերայ կապելոցն կային՝ յոյժ էին զարմացեալ ընդ առողջութիւն անհիւանդութեան նոցա, իբրեւ լսէին զանդադար հնչումն ձայնիցն: Վասն այնորիկ պատմեցին յականջս մոգպետին և ասեն. «Ոչ են արքն այն լոկ առանց մեծի զօրութեան. զի եթէ պղնձի

մարմինը ունէին նոքա, արդ լուծեալ էր ի գէճ խոնաւոյ անտի: Բազում ժամանակք են մեր՝ զի յանձն է մեզ պահպանութիւն բանտիս. ոչ յիշեմք՝ եթէ ի կապելոց ոք ամօրեայ ժամանակ կեցեալ իցէ ի տանդ յայդմիկ: Արդ մեք ասեմք քեզ. եթէ առեր հրաման մահու նոցա և սպանանես՝ դու գիտես. ապա թէ ոչ, պահել յանձն արարաւ քեզ և ոչ դատել գնոսա՝ չարաչար վրտանդ է կապելոցն: Նա և մեք զահի հարեալ եմք և յոյժ երկնչիմք, յորժամ տեսանեմք զսոյս պիսի անհնարին նեղութիւնս»:

Եւ իբրեւ զայս լուաւ մոգպետն, յարուցեալ ինքնին երթայր ի մէջ գիշերին յերդ բանտին: Եւ հայեցեալ ի ներքս ընդ մութ գիշերոյն, այն ինչ լինէր նոցա ի պաշտամանէն հանգել, և տեսանէր զանձն իւրաքանչիւր կապելոցն՝ զի իբրեւ զկանթեղ անշիջանելի վառեալ բորբոքէր: Զահի մեծի հարաւ, և ասէր ընդ միտս իւր. «Զի՞նչ է այս մեծ սքանչելիքս. աստուածք մեր ուրեմն եկեալ իջեալ են ի բանտս, և նոցա փառաւորութիւնն լուցեալ բորբոքի: Եւ եթէ նոքա առ սոսա ոչ մերձեանն, մարդոյ լոկոյ անհնարին է զայսպիսի պայծառութիւն լուսոյ զգենուլ: Իմ այսպէս լուեալ էր վասն կեշտիս այսորիկ՝ եթէ առ յոյժ յիմարութեանն մոլորեալ են, և ստութեամբ կերպարանին ի յաչս տգէտ մարդկան. թերեւ և այս տեսիլ այնպէս ինչ երեցեալ ինձ»:

Եւ ոչ կարէր համօրէն կալ ի վերայ իրացն երեւան: Եւ մինչդեռ յայսմ մտաց խորհրդի էր, դարձեալ սուրբքն յիւրաքանչիւր խշտեկացն կանգնեցան կացին ի սովորական պաշտամանն: Յայնժամ ճշմարտեալ գիտաց մոգպետն, եթէ ոչ այլ ընդ այլոյ տեսանէր՝ որ երեցեալն նմա, այլ ի նոցունց յանձանց փայլէր լուսաւորութիւնն: Յայնժամ կրկին անգամ զահի հարաւ և ասէ. «Ո՞ւմ ի կապելոցն եղեւ այսպիսի յայտնութիւն. ես և ոչ զմի ոք ոչ գիտեմ, և ոչ լուեալ է իմ ի հարցն յառաջնոց»: Եւ քանզի անհնարին շարժեցաւ ի մեծ սքանչելեացն, և դողացին ամենայն մարմինքն, և թմբբեալ կիսամեռ լինէր ի վերայ տանեացն մինչև յառաւօտն. և ի ծագել լուսոյն իբրեւ զբազմօրեայ հիւանդ յարուցեալ երթայր ի վանս իւր, այլ և ոչ ումեք իշխեաց ամենեկին պատմել զոր ինչ ետեսն:

Կոչեաց առ իւր զպահապանսն և ասէ ցնոսա. «Երթայք հանէք զկապեալսն ի վերնատուն մի ցամաքագոյն, և անդ պահեցէք գնոսա զգուշութեամբ, որպէս և ասացէքն»: Մի ոմն ի դահճաց անտի իբրեւ լուաւ զհրամանս մոգպետին, փութով ընթացեալ երթայր, իբրեւ մեծ իմն աւետիս տանէր նոցա: «Հրամայեաց ձեզ, ասէ, ելանել ի ցամաք վերնատուն մի. արիք վաղվաղակի, և մի հեղգայք, քանզի և մեք իսկ պաղատեցաք վասն ձերոյ տառապանացդ»:

Իսկ սուրբն Յովսէփ հեղաբար սկսաւ խօսել ընդ դահճապետին և ասէ. «Երթ և ասացիմար առաջնորդն ձեր. չէ լուեալ քո վասն հանդերձեալ դալստեան Տեառն մերոյ և կամ վասն մերոյ հրաշակերս շինուածոցն՝ որք մեզ կան պահին ի սկզբանէ պատրաստութեամբ, վասն որոյ դիւրաւ համբերեմք մեծի նեղութեանս առ սէր այնր յուսոյ զոր տեսանեմք: Դու բարեւոք արարեր, զի արդահատեցեր մեծի նեղութեանս մարմնոյ. այլ ոչինչ եմք ձանձրացեալք իբրեւ զանաստուած ոք՝ որ չիք այլ ինչ յոյս ի միտս նորա քան որ երևինս: Այլ մեք առ սէր Բրիստոսին մերոյ՝ ընդ այս յոյժ եմք խնդացեալ. և կատարեալ պարգևս զսա իսկ համարիմք, զի ժամանակեայ վշտօքս զանժամանակ երանութիւնսն ժառանգեսցուք:

«Եթէ շինուածոց իցեմք ցանկացեալք, ունիմք շինուածս յերկինս առանց մարմնաւոր ձեռագործի, որ ոչ երևին ձեր արքունիքդ առ նոքօք: Նոյնպէս և հանդերձից և փառաց և անախտ կերակրոց. զոր եթէ ոք կամեսցի տսել ձեզ, չհանդարտէ լսել ձեր տկարութիւնդ. վասն զի կուրութեան հնութեամբն չտեսանէք և ոչ լսէք և ոչ իմանայք, յայն սակս զմեզ զուր և անիրաւ և առանց յանցանաց անողորմն դատիք: Այլ մեր թագաւորն առատ է և բարերար, և բաց է գուռն արքայութեան նորա. եթէ կամեսցի ոք դի-

մել՝ դիմեսցէ համարձակ. ի դարձելոց յապաշխարութիւն չնախանձի և ոչ ընդ ումեք երբէք:

Բայց վասն դիւրութեանս որ դու հրամայեցեր առնել մեզ, էր մեր իշխանութիւն անդրէն յաշխարհին մերում չանկանել մեզ ի ձեռս թագաւորիդ. որպէս և այլքն՝ զի ապրեցան յայսպիսի փորձանաց. այլ որպէս կամօք և յօժարութեամբ եկաք, իբրեւ թէ գիտէաք զվիշտս վտանդիս, ոչ ինչ զանդիտէաք յայսպիսի ճգանց, սոյնպէս և կամիմք՝ զի և այլ ևս ծանրացուցես ի վերայ մեր, մինչև քո չարութիւն կամացըդ յագեսցի ի մեզ: Զի թէ Աստուածն մեր, որ է արարիչ երկնի և երկրի և ամենայն երեւեկաց և աներևութից, և առ սէր իւրոյ բարեւարութեանն խոնարհեցաւ առ ազգս մարդկան, և զգեցաւ մարմին չարչարելի, և անց ընդ ամենայն հանդէս առաքինութեան, և կատարեաց զամենայն գործ տնտեսութեան, ի կամս իւր մատնեցաւ ի ձեռս խաչահանուացն, մահու մեռաւ և եղաւ ի գերեզմանի, և զօրութեամբ աստուածութեանն իւրոյ յարուցեալ երեւեցաւ աշակերտացն և այլոց բազմաց. և վերացաւ առ Հայր իւր յերկինս, և նստաւ ընդ աջմէ հայրենի աթոռոյն, և շնորհեաց մեզ զօրութիւն երկնաւոր, զի ըստ նորա անմահութեանն՝ և մեք մերով մահկանացու մարմնովս կարիցեմք չար-

չարակից լինել անմահ մեծութեանն, և նա ոչ ևս իբրև զմահկանացու համարի զմեր մահն, այլ իբրև անմահակից հատուցանէ մեզ զվարձս վաստակոց մերոց: Արդ փոքր համարիմք մեք զչարչարանս զայս առ սէր փոխարինին զոր էարկ առ ազգս մարդկան»:

Իբրև լուաւ զայս ամենայն բանս մոգպետն ի դահճապետէ անտի, խռովեցաւ, պղտորեցաւ ի միտս իւր, և հատաւ քուն յաչաց նորա զբազում գիշերս: Իսկ յաւուր միոջ յերեկուն պահուն յարուցեալ երթայր առ նոսա միայնիկ լըռիկ, և ոչ զոք առնոյր ընդ իւր ի սպասաւորացն: Եւ իբրև եհաս ի դուրս տանն, հայէր ընդ ծակ մի ի ներքս և տեսանէր ըստ առաջին տեսութեանն. բայց նոքա ի քուն կային խաղաղիկ: Հեղաբար կարդաց յանուանէ գեպխիպոսն, քանզի քաջ իսկ գիտէր պարսկերէն: Եկն ի դուրս և հարցանէր. «Ո՞վ ես դու:— Ես ինքն իսկ եմ, ասէ. կամիմ ի ներքս մտանել և տեսանել զձեզ»:

Եւ իբրև եմուտ ի մէջ սրբոցն, ոչ ևս երևէր նմա այլ նշանն. և պատմեաց նոցա գերկիցրս երևումն սքանչելեացն: Ետ պատասխանի Ղևոնդ երէցն և ասէ. «Աստուած, որ ասաց ի խաւարի լոյս ծագել, որ և ծագեաց և լուսաւորեաց իմաստութեամբ զաներևոյթ արարածս, նոյն զօրութիւն և այսօր ծագեաց ի խաւարեալ միտս քո, և բացան աչք կուրացեալ ոգւոյդ, և

տեսեր զանշիշանելի լոյս շնորհացն Աստուծոյ. փութա, մի հեղգար. գուցէ դարձեալ կուրացեալ ընդ խաւար գնայցես»:

Եւ զայս իբրև ասաց, յոտն կացին ամենեքեան ասելով ի քառասներորդ երկրորդ սաղմոսէն. «Առաքեա, Տէր, զլոյս քո և զճշմարտութիւն քո, զի նոքա առաջնորդեցեն և ածցեն զմեզ ի լեռն սուրբ և ի յարկս քո: Արդարեւ ճշմարտիւ, Տէր, առաջնորդեցեր և ածեր զմուրեալս զայս յանանց ուրախութիւնդ և յանմերժելի հանգիստդ: Ահա նմանեալ է օրս այս սուրբ չարչարանացն քոց. որպէս ապրեցուցեր զմահապարտ աւագակն յերկրորդ մահուանէն, և նովաւ բացեր զաղխեալ դուռն Ադենայ, այսպէս գտեր և զայս կորուսեալս. որ էր պատճառք մահու բազմաց, արդ արարեր զսա պատճառք կենաց մեզ և անձին իւրում: Գոհանամք զքէն, Տէր, գոհանամք և ձայնակիցք լինիմք սուրբ մարգարէին. Մի մեզ Տէր, մի մեզ, այլ անուան քո տուր փառս վասն ողորմութեան և ճշմարտութեան քո. զի մի երբէք ասացեն ի հեթանոսս, թէ ուր է Աստուած նոցա. որպէս և այսօր իսկ յայտնի եղև զօրութիւն քո մեծ ի մէջ ապարասան խաւարազգեստ ազգիս»:

Իսկ որ ձրին եգիտ զաստուածատուր շնորհսն, սկսաւ և նա առանձինն ասել. «Տէր լոյս իմ և կեանք իմ, ես յումմէ երկեայց. Տէր ա-

պաւէն կենաց իմոց, ես յուժմէ՞ դողացայց: Քանզի զիտեմ ճշմարտիւ՝ եթէ բազում են այսուհետեւ թշնամիք իմ, և կամին մերձենալ և ուտել զմարմինս իմ. այլ դու, Տէր ամենայնի, եկիր վասն ամենեցուն կենաց, զի դարձցին և կեցցեն առաջի քոյոյ մարդասիրութեանդ: Մի՞ որոշեր զիս ի սուրբ գառանցս յորս խառնեցայ, զի մի՞ ըստ քո փարախդ արտաքս ելեալ՝ չար գազան դարձեալ բեկանիցէ զիս: Մի՞ հայիր, Տէր, ի բազմամեայ ամբարշտութիւնս իմ, զի մի՞ մոլորեալ ի ճշմարիտ՝ կենացդ՝ զբազումս անդրէն ի կորուստ աշակերտիցեմ, այլ որոց եղէ պատճառք մահու՝ նոցին եղէց և պատճառք կենաց: Սատանայ՝ որ ինեւ խրոխտացեալ սլարծէր ի մէջ մեծի կորստականացս, ինեւ կորացեալ ամաչեսցէ ի մէջ իւրոց աշակերտացն»:

Եւ զայս իբրեւ ասացին, նմին իսկ ետուն կատարել զաղօթսն, և դադարեցին նովաւ հանդերձ մինչև ի պահն երրորդ, և այնպէս խաղաղացեալ կացին ի քուն ամենեքեան մինչև ի ժամ առաւօտուն:

Իսկ նորա յոտն կացեալ, և ի քուն ոչ մտանէր, այլ զձեռան իւր ի վեր համբարձեալ՝ կայր յաղօթս: Եւ մինչդեռ ընդ երդ պշուցեալ հայէր յերկինս, յանկարծակի տունն լի եղև լուսով. և երևեցան նմա սանդուղք լուսեղէնք՝ որ կանգնեալ էր յերկրէ ի յերկինս. և գունդք գունդք զօ-

րաց ելանէին ի վեր. և էր ամենեցուն տեսիլն նոր և չքնաղ և ահաւոր և սքանչելի իբրև զտեսիլ հրեշտակի: Ունէր և զթիւ համարոյ ի միտս իւր զիւրաքանչիւր գնդիցն զոր տեսանէր. էր որ զհազարի, էր որ զերեսուն և վեցից, էր որ զերկերիւրոց և զերեքտասանից: Եւ այնպէս մօտադոյնս մերձենայր, մինչև ճանաչել նմա զերիս ի նոցանէ, զՎարդան և զԱրտակ և զԹորէն: Եւ ունէին ինն պսակ ի ձեռին. խօսէին ընդ միմեանս և ասէին. «Ահա եկն եհաս ժամ, զի և սոքա խառնեսցին ի գունդս մեր. քանզի և մեք սոցա իսկ մնայաք, և առհաւատչեայ պատիւ սոցա բերաք: Եւ որում ոչ ևս մնայաք՝ եկըն երևեցաւ և խառնեցաւ, և եղեւ իբրև զմի ի զինուորացն Քրիստոսի»:

Այս երիցս անգամ երևեցաւ չքնաղ տեսիլն առն երանելոյ: Զարթոյց զսուրբսն ի քնոյ անտի, և պատմեաց նոցա զամենայն տեսիլն կարգաւ:

Իսկ նոքա յարուցեալ կացին յաղօթս և ասէին. «Տէր Տէր մեր, զի սքանչելի է անուն քո յամենայն երկրի. համբարձաւ մեծ վայելչութիւն քո ի վերոյ քան զերկինս. ի բերանոյ մանկանց տղայոց ստնդիացաց հաստատեցեր զօրհնութիւն, զի եղծցի թշնամին և հակառակորդն: Զի ոչ ևս է այսուհետեւ ասել, եթէ «Տեսից զերկինս զգործս մատանց քոց», այլ թէ

տեսից զքեզ Տէր երկնի և երկրի. որպէս երևեցար խսկ այսօր ի ձեռն սուրբ զօրականացն քոց հեռաւոր օտարիս, որ անցեալ էր ըստ ակնկալութիւն կենաց իւրոց:

«Ահա դու, Տէր, ողորմութեամբ քով պսակեցեր զսիրելիս քո, և զթութեամբ քով ելեր ի խնդիր կորուսելոյս, դարձուցեր և խառնեցեր ի դասս ընտրելոց քոց: Ոչ միայն ետես սա զերկինս՝ զգործս մատանց քոց, այլ ետես զերկինս և զքնակիչս նորա, և մինչդեռ է յերկրիս՝ խառնեցաւ ի գունդս բիւրաւոր հրեշտակաց քոց: Ետես և զոգիս արդարոց կատարելոց, ետես և զնմանութիւն փառաց աներևոյթ պատրաստութեանցն, ետես և ի ձեռին նոցա զանշուշտ ուրունայն՝ որ հանդերձեալ պահի ի ձեռն ճարտարապետին: Երանի՛ սմա վասն սուրբ տեսեանս, և երանի՛ է մեզ վասն սորա մերձաւորութեանս առ մեզ. քանզի հաստատեալ գիտացաք սովաւ, եթէ որում այսպիսի սքանչելիք յայտնին՝ մեծ մասն ընկալաւ սա յանսպառ քոց բարութեանցդ: Անսպառ են պարգևքն քո, Տէր, և առանց խնդրելոյ տաս ում և կամիս քոյով յորդ և աննախանձ առատութեամբդ: Եւ եթէ որ ոչն խնդրեն՝ չարգելուս ի նոցանէ, բաց մեզ, Տէր, զդուռն ողորմութեան քո, որ ի մանկութենէ մերմէ ցանկացեալ եմք բարեմասնութեան սրբոց քոց: Զնորազիւտ դաստակերտս քո բարեխօս առնեմք

վասն անձանց մերոց. մի ընկղմեսցի նաւ հաւատոց մերոց ի մէջ ակէկոծեալ ծովու մեղաց»:

«Եւ այսպէս յերկար կատարելով զաղօթսն, յորդ և առատ արտասուս հեղուին ի վերայ անձանց իւրեանց: Գութ ողորմանաց արկանէին առաջի բարերարին՝ զի լսելի լիցի ձայն պաղատանաց նոցա, և հաստատուն կացցեն ի վիշտս ճգանցն, զի մի զրկեսցին ի ցանկալի պսակացն զոր ունէին սուրբքն ի ձեռս իւրեանց, որպէս և ազդեցաւ իսկ նոցա ի Հոգւոյն սրբոյ՝ զի մերձեալ էր ժամանակ կոչման նոցա. որպէս զի երթիցեն և աներկեւղ դադարեսցին ի կասկածելի ակնկալութենէն. որում համբերէին բազում տառապանօք, զի առհաւատչէիւ փոքու հասցեն երկնաւոր մեծութեանն, որում ի վաղնջուց իսկ էին ցանկացեալք»:

Եւ քանզի ինքն իսկ մոգպետն իշխան էր աշխարհին, և նմա յանձն արարեալ էր զկապեալսն քաղաքին, վասն այնորիկ և համարձակութեամբ ընդ առաւօտն հանեալ տանէր յապարանսն իւր: Լուանայր և սրբէր զնոսա ի չարչարանաց բանտին, առնոյր զշուր լուացման սրբոցն և արկանէր զիւր մարմնովն: Ուղղէր ի տան իւրում աւագան, և ընդունէր ի նոցանէ զսուրբ մկրտութիւնն, հաղորդէր ի կենդանաւոր մարմինն ի քաւիչ արիւնն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Բարձր բարբառով աղաղա-

կէր և ասէր. «Մկրտութիւնս այս լիցի ինձ ի լուացումն մեղաց իմոց, և ի ծնունդս նորոգութեան վերստին Հոգւոյն սրբոյ, և ճաշակումն անմահ խորհրդոյս ի ժառանգութիւն երկնաւոր որդէգրութեանն»: Դնէր և ըստ մարմնոյ առաջի նոցա սեղան կերակրոյ, և մխիթարութեան բաժակ մատուցանէր նոցա, և միաբանէր ընդ նոսա հացին օրհնութեան:

Այլ թէպէտ և ինքն եհաս յերկնաւոր բարիսն, և աներկեւղ էր ի մարդկանս հարուածոց, սակայն վասն ընտանեացն յոյժ ունէր կասկած, զի մի իբրև փաստակարք մատնեացին յիրս արքունի: Վասն այնորիկ ի ծածուկ կոչէր ի գիշերի և գնախարարան՝ որ ի նմին քաղաքի էին ի կապանս, և առնէր ծախս մեծամեծս: Եւ էին ամենեքեան ի մեծի խնդութեան վասն սքանչելեացն որ երևեցաւ նոցա: Ոչ յիշէին ամենեկին եթէ վիշտք ինչ անցեալ էին ընդ նոսա:

Բայց ի ժամ բազմականացն կարծիք իմն եղեն ի միտս սրբոցն վասն երիցու միոյ՝ որ էր ընդ նոսա ի սուրբ կապանսն. զի ի մէջ շինական մարդկան կեցեալ էր, և տգիտագոյն ևս էր ի գրոց մխիթարութենէ: Հրամայեցին ունել զգլուխ բազմականին. ետ պատասխանի երանելին և ասէ. «Զի՞նչ է այդ զոր դուքդ գործէք. և կամ յինէն զի թաքուցանէք զծածուկս խորհրդոցդ: Ես քան զկրսերս ձեր խոնարհագոյն եմ,

և քան զեւս փոքունս յաշակերտաց ձերոց տգիտագոյն եմ. զիմրդ կարացից այդմ տանել: Այս իսկ մեծ էր ինձ, զի սուրբ կապանաց ձերոց հաղորդեալ եմ այսօր: Եթէ արժանի համարիք ձերում սեղանոյդ, կալարուք դուք զիւրաքանչիւր տեղի բազմականիդ, և հրամայեցէք ինձ զիմ տեղին»: Եւ բռնադատեաց մեծ եպիսկոպոսն Յովսէփ միաբանութեամբ ամենայն սրբոցն, և ի վերոյ քան զամենեսեան բազմեցուցին զնա:

Եւ իբրև բոլորեցաւ ակումբ բազմականին, և հաղորդեցան ամենեքեան ի կերակուլն զուարթութեամբ, յոսն եկաց սուրբն Յովսէփ, և սկսաւ զուրախութեան նուագն մատուցանել և ասել այսպէս.

«Ուրախ լերուք ամենեքեան ի Քրիստոս. քանզի վաղիւ այս ժամ իցէ՝ ահա մոռացեալ իցէ մեր զամենայն նեղութիւնս և չարչարանս զոր կրեցաք: Եւ փոխանակ սակաւ աշխատութեանս մերոյ՝ բազմապատիկ հանգիստ ընդունելոց եմք, և փոխանակ խաւարային արգելանի բանտիս՝ մտանելոց եմք յերկնից քաղաքն լուսաւոր, որոյ քաղաքի քաղաքապետ ինքն Քրիստոս է, և հանդիսապետ ասպարիսին՝ յորում նախ ինքն առաքինացաւ առնելով զնշան յաղթութեան: Եւ այսօր նոյն Տէր է որ յաջողէ մեզ զնոյն նշան ընդունելով ի փրկութիւն անձանց մերոց և ի պարծանս մեծափառ սուրբ եկեղեցւոյ:

Եւ զոր օրինակ տեսէք դուք զեղբայրս զայս ի գլուխ բազմականիս մերոյ՝ սոյնպէս սա նախ ընդունելոց է վաղիւ զպսակն ի ձեռն կատարմանն իւրոյ: Զի ահաւասիկ եկն եհաս և մերձեձաւ առ մեզ թշնամին կենաց մերոց և պսակիչ սուրբ չարչարանաց ծառայիցս Քրիստոսի»:

Զայս իբրեւ ասաց, լուաւ ի նմանէ բանս պընդութեան, որով յոյժ մխիթարեցան ամենեքեան:

Ասէ. «Ի սուրբ աղօթից ձերոց այդպէս արասցէ ինձ Քրիստոս, և կատարեսցէ զելս վախճանին իմոյ յաշխարհէս ըստ բանի քու: Եւ ահա ընդ ասելդ քո ազդումն եղև հոգւոյս իմոյ, և յիշեցի ես զմարդասիրութիւնն Քրիստոսի, որոյ և զայլուստ իսկ նորա յաշխարհս վասն մեր մեղացն եղև: Գթասցի յիս որպէս և յաւազակն ի ժամ խաչին. զոր օրինակ նովաւ զգրունս փակեալ դրախտին եբաց, և յառաջեցաւ լինել կարապետ այնոցիկ՝ որ անդրէն ի նոյն տեղի դառնալոց էին յուրախութիւն, արասցէ և զիս այսօր Տէր Յիսուս Քրիստոս սպասաւոր ձերում մեծաշուք զնդիդ»:

«Աւանիկ վասն միոյ մեղաւորի որ դառնայ յապաշխարութիւն՝ անվախճան լինի ուրախութիւն հրեշտակաց յերկինս. որպէս զի գիտեն իսկ զկամս Տեառն իւրեանց: Քանզի վասն միոյ կորուսելոյ ոչխարին եկն ի խնդիր, վասն այնորիկ և նոքա խնդակիցք լինին վասն միոյ դար-

ձելոյ յապաշխարութիւն: Թերևս վասն իմ եկեալ էր մեծ զօրավարն Հայոց բազում սուրբ ընկերակցօքն իւրովք. զպսակն վասն ձեր բերեալ էր, այլ քուրախութեան աւետիսն հասարակաց տայր: Եւ առաւել ևս ընդ իս էին զարմացեալ. զի ոչ ճանաչէին զիս ի կեանս իւրեանց, ահա ի սուրբ մահն իւրեանց՝ կամէին զի և ես մասն ընկալայց ընդ երանելիսն:

«Աղաչեմ զձեզ, տեաւք իմ և հարք, աղօթս արարէք ի վերայ անարժանութեանս իմոյ, զի արժանի եղէց մեծի աւետեացն հասանել՝ որ յանսուտ ձերոց բերանոցդ բարբառեցաւ ի լսելիս իմ: Արդ փութամ տեսանել զօրն, և յաւուր անդ զժամն եկեալ հասեալ ի վերայ մեր:

«Ե՞րբ իցէ զի ելից ի Թանճրադանդաղ ձանձրալի մարմնոյս այսորիկ. երբ իցէ զի տեսից զքեզ Տէր Յիսուս. երբ իցէ զի տգիտութիւնս իմ հասցէ ի կատարեալ դիտութիւն: Օգնեա ինձ, Տէր, օգնեա ինձ, և կարկառեա զամենազօր աջդ յօգնականութիւն. զի ըստ խոստման բանիցս իմոց և զործք արդեամբք կատարեսցին ի վերայ և փառաւոր լիցի յիս ի մեղաւորս անուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Զայս իբրեւ ասաց երանելին՝ յոտն կացին ի բազմականացն անդ, գոհանային ասելով. «Փառք քեզ, Տէր, փառք քեզ Թագաւոր, զի ետուր մեզ կերակուր ուրախութեան. լցո զմեզ

Հոգևովդ սրբով, զի գտցուք առաջի քո հաճոյք և մի՛ ամաչեցեալք, զի դու հատուցանես իւրաքանչիւր ըստ գործս իւր»:

Ի նմին ժամու եղև խորհուրդ մեծ ի մէջ նոցա, թէ զի՞նչ օրինակաւ կարասցեն ապրեցուցանել զմոգպետն, զի մի լուեալ յարքունիսն՝ իբրև զհուր բորբոքեսցի ի վերայ մնացելոցն: Իբրև ոչ ինչ կարացին ի ժամուն վճարել, միաբանութեամբ աղօթս արարեալ՝ յԱստուած ապաստան առնէին զկեանս առնն հաւատացելոյ:

Իսկ նախարարքն հրաժարեցին ի սրբոցն յորդառատ արտասուօք, և ողբալից ուրախութեամբ անկեալ յոտս նոցա աղաչէին մեծաւ պաղատանօք՝ յանձն առնել զնոսա Հոգւոյն սրբոյ. «Զի մի ոք ի մէնջ, ասեն, թուլացեալ և ելեալ արտաքս ի հաւասար միաբանութենէս, կերակուր լիցի չարաբարոյ գազանին»:

Իսկ երանելիքն միաբան քաջալերէին զնոսա և ասէին. «Զօրացարուք, եղբարք, ի Տէր. մխիթարեցարուք ի մարդասիրութիւնն Աստուծոյ, որ ոչ թողու զձեզ որբս, և ոչ ի բացէ առնէ զողորմութիւնն իւր ի մէնջ հաւատով ի Քրիստոս. բազում բարեխօսիւքն զոր ունիմք առնա, ոչ շիջանի վառումն կանթեղաց ձերոց, և ոչ ուրախ լինի խաւարասէր թշնամին կենաց ձերոց: Այլ նոյն Տէր է որ զօրացոյց զառաջին նահա-

տական՝ խառնելով զնոսա ի գունդս հրեշտակաց իւրոց. նոցուն սուրբ ոգիք և ամենայն դասք արդարոց հասցեն ձեզ յօգնականութիւն համբերութեան, զի ընդ նոսին նոցունց պսակացն արժանի լինիջիք»:

Զայս խօսէին ընդ նոսա, և զգլխերն ամենայն սաղմոսիւք ի զլուխ տանէին. իսկ ի ժամ առաւօտուն ասէին ամենեքեան. «Ծագեա, Տէր, զողորմութիւնս քո՝ ոյք ճանաչեն զքեզ, զարդարութիւնս քո՝ ոյք ուղիղ են սրտիւք: Մի եկեսցէ ի վերայ մեր ոտն ամբարտաւանից, և ձեռք մեղաւորաց մի՛ զողացուցեն զմեզ: Անդանկցին ամենեքեան որ գործեն զանօրէնութիւն, մերժեցան, և այլ մի կարասցեն հաստատել»:

Եւ անդէն վաղվաղակի հասին դահիճքն ի դուռն բանտին, մտին ի ներքս և տեսին՝ զի որ յառաջ մոգպետն էր, և նմա իսկ յանձն արարեալ էր պահել զնոսա, նստէր ի մէջ նոցա և լսէր ի նոցանէ, նա և քաջալերէր ևս զնոսա չերկնչել ի մահուանէ: Իբրև տեսին զմեծ սքանչելիսն դահիճքն՝ յոյժ զարմացան ընդ իրան, այլ ոչ ինչ իշխէին հարցանել ցնա. բայց չօքան և պատմեցին Դենշապհոյ, որում յանձն արարեալ էր զչարչարանս սրբոցն:

Իսկ նա իբրև լուաւ ի դահճացն արքունի, զահի մեծի հարաւ ի միտս իւր, թէ գուցէ և ինքն անձամբ ի ներքս լիցի, քանզի և ծանօ-

Թագոյն ևս էր առնն: Հրամայեաց հանել ի բան-
տէ անտի գամենեան կապանօքն, և հեռացու-
ցանէր ի քաղաքէ անտի երկոտասան պարսիկ
հրատախաւ: Եւ ի ծածուկ խօսէր ընդ մոզպե-
տին՝ եթէ զինչ պատճառք իցեն զառանցանաց
նորա: Ետ պատասխանի այրն և ասէ ցնա. «Մի
խօսիր ընդ իս ի ծածուկ, և մի լսեր զխորհուրդս
լուսոյ ի մէջ խաւարի, զի բացան աչք իմարդ,
քանզի տեսի զոյսն երկնաւոր: Եթէ կամիս լի-
նել խորհրդակից կենաց, հարց ցիս յանդիման,
և պատմեմ քեզ. զի տեսի զմեծամեծսն Աս-
տուծոյ»:

Եւ իբրեւ լուաւ ի նմանէ զամենայն, և ստու-
գեաց ևս վասն իւրոյ միաբանութեանն, եթէ ոչ
քակտի ի սրբոցն հաւանութենէ, ոչ իշխեաց
ձեռն արկանել ի նա, թէպէտ և ունէր հրաման
յարքունուստ: Այլ փութացաւ, և ինքն երթեալ
պատմէր Թագաւորին ի ծածուկ զամենայն որ-
պէս զիարդ լուաւ ի նմանէ:

Ետ պատասխանի Թագաւորն և ասէ ցիեն-
շապուհ. «Մի ոք ամենեւին լուիցէ զայդ ի քէն,
մանաւանդ վասն տեսլեանն մեծի որ երևեալ է
նմա. զի մի տգէտ մարդիկ երկմտեալ՝ բաժա-
նեացին ի մեր հաստատուն օրինացս: Մինչ մեք
զայլս կամէաք հնազանդեցուցանել՝ թերևս զո-
գիս գտցեն, իբրեւ նոցա ոչ ինչ կարացաք առ-

նել, մեր որ վարդապետ օրինացդ էին՝ զկնի նո-
ցա մոլորութեանն խոտորեցան»:

«Նա և այն եւս չար է մեզքան զամենայն,
զի ոչ դուզնաքեայ ոք խոտորեցաւ ի նոցա օ-
րէնան, այլ այր մի Համակդեն, երևելի ընդ ա-
մենայն վերին աշխարհս: Եթէ փայքարիմք ընդ
նմա, նա տեղեկագոյն է քան զամենայն վար-
դապետս աշխարհիս. գուցէ ի հիմանէ խարխա-
րեալ աւերէ զօրէնս մեր: Եւ եթէ դատիմք զնա
ընդ այլ չարագործսն. նա և այնպէս հռչակեալ
ելանէ համբաւ քրիստոնէութեան նորա, և մեծ
անարգանք զկնի դենիս ձգին: Եւ եթէ սրով ևս
վախճանեսցի, բազում են քրիստոնեայք ի կա-
րաւանիս, ընդ ամենայն երկիր ցանեալ ցրուես-
ցեն զոսկերս նոցա: Սակաւիկ ինչ էին մեզ ա-
նարգանք առ ամենայն մարդիկս, ուր մեծարեալ
պատուէին ոսկերք նածրացւոցդ. իսկ եթէ մո-
զացդ և մոզպետաց զնոյն պատիւ կրեսցեն, մեք
մեզէն լինիցիմք քակտիչք օրինացն մերոց:

«Այլ այժմ իմ է քեզ երդումս տուեալ յան-
մահ դիան. նախ զդառնացեալ ծերն կոչեա ա-
ռաջի քո. եթէ հաւանեսցի սիրով, և զղջացեալ
ապաշաւեսցէ զկախարդութիւնս նոցա, մեծարես-

լ տուով ըստ առաջին կար-
գին. և մի ոք զիտասցէ զթշնամանս նորա ամե-
նեին: Ապա թէ ոչ հաւանեսցի, և ոչ կամեսցի
անսալ բանից իմոց, յարուսջիր ի վերայ նորա

բազում ամբաստանս յաշխարհէ անտի, զի փեսայակար գտցի յիրս արքունի. և աշխարհաւ փութիշն ի վերայ յարուսջիր, և շփակ արասջիր յայնկոյս քան զԿուրան և զՄակուրան. և անդ ընկեցեալ զնա ի վիրապ մի, և ընկալցի զմահ թշուառութեան: Եւ զայլադէսնսն փութանակի կարճեա ի կենաց աշխարհիս, զի մի դղրդեացեն զօրէնս մերոյ աշխարհիս: Զի եթէ զճարտար մոգպետն այնպէս արագ աշակերտեցին, տգէտ մարդիկ զիմրդ կարասցեն կալ առաջի նոցա պատիր խաբէութեանն»:

Արդ ել նստաւ Դենշապուհ արտաքոյ բանակին յատենի, որպէս ասացաք, հեռի երկոտանսն հրասախաւ: Հարցանէր ցմոգպետն և ասէր. «Իշխանութիւն առի վասն քո, ոչ միայն բանիւ հարցանել, այլ և ամենայն հարուածովք տանջանաց: Մինչև ձեռն արկեալ է իմ ի քեզ, ընկալ զմեծարանս և արհամարհեա զանարգանս, և խնայեա ի պատուական ալիսդ: Թող անդր ի բաց զքրիստոնէութիւնդ՝ զոր ոչ ունէիր ի բնէ, և դարձիր անդրէն ի մոգութիւնն, որպէս զի վարդապետ էիր բազմաց»:

Եւ պատասխանի երանելին և ասէ. «Աղաչեմ զքեզ, տէր, որ յառաջ իբրեւ զհարազատ եղբայր համարեալ էիր յաչս իմ, և այսօր թշնամի կատարեալ. մի ըստ առաջին սիրոյն զթար դու յիս, այլ կատարեա ի վերայ իմ զկամս չա-

րութեան թագաւորին ձերոյ. և որպէս առեր իշխանութիւն ի վերայ իմ՝ դատեա զիս»:

Յայնժամ իբրեւ ետես Դենշապուհ՝ եթէ առ ոչինչ զսպառնալիսն արքունի համարեցաւ, և ոչ ողորջանացն երեսս ինչ արար, և քան ի ծածուկ՝ յայտնի ևս կամէր զի խօսեսցի, կատարեաց ի վերայ նորա ըստ խրատուն արքունի: Եւ գաղտագողի ընկեցաւ ի հեռաւոր օտարութիւն. որպէս զհարդ և ուսաւ ի վարդապետէն՝ և արար:

Եւ հրամայեաց ևս Դենշապուհ երկուս ևս ընկերակիցս օգնականս յաւագ գործակալացն. զՋնիկանն, որ էր մարգպետ արքունի, և զՄովան հանդերձապետ՝ ի ձեռանէ Մովպետան մովպետի:

Արդ երկոքեան սոքա իւրաքանչիւր սպասաւորօք առին զսուրբսն յայնմ անապատէ, և փոխեցան նոյնչափ ևս հեռագոյն ի մեւս ևս դժբնդակ տեղի ի նմին գիշերի: Եւ զոք ի կարաւանէ անտի ոչ թողին տեսանել, ոչ ի Հայոց և ոչ յամենայն քրիստոնէից, և ոչ բնաւ յարտաքին հեթանոսաց: Եւ սպասաւորքն որ էին ի վերայ կապելոցն անդէն ի քաղաքին, հրամայեցին պահել զգուշութեամբ, զի զհետս նոցա մի ոք գիտասցէ՝ ընդ որ տանիցեն ի մահու տեղի, մի նոքա և մի ամենեկին ոք ի մարդկանէ:

Բայց այր մի Խուժիկ անուն ի զօրացն արքունի—որ ի ծածուկ ունէր զքրիստոնէութիւնն,

և վիճակեալ էր ի դասս դանձացն, և կայր ի սպասու օրնապահացն հանդերձ գործիական տան. ջանարանօքն, եկն եմուտ ի մէջ գիշերին և խառնեցաւ ի դասս նախարարացն: Առաջին դասն ի միջնոյն կարծէր զնա, և միջինն երրորդին, և երեքեանն միմեանց համարէին զնա. և ոչ ոք ի նոցանէ եհարց՝ եթէ «Դու ո՞վ ես ընդ մեզ», ոչ ի տերանցն և ոչ ի սպասաւորացն:

Իբրև հասին ի տեղի անապատին՝ որ ամենեւին անբոյս էր ի դալարւոյ, և այնպէս էր ապառաժ դժնեայ՝ զի և ոչ նստելոյ անգամ տեղի գտաւ անդ նոցա, իջին հեռագոյն նախարարքն երեքեան, և հրամայեցին դանձացն իւրեանց կապել զոտս և դձեռս նոցա: Եւ արկին պարանս երկայնս յոտս նոցա, և երկու երկու լծեցան և առին ի քարշ: Եւ այնպէս ձգեցին և ճողքեցին ընդ ապառաժ տեղիսն քարշելով, զի ամենեւին խայծ ոչ մնաց ի մարմինս երանելեացն: Եւ ապա լուծին և ածին ի մի տեղի:

Եւ թուէր իմն նոցա այսպէս՝ եթէ կակղեցաք զխստութիւն նոցա, և հնազանդեցուցաք զբիրտ ապստամբութիւն նոցա. և արդ զինչ և խօսիցիմք՝ անսայցեն բանից մերոց, և առնիցեն զկամս թագաւորին, և ապրեալ լիցին յանհնարին տանջանացն: Եւ զայն ոչ կարացին քաջ իմասնալ՝ եթէ իբրև զքաջ զինուորս վառեցին զնոսա, և ի հրահանգս կրթութեան վարժեցին զնոսա, և

իբրև զգազանս վայրենիս արիւնախանձս ուսուցին զնոսա: Եւ եթէ ունէին սակաւ ինչ կասկած յառաջագոյն, հայեցեալ նոցա ի չարաչար վէրս մարմնոյն իւրեանց՝ զառաջին երկեւղն ի բաց մերժեցին: Սկսան իբրև արբեալք անգաջք զմիմեամբք ելանել ի բանից պատասխանիս, և փութային իբր ծարաւիք յաղբելը՝ եթէ ո՞նախ վաղ զիւր արիւնն հեղցէ յերկիր:

Եւ մինչդեռ յայսմ պատրաստութեան էին սուրբքն, խօսել սկսաւ ընդ նոսա Դենշապուհ և ասէ. «Արքայ յղեաց զիս առ ձեզ. ամենայն աւեր աշխարհին Հայոց, ասէ, և կոտորածք զօրացն՝ որ հասին ի վերայ, ի ձէնջ եղեն փառքն ամենայն. և բազում նախարարք՝ որ այժմ կան կապանօք չարչարեալ, վասն ձերոյ յամառութեանդ եղև այդ ամենայն: Այլ և արդ եթէ կամիք ինձ լսել՝ ասեմ ձեզ, որպէս եղերուք պատճառք ամենայն չարչարանաց մահուն՝ այսօր լերուք պատճառք կենաց ձերոց: Եւ նախարարքն՝ որ կան ի կապանս, ի ձեռն ձեր է իշխանութիւն արձակել զնոսա. և աւեր աշխարհին ձերոյ ձեւք շինի, և բազումք որ վարեալ են ի գերութիւն՝ անդրէն դառնան:

«Ահա դուք ձերոյն աչօքդ տեսէք այսօր, եթէ զորպիսի այր տոհմիկ, զոր թագաւորն ինքնին յականէ յանուանէ ճանաչէր վասն մեծի գիտութեան օրինացս մերոց, և կատարեալ էր յա-

մենայն ի դենիս և ամենայն մեծամեծաց սիրելի, և գրէթէ բոլոր աշխարհս կախեալ էր զնմանէ. և վասն զի անարգեաց զդենի մազդեզն, և պատրեցաւ ի ձեր տխմար գիտութիւնդ, ոչինչ խնայեաց թագաւորն ի մեծ պատիւ նորա, այլ իբրեւ զգերի մի զանաշխարհիկ շլօթակ արարի զնա յայնչափ օտարութիւն հեռաւոր, զի ընդ երթալն իսկ ոչ ժամանէ ի տեղի պատուհասին իւրոյ:

«Արդ եթէ ի բուն դայեկութիւնն վասն պատուական օրինացն ոչ խնայեաց ի նա, որչափ ևս առաւել ի ձեզ յօտարաշխարհիկսդ, որ մահապարտ իսկ էք յիրս արքունի: Եւ չիք ինչ ձեզ այլ հնար կենաց, բայց եթէ երկիր պազանիցէք արեգական, և կատարիցէք զկամս թագաւորին, որպէս և ուսոյց զմեզ մեծն Զրադաշտ: Եւ եթէ զայդ առնէք՝ ոչ միայն արձակիք ի կապանացդ և ապրիք ի մահուանէ, այլ և մեծամեծ պարգեւօք յուզարկիք յաշխարհն ձեր»:

Յառաջ մատուցեալ Ղևոնդ երէց և թարգման կացոյց զՍահակ եպիսկոպոս. «Զիմրդլուիցութեք, ասէ, երկդիմի հրամանացդ քոց. ահա գերկրպագութիւնդ նախ ետուր արեգական, և զկատարումն երկրպագութեան ի կամս թագաւորին ձգեցեր. մեծարեցեր զարեգակն՝ յառաջ ձայնելով զանուն նորա, և մեծացուցեր զթագաւորն աւելի քան զարեգակն. և յայտ արարեր՝ եթէ ա-

ռանց կամաց իւրոց սպասաւորէ արեգակնն արարածոց, իսկ թագաւորն ի կամս ազատութեանն իւրոյ՝ զոր կամի աստուածացուցանէ, և զոր կամի ծառայեցուցանէ. և ինքն ի ճշմարտութեանն վերայ չեւ է հասեալ: Մի խօսիր ընդ մեզ իբրեւ ընդ տղայս, զի հասակաւ կատարեալս եմք, և գիտութեան ոչ եմք անտեղեակ: Ուստի սկսար դու, այտի տաց քեզ պատասխանի:

«Ապաքէն զմեզ եղիր պատճառս աւերածոյ աշխարհին մերոյ և հարուածոց զօրացն արքունի. մեր օրէնքն զմեզ այդպէս ոչ ուսուցանեն, այլ յոյժ պատուել հրամայեն զերկրաւոր թագաւորս, և սիրել զնոսա յամենայն զօրութենէ մերմէ, ոչ իբրեւ զմարդ ոք դուզնաքեայ ի մարդկանէ, այլ իբրեւ Աստուծոյ ճշմարտի կալ ի ծառայութեան. և եթէ զրկիմք ի նոցանէ, փոխանակ ընդ երկրաւորիս զերկնիցն խոստացաւ մեզ զարքայութիւն: Եւ ոչ միայն զարքանեկութիւն հպատակութեան պարտիմք հարկանել նոցա, այլ և մահու չափ զանձինս ի վերայ դնելսիրոյ թագաւորին: Եւ որպէս յերկրի ոչ ունիմք իշխանութիւն փոխանակել զնա ընդ այլում տեառն, նոյնպէս և յերկինս չունիմք իշխանութիւն փոխանակել զճշմարիտ Աստուածն մեր ընդ այլում, որ չիք Աստուած բաց ի նմանէ:

«Բայց ասեմ քեզ՝ որում սակաւիկ մի տեղեկագոյն ես: Ո՛վ ի քաջ զօրականէն զկնի մտա-

նիցէ ի պատերազմ. և եթէ զայս արասցէ, ոչ քաջ անուանի նա, այլ յոյժ վատ: Եւ կամ ռիմաստուն վաճառականաց զպատուական մարգարիտն փոխանակիցէ ընդ անարգ թրուշայի, բայց եթէ յիմարեալ իցէ տգիտութեամբ, որպէս և ձեր մոլորութեան առաջնորդը:

«Միայն զտեր զմեզ ի բազում յառաքինեացն մերոց, և կամիս զողութեամբ աւերել զամուրս խորհրդոց մերոց. չեմք մեք միայն՝ որպէս և դուդ կարծես. չիք տեղի ունայն, ուր չիցէ Քրիստոս թագաւորն մեր. բայց միայն այննորքիկ են թափուր ի նմանէ՝ որ իբրև զքեզ և զշարադև իշխանն քո, որք ուրացեալ էք ի նմանէ: Զի և զինուորք աշխարհին մերոյ—որ աշակերտեալքն էին մեւք ի Քրիստոս—առ ոտն հարին զահագին հրամանս թագաւորին ձերոյ, և զմեծամեծ պարգևս առ ոչինչ համարեցան, և զհայրենի տէրութիւնն ի բաց կողոպտեցան, չխնայեցին ի կին և յորդիս և ի գանձս մարմնաւորս կենաց աշխարհիս: Նա և ոչ զարիւնն իւրեանց ածէին զմտաւ ինչ վասն սիրոյն Քրիստոսի, այլ զերկրպագուս արեգականն—որ ձեր վարդապետք էին— չարաչար հարուածովք սատակեցին զնոսա, և մեծամեծ չարիս հասուցին ի վերայ զօրացն ձերոց, և բազումք ի նոցանէ անկանէին ի նմին պատերազմի, և այլք մատնեցան ի պէս պէս փորձութիւնս, և կէսքն ըն-

կեցան ի հեռաւոր օտարութիւն, և ևս բազմագոյնք վարեցան ի գերութիւն: Եւ ամենեքին նոքա յառաջեցին քան զմեզ յարքայութիւնն Աստուծոյ, և խառնեալ են ի դունդս վերին հրեշտակացն, և ցնծան ի պատրաստեալ յուրախութիւնս, յոր հասեալ խառնեցաւ երանելի այլն զոր դու ասես շիթակ արարի: Երանի տամնմա, և երանի երկրին՝ ընդ որ նայն անցանիցէ, և տեղւոյն՝ ուր նայն վախճանեսցի. ոչ միայն զարքունեօք ձերովք անցանէ պատուականութեամբ, այլ և զերկնից լուսաւորօք՝ որում դուքդ երկիրպագանէք»:

Ետ պատասխանի Մովան հանդերձապետ և ասէ ցնոսա. «Աստուածքն բարերար են, և երկայնատութեամբ ջանան ընդ ազգի մարդկան, զի գիտացեն և ծանիցեն զիւրեանց փոքրիկութիւնն և զնոցա մեծութիւն, և վայելեսցեն ի պարգևս աշխարհիս, զոր տուեալ է յիշխանութիւն ի ձեռս թագաւորի, և ի բերանոյ նոցա ելանեն հրաման մահու և կենաց: Եւ ձեզ ոչ է իշխանութիւն այդպէս ընդդիմանալ կամաց նոցա և ոչ առնուլ յանձն զերկրպագութիւն արեգական, որ ճառագայթիւք իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, և ջերմութեամբ իւրով հասուցանէ զկերակուր մարդկան և անասնոց. և վասն հասարակարաշխառատութեանն և անաչառ մատակարարութեանն անուանեցաւ Միհր աստուած, զի չիք ի նմա

նենգութիւն և անիմաստութիւն. Վասն որոյ և մեք երկայնամիտ լինիմք ի վերայ տգիտութեան ձերոյ. քանզի չեմք մարդատեացք իբրև զգազանս շաղկաւերս և արիւնարբուս: Խնայեցէք յանձինս ձեր, և մի խառնէք զմեզ ակամայ յարիւնդ ձեր: Թողէք անդր զառաջին յանցանս ձեր, և զառաջիկայ իրս ուղղեցէք, զի և այլոցն վասն ձեր լիցի ողորմութիւն ի մեծ թագաւորէն»:

Առ այս ետ պատասխանի Սահակ եպիսկոպոս և ասէ. «Իբրև ուսեալ և յոյժ խրատեալ՝ զգեղեցիկ հոգ յանձին ունիս շինութեան աշխարհի և փառաց թագաւորին. բայց զայս կարի տըգիտաբար ուսուցանես, զի աստուածս բազումս խոստովանիս և զմի կամս ոչ ասես ամենեցուն: Եթէ վեհքն առ միմեանս մարտուցեալ են՝ մեք խոնարհագոյնք քան զնոսա զիմրդ կարասցուք հաւանել բանից քոց: Միաբանեա զշուր և զկրակ, զի ուսցուք ի նոցանէ զխաղաղութիւն. կոչեա զարեգակն ի տուն որպէս կրակ, և եթէ նմա ոչ մարթի գալ՝ զի մի աշխարհ ի խաւարի մնացէ, յդեա զգա առ նա, զի ուսցի ի նմանէ զանկարօտութիւնն»:

«Եւ եթէ մի է բնութիւն աստուածոցն քոց, հաւասարեացեն առ միմեանս զուգութեամբ. լիցի անկերակուր կրակ իբրև զարեգակն, և մի խափանեացին ծառայքն արքունի ի ծախս ոռճկաց սորա: Արդ մինդ անյագ ուտէ, և հանապազ մե-

ռանի. և մինն որ չուտէ, առանց օդոյն նուազի լոյս ճառագայթից իւրոց. ցրտանայ ձմերայնի, և սառուցանէ զամենայն բոյսս գալար խոտոյ. տօթանայ յամարայնի. և հրակէզ առնէ զամենայն կենդանիս: Եւ որ ինքն յար ի փոփոխման կայ, ոչ կարէ հաստատուն կեանս ումեք շնորհել: Եւ քեզ ոչ կարեմ մեղադիր լինել, որոյ ոչ տեսեալ է զմեծ թագաւորն, պատուաւորացն մատուցանէ զերկրպագութիւն. իսկ եթէ որ զայս ի հմուտ գիտնոցն արասցէ, վաղվաղակի մահ ի վերայ հրամայեն»:

«Այլ վասն արեգական, եթէ կամիցիս ուսանել, զճշմարիտն ասացից քեզ: Մասն է նա աշխարհիս արարածոց, ի բազում մասանց մի մասն որոշեալ է. կէսքն ի վերոյ են քան զնա, և կէսքն ի ներքոյ նորա: Ոչ է նա առանձին սուրբ յստակ լուսով, այլ ի ձեռն օդոյն հրամանաւն Աստուծոյ տարածանէ զճառագայթս իւր, և հրային մասամբ ջեռուցանէ զամենայն գոյացեալս ի ներքոյ իւրոյ կայանին: Իսկ վերինքն ոչ ինչ մասն ունին ի նորա ճառագայթիցն. քանզի իբրև յաման ինչ արկեալ է զլոյսն ի գունդ նորա, և ի վայր կոյս հեղու բերանացեալ՝ առ ի պէտս ներքնոցս վայելչութեան: Եւ զոր օրինակ նաւ մի թռուցեալ ի վերայ ծովային ջուրցն բազմութեան, անգիտութեամբ գնայ զուղևորութիւնն ի ձեռն հմուտ և ճարտար նաւապետին, այսպէս

և արեգակն ի ձեռն կառավարին իւրոյ ունի զփոփոխմունս շրջանին իւրոյ տարևոր ժամանակին:

«Եւ որպէս այլ մասունք աշխարհիս հաստատեալ են վասն մեր կենացն, և զնա իբրեւ զմի յայլոց մասանց տուեալ է մեզ յառաջնորդութիւն լուսոյ, որպէս զլուսին և զաստեղս և զօդս յարածուփս և զամպս անձրևաբերս. նոյնպէս և յերկրիս մասանց զծով և զգետս և զաղբեւըս և զամենայն պիտանացու շուրս, նոյնպէս և զցամաքայինս ամենայն պիտոյիւք իւրովք: Աստուած՝ և զմի ոք ի սոցանէ չէ արժան աւնուանել. և եթէ ժպրհիցի ոք ասել՝ զանձն ազիտաբար կորուսանէ, և աստուած անունն մեծաբերով զնոսա՝ նոքա ոչ ինչ օգտեցան: Միոյ իշխանութեան երկու թագաւորք ոչ լինին. և եթէ մարդ զայդ քեզ յանձն ոչ առնու, քանի ևս հեռի ի յԱստուծոյ բնութենէն՝ այդպիսի կարգ զփոթեալ:

«Արդ եթէ կամիս ուսանել զճշմարիտն, քաղցրացս զգառնութիւն սրտիդ, և բաց զաչս մտացդ, և մի յարթնութեան կուրութեամբ ընդ խաւար զնայցես. որ անկեալ ես ի խորխորատ. և զամենեսեան կամիս առ քեզ ձգել: Եւ եթէ քոյքն զան զկնի մոլար վարդապետութեանդ՝ որ ոչ տեսանեն և ոչ իմանան, մի և զմեզ կարծեր դոյնօրինակ. քանզի բաց են աչք մտաց մերոց և

սրատեսիլ եմք: Մարմնոյս աչօք զարարածս տեսանեմք, և իմանամք զսա յայլմէ արարեալ. և ամենեքեան են ընդ ապականութեամբ: Իսկ արարիչն ամենեցուն աներևոյթ է ի մարմնաւոր աչաց, այլ մտաց իմանի զօրութիւն նորա:

«Եւ վասն զի ետես զմեզ ի մեծի ազիտութեան, և ողորմեցաւ մերում անուսումնութեանն, յորում և մեք իբրեւ զձեզդ երբեմն զերեկիսս կարծէաք արարիչ և զործէաք զամենայն անառակութիւնս, վասն այնորիկ առ սէր իւր եկն մարմնացաւ ի մարդկանէ, և ուսոյց մեզ զաներևոյթ աստուածութիւնն իւր: Այն զի բարձրացոյց զինքն ի խաչն կախադանի, և զի մարդիկ զհետ լուսաւորացդ մոլորեցան, մերկեաց յարեգակնէ զլոյս ճառագայթիցն իւրոց, զի եղիցի խաւար սպասաւոր մարդկութեան նորա. զի որ իբրեւ զձեզ անարժանք իցեն, մի տեսցեն զկեանս իւրեանց ի մեծի անարգութեան: Որպէս և այսօր, որ ոչ խոստովանի զխաչելեալն Աստուած՝ նոյն խաւար մածեալ է զողւով և մարմնով նորա. որպէս և դու իսկ այսօր ի նմին խաւարի կաս, և զմեզ դեռ ևս չարչարես: Պատրաստ եմք ըստ օրինակի Տեառն մերոյ մեռանել. որպէս զիարդ և կամիս կատարեա զկամս դառնութեան քո»:

Յայնժամ իբրեւ հայեցաւ ի նոսա անօրէնն Դենշապուհ, և ետես ի մեծի ուրախութեան

գուարթագին զամենեսեան, զիտաց եթէ ոչ գնան առ նոսա բանք սպառնալեաց և ողորմանաց: Հրամայեաց զմի ոմն ի կրսերագունիցն յառաջ մատուցանել, երէց մի Արշէն անուն, վասն որոյ յառաջ կասկածն իսկ եղև սրբոցն: Կապեցին զոտսն և զձեռսն, և մեծաւ ուժով պրկեցին, մինչև ճարճառիւն հատաւ ամենայն ջղացն. և այնպէս կայր մեծ ժամս յանհնարին պրկոցն:

Եբաց սուրբն զբերան իւր և ասէ. «Ահա շրջեցան զինև շունք բազումք, և ժողովք չարաց պաշարեցին զիս. ծակեցին զոտս իմ և զձեռս իմ, և փոխանակ բերանոյ իմոյ աղաղակեցին ամենայն ոսկերք իմ: Լուր ինձ, Տէր, և լուր ձայնի իմում, և ընկալ զոգի իմ ի ժողովս սուրբ զօրականին քո, որ երևեցաւ նորակերտ դասուակերտին քոյ: Ես որ կրսերս եմ յամենեսեան, ողորմութիւն քո զթանցեալ յառաջեցոյց զիս»:

Եւ զայս իբրև ասաց, ոչ ևս կարէր բանալ զբերանն յանհնարին պրկոցաց գելարանին: Եւ անդէն վաղվաղակի զահիճքն հրաման առեալ յերից նախարարացն՝ սրով հատանել զպարանոց երանելոյն, և ընկեցին զմարմինն ի խորխորատ մի ցամաք:

Եւ անդէն ի տեղւոյն սկսաւ խօսել Դենչապուհ ընդ եպիսկոպոսին և ասէ. «Յորժամ եկի ես յաշխարհն Հայոց՝ զտաքի մի և վեց ամիս եհաս շրջել ինձ անդ. ոչ յիշեմ ես ամենևին՝ ե-

թէ բան մի տրտունջ յուսեքէ լուայ վասն քո, նոյնպէս և առաւել վասն Յովսեփայ. զի դա իսկ էր իշխան ամենայն քրիստոնէից, և հաւատարիմ յամենայն իրս արքունի: Նա և որ մարդպան աշխարհին լեալ էր յառաջ քան զիմ երթալն՝ մեծապէս զոհ էր զանէս զայսմանէ. և ես ինձէն աչօք իմովք տեսի, զի որպէս հայր հաստատուն համարեալ էր ամենայն աշխարհին, և անաչառութեամբ սիրէր զմեծամեծս և զփոքունս:

«Արդ փոխանակ ընդ ձեր՝ ես աղաչեմ զձեզ. խնայեցէք ի պատուական անձինս ձեր, և մի մատնիք ի մահ չարչարանաց ըստ առաջնոյն կարգի, զոր տեսէք աչօք ձերովք: Քանզի թէ ի դոյն միտս յամառութեան կայք, և իմ եղեալ է ի մտի իմում. բազում չարչարանօք կարճել զձեզ ի կենաց ձերոց: Ես գիտեմ, զի ի հրապոյր առնդ այդորիկ ելեալ էք դուք. քանզի ինքն ախտացեալ է մարմնով, և ձեռնարկութեամբ բժշկաց չիք գտեալ առողջութիւն. և հիւանդոտ կենօք ձանձրացեալ է, և փափագէ ի մահ քան ի կեանս»:

Առ այս ետ պատասխանի սուրբն Յովսէփ և ասէ. «Գովութիւնդ՝ զոր ետուր դու նախ եպիսկոպոսիդ և ապա ինձ, յիրաւի արարեր և ըստ կարգի պատուեցեր վասն ալեացդ. այդպէս իսկ արժան է: Այլ ճշմարիտ ծառայից Աստուծոյ ոչ է օրէն զիմադարձ լինել երկրաւոր իշխանաց, և ոչ զոր ի ժողովրդոց տրտունջ առնել վասն մար-

մնաւոր զօշաքաղութեան. այլ ցածութեամբ և հեղութեամբ ուսուցանել զպատուիրանս Աստուծոյ, և առանց խարդախ խմաստութեան խաղաղասէր լինել առ ամենեւեան, և անաչառ վարդապետութեամբ առ մի Տէրն արարածոց առաջնորդել բոլորեցունց:

«Այլ վասն առնս այսորիկ հրապուրանաց՝ զոր ասացեր, և զայդ ոչ ստեցեր, այլ կարի զճմարիտն ասացեր: Զի ոչ իբրև զօտար ոք հրապուրէ զմեզ, և ոչ իբրև զպատրոզ ոք խաբեբայ մոլորեցուցանէ զմեզ, այլ յոյժ սիրէ: Քանզի մի է մայր մեր եկեղեցի՝ որ երկնեացն զմեզ, և մի է հայր մեր սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զմեզ. զիսորդ համահարք և միոյ մօր որդիք երկպառակը լինիցին, և ոչ միաբանք: Որ քեզ թուին՝ թէ հրապուրք իցեն, մեր ի տուէ և ի գիշերի դոյն խորհուրդ էր՝ զի անքակ ունիցիմք զկենաց միաբանութիւնս: Իսկ եթէ սա ձանձրացեալ իցէ ելանել յախտալից մարմնոյս, առաւել ևս մեք ամենեւեան. զի չիք ոք ամենեւին ի ծնունդս կանանց՝ որ ունիցի զմարմինս առանց ցաւոց չարանոց»:

Եւ պատասխանի Դենշապուհ և ասէ. «Զայդ ոչ զիտէք, որչափ երկայնամիտ լինիմ ես ի վերայ ձեր. այս ոչ հրամանաւ արքունի է այսչափ երկայնաբան լինել ընդ ձեզ պայքարաւ, այլ յիմմէ քաղցրութենէ թողացուցի ձեզ. զի չեմ իբրև

զձեզ անագորոյն, զի անձանց ատելի էք և այլոց թշնամիք: Իմ զի աղ և հաց կերեալ է յաշխարհին ձերում, գութ և սէր ունիմ ընդ աշխարհն ձեր»:

Եւ պատասխանի Ղեոնդ երէց և ասէ. «Որ առ արտաքինսն գութ և սէր ունի, զպատուիրանսն Աստուծոյ կատարէ, այլ պարտի և յիւր ոգիսն խնայել. զի չեմք անձանց տեսարք, այլ է որ համարս խնդրէ ի մէնջ և վասն արտաքնոց և վասն ներքնոց: Այլ որ ասացեր՝ յինէն անսամ ձեզ և ոչ հրամանաւ թագաւորին, եթէ դուք սովոր էք անցանել զհրամանաւ թագաւորին ձերոյ, զայդ բարիք առնէք, զի աւերիչ աշխարհի է և սատակիչ անմեղ մարդկան, բարեկան սատանայի և թշնամի Աստուծոյ: Այլ մեք ոչ կարեմք անցանել զհրամանաւ մերոյ թագաւորին, և ոչ զանանց կեանսն մեր կարեմք փոխանակել ընդ ապականացու պատրանս աշխարհիս:

«Այլ վասն իմ զի ասացեր՝ չգտեալ զառողջութիւն ի բժշկաց, սիրէ զմահ քան զկեանս, այդ բանք ոչ այնոցիկ են որ տեսանեն զամենայն չարչարանս աշխարհիս: Աղէ ցածո զքեզ սակաւիկ մի ի զայրազին սրամտութենէդ, և եկ զհետ ճշմարիտ բանից իմոց, և հայեաց կարգաւ ընդ իրս աշխարհիս: Ո՞րք ի մահկանացուացս ունի կեանս անարտուղջս. ո՞չ անա ամենայն լի են ախտիւք,

է որ ի ներքոյ և է որ արտաքոյ. ցուրտ և տօթ, քաղց և ծարաւ և ամենայն աղքատութիւն կարօտութեան: Արտաքոյ՝ անիրաւութիւն, յափշտակութիւն, գէճ պղծութիւն անառակ յարձակմամբ. ի ներքոյ՝ ամբարշտութիւն, ուրացութիւն, տգիտութիւն, անգարձ մոլորութիւն ի կամաւոր ազատութենէն:

«Բայց դու որ զբժիշկս խոտեալ անարգեցեր, թէ չիք իմ ի նոցանէ գտեալ զառողջութիւն, չեն ինչ զարմանք. վասն զի մարդիկ են նոքա. է ցաւ որում գտանեն հնարս առողջութեան, և է որ ապստամբէ ի հնարից նոցա. վասն զի ամենեքեան եմք մահկանացուք, այն որ բժշկէն և որ բժշկին: Այլ երանի թէ և դուք ըստ բժշկական արուեստին բերէիք զնմանութիւն. զի ոչ փոքր է ճշմարտութիւն նոցա բժշկութեանն: Քանզի յորժամ տեսանեն նոքա զոր հիւանդացեալ, ոչ յապաղեն երթալ առ նոսա, այլ փութացեալ հնարին մատուցանել զառողջութիւն: Մանաւանդ եթէ յարքունիս մի ոք ի սիրելեաց թագաւորին ախտանայցէ, և հասեալ ի մեծ հրապարակն տեսանիցէ զբազմութիւն պատուաւորացն, և զառողջութիւն գեղեցիկ երիտասարդացն, և ևս ի ներքս մատուցեալ ի սրահն արքունի, և անդ տեսանիցէ զամենայն սպասաւորացն զչքնաղ և զսքանչելի տեսիլն, ոչ ինչ զարմանայ ընդ հրաշակերտ տեսիլն: Նա և եթէ գահոյք ականա-

կապք իցեն և համակ ոսկեղէնք՝ յորոց վերայ հիւանդն անկեալ զնիցի, չէ ինչ նմա փոյթ զայնմ ամենայնէ. այլ ի բաց հրամայէ առնուլ զոսկեհոռ վերարկուն, և ձեռն ի ներքս տալով՝ զննէ զամենայն մարմինն, եթէ ջերմ իցէ բնութիւնն, և եթէ սիրտն ի տեղւոյն հանդաժար կայցէ, և կամ թէ լեարդն կակոճ իցէ, և կամ թէ շարժք երակացն յարմար իցեն. և ըստ նմին զգարման բժշկութեանն առնիցէ՝ շնորհելով նմա զառողջութիւն:

«Իսկ արդ եթէ մարդկային բժշկութիւնն այսպիսի զիտէ քամահել զամենայնիւ, և միայն զիւր արուեստն յառաջ մատուցեալ՝ զգործն կատարէ, զորչափ ևս առաւել ձեզ արժան էր, որ զբոլոր աշխարհս ունիք յիշխանութեան մեծի, հոգ յանձին տանել՝ նախ զհոգիսդ բժշկել յամենայն ախտալից մոլորութեանց աշխարհիս, և մարմնովք իսկ կային ամենեքեան ձեզ ի ծառայութեան: Արդ այժմ զի դուք տգիտացարուք, և զանմահ հոգիսդ մահկանացու արարէք յանշնջ հոռ գեհեմին, մարմնովք՝ եթէ կամիրք և եթէ ոչ կամիրք՝ ախտացեալ էք յախտաւորութիւն անառողջութեան. և զմեզ նախատէք մարմնոյ ցաւովք, որ ոչ ի կամս մերոյ ազատութեան է, այլ որպէս դիպեցաւ ի բնութեանս մարմնոյ իւրաքանչիւր մարդոյ:

«Եւ Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած կենդա-

նարար՝ ի կամս իւրոյ բարերարութեան եղև բժիշկ հոգւոց և մարմնոց. և նախ ինքն ի ցաւս չարչարանաց իւրոց բժշկեաց զամենայն ազգս մարդկան: Եւ ևս խանդաղատագոյն զթացեալ, վերստին ծննդեամբն ծնեալ զմեզ յառողջութիւն՝ անցաւ և անվէրս, և ի ծածուկ հարուածոց զհին ծակոտուածսն վիշապին ողջացոյց, և արար զմեզ անսպիս և անարատ հոգւով և մարմնով, զի իցեմք բանակակից հրեշտակաց և զօրք երկնաւոր թագաւորին մերոյ: Եւ քո զայս ոչ զիտացեալ, և ոչ վայելեալ յերկնաւոր պարգևսն Աստուծոյ, և ոչ ևս այլ կամիս ուսանել ի մէնջ. այլ և զմեզ ևս վրիպեցուցանել կամիս, որում չիք հնար, և մի այլ լիցի, և ոչ կարես իսկ առնել:

«Այլ վասն իմոյ ախտալից մարմնոյս ասացից քեզ կարճառօտս: Խնդամ և ուրախ եմ յորժամ տեսանեմ զմարմինս իմ չարչարեալ. զիտեմ զի զօրանայ յիս առողջութիւն հոգւոյս իմոյ: Մանաւանդ զի ունիմ ինձ գրաւական զմեծ վարդապետն հեթանոսաց, որ ի ցաւս մարմնոյ անձին մխիթարէր, և ի կուփումն սատանայական մարմնոյ պարծէր, և ասէր. «Զի եթէ տնկակիցք եղաք նմանութեան մահու նորա, որչափ ևս առաւել լիցուք հաղորդք յարութեան նորա»: Այլ դու որ ունիս իշխանութիւն ի վերայ մեր, դատեա զմեզ ըստ չարութեան կամաց քոց: Զեմք ինչ զանգիտելոց յահագին յահաւոր սպառնալեացդ

քոց, և ոչ երկիւղած ի դառն մահուանէն՝ զոր ածելոց ես ի վերայ մեր»:

Յայնժամ մեկուսացոյց սակաւիկ մի զերանելիսն ի միմեանց, և միայն ասէ ցտուրբ եպիսկոպոսն. «Գովութիւն զոր ետու քեզ յառաջ, ոչ իմացար պատիւ անձին քոյ: Յիշեցուցանեմ քեզ զչարիսն զոր գործեցեր դու, զի անձամբ զանձն քո արասցես մահապարտ: Արդարև դու աւերեցեր զատրուշանն յմշտունիս, և կամ զկրակն դու սպաներ. նա և որպէս լուայ և ստուգեցի, թէ և զմոզսն դու չարչարեցեր, և զսպաս պաշտամանն դու տարար. արդ եթէ արդարև դու առեր, պատմեա ինձ»:

Ետ պատասխանի սուրբն և ասէ. «Արդ կամիս ուսանել զայդ յինէն՝ եթէ յառաջագոյն գիտէիր»:

Դենշապուհ ասէ. «Այլ է համբաւ, և այլ է ճշմարտութիւն»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Որպէս կարծեսդ՝ ասա ինձ»:

Դենշապուհ ասէ. «Իմ լուեալ էր՝ եթէ զամենայն փնասն յմշտունիս դու արարեր»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Եւ զի այդպէս հաւատեալ ի վերայ հասեր, կրկին զի հարցանես»:

Դենշապուհ ասէ. «Զճշմարիտն ի քէն կամիմ ուսանել»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Ոչ զօգուտ կենաց քոց կամիս ուսանել յինէն, այլ արեան իմոյ ցանկան միտք քո»:

Դենշապուհն ասէ. «Զեմ դստան արիւնսխանձ, այլ վրէժխնդիր եմ աստուածոցն անարգութեան»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Զտարերս համերս աստուածս անուանես, և զպատկերակիցս քո մարդիկ խողխողել կամիս. տալոց հատուցանելոց ես վրէժ թագաւորաւն քով յանկաշառ ատենին Սատուծոյ: Եւ զոր քո չար կամօքդ կամիս լսել յինէն, զայդ ես ասեմ քեզ: Զտունն արդարեւ ես աւերեցի, և զմոզսն չարչարեցի գանիւ, և զկահ պղծութեան որ ի տանն էր՝ ի ծոփս ես ընկեցի: Այլ զկրակ ով կարէ սպանանել. քանզի ամենիմաստ արարիչն արարածոց հոգ խնամոյ տարեալ յառաջագոյն՝ անմահս հաստատեաց զբնութիւն չորից նիւթոցս: Ադէ սպան դու զօդ՝ եթէ կարես, և կամ ապականեա զհող՝ զի մի բուսուցէ զդալարի, փողոտեա զգետ՝ զի մեռցի: Եթէ զայդ երեսին կարես առնել, ապա և զկրակ կարես սպանանել:

«Ապա եթէ ճարտարապետն մեր միաբանեաց զչորից տարերացդ զանքակութիւն, ահա և գտանի բնութիւն հրոյ ի քարինս և յերկաթս և յամենայն տարերս զննելիս, ընդէր ստութեամբ զրպարտես զիս՝ թէ դու զկրակ սպաներ: Ադէ

դու սպան զՋերմութիւն արեգական, զի ունի նա մասն հրոյ, և կամ տուր հրաման՝ զի մի թափեսցի հուր յերկաթոյ: Մեռանի այն որ շընչէն և շարժի և զնայ և ուտէ և ըմպէ. երբ տեսնէր դու զկրակ դնայուն կամ խօսուն կամ զիտուն: Արդ զոր կենդանի քո չէ տեսեալ՝ մեռեալ խոստովանիս: Գանի անթողիլ է ամբարշտութիւնդ ձեր քան զամենայն հեթանոսաց, որ զիտնագոյնք են քան զձեզ. որ թէպէտ և ի ճշմարիտն Աստուծոյ մոլորեալ են, զանխօս տարերս աստուած ոչ խոստովանին: Արդ եթէ դու անգիտութեամբ կորնչելի ասես զբնութիւն հրոյ, ոչ առնուն քեզ յանձն արարածքս. քանզի խառն է դա յամենեցունց»:

Դենշապուհն ասէ. «Ոչ ինչ մտանեմ ես ընդ քեզ ի պայքար քննութեան վասն բնութեան արարածոցս. այլ խոստովանեա ինձ, եթէ դու անցուցեր զկրակն՝ եթէ ոչ»:

Պատասխանի ետ երանելին և ասէ. «Որովհետեւ ոչ կամեցար լինել աշակերտ ճշմարտութեանն, ասայից զկամս հօրն քո սատանայի: Ես ինձէն մտի ի կրակատունն ձեր, և տեսի զի կային պաշտօնեայք ամբարշտութեանն սնտոի կարծեացն ձերոց. և կրակարանն լի հրով առաջի նոցա բորբոքեալ այրէր: Հարցի ցնոսա բանիւ և ոչ գանիւ, թէ զի՞նչ համարիք ի միտս ձեր զկրակ պաշտամանս այսորիկ: Ետուն պատաս-

խանի և ասեն: Մեք ինչ ոչ գիտեմք. բայց այս-
չափ ինչ իմանամք, զի սովորութիւն է նախ-
նեացն և հրաման բուռն թագաւորին:

«Ասեմ դարձեալ ցնոսա. եւ զբնութիւն կրա-
կիդ զի՞նչ իմանայք. արարի՜չ կարծէք, թէ ա-
րարած: Ասեն միաբան ամենեքեան. Արարի՜չ մեք
զդա ոչ գիտեմք, նաև ոչ հանգուցիչ աշխատե-
լոց: Ձեռք մեր փապարեալ են ի կացնի, և ո-
ղունք մեր տեռեալ են ի փայտակրի. աչք մեր
գիշացեալ են արտասուօք ի կծութենէ ծխոյ դո-
րա, և երեսք մեր մրոտեալ են ի խոնաւութեանց
թանձրութենէ նորին ծխոյ: Եթէ շատ մատու-
ցանեմք նմա զկերակուրն, յոյժ քաղցնու. և եթէ
բնաւ չտամք, ամենեկին անցանէ. և եթէ մօտ
երթամք և երկիր պագանեմք, կիզու զմեզ.
և եթէ ոչ երթամք մօտ ամենեկին, մոխիր լինի:
Մեր այդպէս հասեալ է ի վերայ բնութեան դորա:

«Ասեմ դարձեալ ցնոսա. Իսկ լուեալ է ձեր՝
եթէ հյր ուսուցեալ է ձեզ զայդպիսի մոլորու-
թիւն: Ետուն պատասխանի և ասեն: Զի ի խելոյ
հարցանես զմեզ, այլ հայեաց ընդ առաջիկայ
իրադ. զի օրէնսդիրքն մեր հոգւովք մտաց միայն
կուրացեալ են, այլ թագաւորն մեր մարմնով
միով աւամբն կոյր է, այլ ոգւոյն բնաւ չիք
իսկ աչք:

«Վասն այնորիկ և ես իբրև լուայ զայս ի
մոգուցն, յոյժ ողորմեցայ. զի սգիտութեամբ

զարդարն խօսեցան: Սակաւիկ մի չարչարեցի
զնոսա. գանիւ, և նոցուն իսկ ետու զկրակն ի
շուրն ընկենուլ, և ասացի այսպէս. Աստուածք
որ գերելինս և գերկիր ոչ արարին՝ կորիցեն ի
ներքոյ երկնից. և ապա զմոգսն ի բաց արձա-
կեցի»:

Զայս ամենայն իբրև լուաւ Դենշապուհ ի
բերանոյ սուրբ եպիսկոպոսին, անհնարին զահի
հարաւ ի թշնամանաց թագաւորին և յանարգա-
նաց դէնին: Վասն որոյ և երկեալ իսկ մատու-
ցանել զնա ի տանջանս հարուածոց, թէ գուցէ
այլ ևս մեծ անարգանս զթագաւորէն տացէ ասել
յատենին, և ի նա ձգիցին կարծիք թշնամանացն,
զի երկայնատութեամբ պայքարեցաւ ընդ նոսա:

Եւ քանզի սուսեր ընդ մէջ ածեալ նստէր
յատենի ահարկանելով սրբոցն, գոչեաց իբրև
զառեւծ զայրազին, և հանեալ զսուսերն՝ գաղա-
նաբար յարձակեցաւ ի վերայ երանելեացն, և ե-
հար եպիսկոպոսին զաջ ուսն, թիկամբն հետ և
զձեռն ի վայր ընկէց: Եւ նորա յահեակ կողմն
յերկիր անկեալ, և դարձեալ անդրէն պատասպա-
րէր, առնոյր զաջ ձեռն ի վեր. աղաղակեաց մե-
ծաձայն և ասէ. «Ընկալ, Տէր, զկամաւոր պա-
տարագս՝ որ ինձէն զիս քեզ մատուցի բոլորովիմ,
և խառնեա զիս ի գունդս սուրբ զինուորացն քոց»:

Դարձեալ քաջալերէր զընկերակիցսն իւր և
ասէր. «Հնապա առաքինիք, եհաս ժամ կատար-

ման մերոյ. խցէք զաչս մարմնոյ վայրմի, և այժմ տեսանէք զյոյսն մեր Քրիստոս: Եւ թաւալելով ընդ արիւնն անձինն իւրոյ ասէր. «Օրհնեցից զՏէր. յամենայն ժամ, հանապազ օրհնութիւն նորա ի բերան իմ: Ի տէր պարծեսցի անձն իմ, յուրիցեն հեզք և ուրախ եղիցին»: Եւ ասելով զսաղմոսս զայս կատարէր մինչև ցայս տեղի. «Բազում նեղութիւնք են արդարոց. յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր և պահէ զամենայն ոսկերս նոցա»:

Եւ մինչդեռ կայր յուժի մարմնոյն սակաւիկ մի, իւրովք աչօք իսկ հայեցեալ՝ տեսանէր յերկնից եկեալ գունդս բազում հրեշտակաց և վեց պսակ ի ձեռին հրեշտակապետին: Դարձեալ և լսէր ևս բարբառ ի վերուստ, որ ասէր. «Քաջաբերեցարուք, սիրելիք իմ. զի ահա մոռացայք զվշտալի կեանսդ, եւ հասէք երանելի պսակացդ՝ որ ձերով ճարտարութեամբդ կազմեցէք. առէք դիք յիւրաքանչիւր գլուխ: Զի նիւթ պատրաստական ի ձէնջ հիւթեցաւ, իսկ ճշմարտութիւն գործոյդ յամենասուրբ ձեռացն Քրիստոսի կազմեցաւ. զոր ի սպասաւորաց այտի իսկ ընկալեալ ընդ Ստեփանոսի լինիք պսակակիցք: Նա և զայն ևս քաջապէս տեսանէր, զի դեռ ևս շողայր սուրն ի վերայ պարանոցի երանելեացն:

Զոր իբրև ետես սուրբն Ղևոնդ, եթէ ոչ ևս զմի մի կամին հարցանել և դատել, այլ միան-

գամայն հրաման եղև մահու, ասէ. ցերանելին Յովսէփ. «Մատիր, յառաջեա ընդդէմ սրոյն, զի դու աստիճանաւ ի վեր ես քան զամենեսեան»: Եւ զայս իբրև ասաց, կարգեցան կացին մի ըստ միոյէ. և առ ձեպ տագնապի ստիպելոյ դահճացն՝ միանգամայն հատին ընկեցին զպարանոցս երանելեացն առաջի սուրբ եպիսկոպոսին. և նորա ընդ հանել ոգւոցն աղաղակեաց և ասէ. «Տէր Յիսուս, ընկալ զոգիս մեր ամենեցուն, և խառնեա զմեզ ի գունդս սիրելեացն քոց»: Եւ միանգամայն կատարեցան ամենեքեան ի նմին տեղուջ:

Եւ եթէ զմոգպետն ևս՝ որ հաւատաց ի Քրիստոս՝ կամիցիս ընդ նոսա ի համար արկանել, թուով են եւթն. թող գերկուսն ևս որ ի Վարդէսն կատարեցան, և մեւս եպիսկոպոսն ԹԱԹԻԿ անուն յասորեստանի. Բայց անդէն ի տեղուջն վեցեքին, որոց անուանքն են այսոքիկ.

ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս յիշտունեաց.

Սուրբն ՅՈՎՍԷՓ ի Վայոց ձորոյ՝ ի գեղջէ Հողոցմանց.

ՂԵԻՈՆԴ երէց ի Վանանդայ՝ ի գեղջէ Իջաւանից.

ՄՈՒՇԷ երէց յԱղբակոյ.

ԱՐՇԷՆ երէց ի Բագրևանդայ՝ ի գեղջէ յԵղեգեկայ.

ՔԱԶԱԶ սարկաւագ՝ ուստի եպիսկոպոսն էր Ռշտունեաց:

Իսկ երանելի ՄՈԳՊԵՏՆ ի նիւշապուհ քաղաքէ.

ՍՍՄՈՒԷԼ՝ երէց յԱյրարատոյ՝ ի գեղջէ յԱրածոյ.

ԱՐՐԱՀԱՄ սարկաւագ ի նմին գեղջէ:

Արդ զվեց զայս սուրբս յանապատին՝ ուր կատարեցին, Դենշապուհ, մոզպետն և Զնիկանն և մայպետն անդէն ի տեղւոջն պահապանս ընտրեցին յիւրաքանչիւր սպասաւորացն, և պահել հրամայեցին զմարմինս երանելեացն ցաւուրս տասն կամ ևս աւելի, մինչև կարաւան արքունի անցեալ գնայցէ. զի մի ալլադենքն եկեալ բառնայցեն զոսկերս զոցա, և բաշխեալ սփռեսցեն ընդ աշխարհս ամենայն, յոր և մարդիկ ևս առաւել յորդորեալ մոլորիցին զկնի նածարացւոց աղանդին:

Իսկ Խուժիկն, զոր յառաջագոյն ասացաք, զինու հանդերձ մնայր անդէն ընդ պահապանսն որպէս զմի ի նոցանէ, այր լի իմաստութեամբ և կատարեալ աստուածային գիտութեամբ, սպասէր և գէտակն ունէր՝ եթէ որով օրինակաւ հնարս գտցէ զոսկերս սրբոցն զողանալ ի նոցանէ:

Եւ իբրև աւուրք երեք անցին ի վերայ, արհաւիրք մեծ անկանէին ի վերայ ամենեցուն, և իբրև թմբերեալ և կիսամեռք անյարիւրք անկեալ

դնէին զերիս աւուրան: Իսկ ի չորրորդում աւուրն՝ երկուք ի պահապանացն չարաչար լլկեցան ի դիւէ: Դարձեալ հասարակ գիշերաւ չափ՝ ձայնք անդղբ հնչէին, և թնդիւնք որոտածայնք ի ներքուստ՝ որպէս գորդումն գետնաշարժի. երկիրն դողայր ի ներքոյ նոցա, և շողիւնք սուսերաց փայլատակունս արձակէին շուրջ զնոքօք: Եւ զամենեսեան զգիակունսն կանգնեալ տեսանէին, և զնոյն բանս ատենին անագինս բարբառէին ի լսելիս նոցա. մինչև խուճապել նոցա ընդ միմեանս, գեռ ևս զիրեարս սատակէին: Եւ այսպէս տագնապեալք և ցնորեալք, մինչև այր զընկեր ի փախուստ չգիտէր ընդ որ երթայր: Եւ եկեալ պատմէին մեծաւ զարմացմամբ զամենայն անցս չարչարանացն զոր կրեցին:

Ի խորհուրդ մտին նախարարքն երեքեան, և սկսան զարմանալով ասել ցմիմեանս. «Զինչ գործեսցուք, զինչ արասցուք վասն անքնին աղանդոյն քրիստոնէից. քանզի մինչդեռ կենդանի էին, զարմանալի էր կեանք նոցա. ընչատեացք էին իբրև զանկարօտս, սրբասէրք էին իբրև զանմարմինս, անաչառք էին իբրև զարդարադատս, աներկեւղք էին իբրև զանմահս: Եթէ զայս ամենայն ասեմք իբրև զազիտաց և իբրև զյանդգնելոց, իսկ զայն զի՞ առնիցեմք՝ զի ցաւոտք ամենայն ի կարաւանի աստ նոքօք առողջանան: Եւ կամ որ մեծս է քան զայդ ամենայն, ոյր

ուրուք զի կանգնեալ երևեցաւ ի կենդանեաց, կամ բարբառ բանից որ լուաւ ինմանէ:

«Զի սուտ չեն մեր սպասաւորքն. մեր մեզէն իսկ հասեալ է ի վերայ ստուգութեան սոցա: Եւ եթէ կամեցեալ էր սոցա մարմնաւոր ինչ ազահութիւն ի ներքս խառնել, սակաւ մի ակնարկէին քրիստոնէից ի կարաւանիս, զկշիռ իւրաքանչիւր մարմնոց նոցա ոսկի առնուին: Դարձեալ և արքդ, որ ի դիւէ չարչարեցան, զի յայնժամ ցաւոտք չէին՝ և մեք գիտեմք. յայտ է եթէ այսօր նշան մեծ երևեցաւ: Եթէ լուռ լինիմք այսպէս, մեզ և անձանց մերոց կասկած իսկ է. և եթէ տանիմք զդոսա առաջի թագաւորին, լսելով նորա ի դոցանէ՝ զայդ ամենայն մեծամեծ սքանչելիս, գուցէ և օրինացս մերոց քակտումն ինչ հասանիցէ»:

Ետ պատասխանի մոգպետն և ասէ ցնոսա. «Ո՛չ զիս ոստիկան արարին ի վերայ ձեր երկոցունցն. զի՞ այդչափ նեղեալ տազնապիք յանձինս ձեր. դուք զգործ ձեր կատարեցէք, և զհրամանն արքունի ի գլուխ տարայք: Արդ եթէ համբաւդ այդ յայտնեսցի, և հարցափորձ ինչ լինիցին առաջի արքային, այդ խնդիր մեր մոգաց է. դուք անհոգ լերուք, և մի ինչ ածէք զմտաւ: Եւ եթէ զարհուրեցայք ինչ յոգիս ձեր, վաղագոյն առաւօտուցն ի դարի-թիւր եկայք. զի վա-

ղիւ անդ: Մովպետան մովպետ ռատ՝ յազէ. և նոյն հաճեալ հաւանեցուցէ զմիտս ձեր»:

Իսկ Խուժիկն իբրեւ լուաւ զայս ամենայն, և գիտաց՝ եթէ փոյթ ինչ ոչ է նոցա յայնմհետէ սուրբ սպանելոցն, փութացաւ վաղվաղակի էառ տաան այր, որոց զչափ գիտէր զքրիստոնէութեանն, և հասեալ ի տեղին՝ շէն եգիտ զամենեսեան: Եւ քանզի կասկած ունէր տակաւին ի նոցուն ի դահճացն, դարձեալ փոխեցին անտի զսուրբսն յայլ տեղի բացագոյն իբրեւ երկու հրասախօք: Եւ իբրեւ յանհոգս եղեն, սրբեցին կազմեցին զոսկերս երանելեացն. բերին ի բանակն և ունէին ի ծածուկ. և առ սակաւսակաւ յայտնեցին նախ զօրականին Հայոց, և ապա բազում քրիստոնէիցն որ էին ի կարաւանին: Եւ զառաջին պտուղ ընծային մատուցանէին կապեալ նախարարացն. և անդէն վաղվաղակի արձակեցան նոքա ի կապանաց իւրեանց, և սպառնալիք մահուանն անցին զնոքօք, և հրովարտակք թողութեան առաքեցան յաշխարհն Հայոց:

Արդ երանելի այս Խուժիկս, որ արժանի եղեւ ի ծածուկ սպասաւոր լինել սրբոցն, որ ինչ ի մահուանէն և այսր ասացաւ դատականիք վճռիս այսօրիկ՝ սա երկրորդեաց մեզ զամենայն կարգաւ. զչարաչար քարշումն, և զհարց և զփորձ դատաւորացն, և զիւրաքանչիւր անձանց սրբոցն զպատասխանիսն, և զկատարումն մահուան նո-

ցա, և զհաղին արհաւիրսն որ ի վերայ պահապանացն անկաւ, և զհեծեծումն քննութեանն ախարարացն երեցունց, և զամփոփումն սուրբ ոսկերաց նոցա ոչ խառն ի խուռն ի մի վայր ժողովելով, այլ զմի մի ի նոցանէ ուրոյն ի վեց տապանս ժողովէր, և զանուանս իւրաքանչիւր ուսեալ և ի վերայ տապանացն նշանակեալ էր: Եւ զկապանսն երկաթիս ընդ իւրաքանչիւր ոսկերսն եղեալ էր, քանզի դահճացն ի բաց ընկեցեալ էր. որպէս և զհաղերն զիւրաքանչիւր տապանակի նշանակեալ էր:

Եւ կատարեցան սոքա վեցեքեան սուրբ և ցանկալի մահուամբն իւրեանց որ օր քնան և հինգ էր հրոտից ամսոյն ի մեծ անապարին յԱպար աշխարհի ի սահմանս Նիւշապուհ քաղաքի:

Վ Ա Ս Ն

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԽՈՐԵՆԱՅ ԵՒ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ

Իսկ աշակերտք երանելեացն ի կապանս կային ի ներքս ի քաղաքին. եկն դահճապետ մի արքունի և եհան զնոսա ի քաղաքէ անտի արտաքս:

Եհան ի նմին քաղաքէ ասորեստանեայս քրիստոնեայս արս. հինգ, քանզի և նոքա ի կապանս էին վասն անուանն քրիստոսի. եհարց զնոսա բանիւք, և ոչ հաւանեցան երկիր պազանել արեգական: Չարչարեաց զնոսա զանիւ, և նոքա ևս առաւել ի նոյն միտն պնդեցան. կրտրեաց զնոցա դէնչս և զականջս, և ետ տանել յԱսորեստան, զի կայցեն ի մշակութեան արքունի: Երթային մեծաւ յօժարութեամբ, իբրև այն թէ մեծ պարգևս գտեալ ի թագաւորէն:

Արդ եկն դարձեալ նոյն դահճապետն անաշակերտս սուրբ սպանելոցն, ընտրեաց երկուս

ի նոցանէ որ համեստագոյնք էին, առեալ մեկուսի յայլոցն և ասէ ցնոսա. «Ձի՛նչ անուանք են ձեր»:

Ետ պատասխանի մին և ասէ. «Առ ի ծնողաց ինձ Խորէն, և դմա Աբրահամ. իսկ ըստ շնորհատուր կարգիս՝ ծառայք Քրիստոսի եմք, և աշակերտք երանելեացն զոր սպանէք»:

Ետ պատասխանի դահճապետն և ասէ ցնոսա. «Իսկ արդ զի՛նչ գործ է ձեր, և կամ բնաւ ճիշդ իսկ ածեալ է զձեզ այսր»:

Առ այս ետ պատասխանի Աբրահամ և ասէ ցնոսա. «Ձայդ ձեզ ի վարդապետաց մերոց արժան էր ուսանել. զի ոչ դուզնաքեայք ոք էին նոքա, այլ ունէին ստացուածս հայրենիս ըստ արժան բաւականին, ըստ նմին և սպասաւորս, էր որ իբրեւ զմեզ, և էր որ լաւագոյնքան զմեզ. որոց մնուցեալ և ուսուցեալն էր, ընդ նոսա եմք եկեալ: Քանզի և պատուէր իսկ ունիմք. յաստուածատուր օրինացն մերոց՝ սիրել զնոսա իբրեւ զսուրբ ծնողս, և սպաս տանել նոցա իբրեւ հոգևոր տերանց»:

Յասեաւ դահճապետն և ասէ. «Իբրեւ զանխրատ և զաներկիւղ ստամբակս խօսիս: Մինչդեռ ի խաղաղութեան և յաշխարհի էիք, բարիք էր. յորժամ զրուան եղեն նոքա յիրս արքունի և մահապարտ գտան ըստ դործոց իւրեանց, ձեզ չէր արժան ամենեկին մօտ երթալ առ նոսա: Ո՛չ տեսանէք ի մեծ կարաւանիս. յորժամ ոք ի պա-

տուաւորացն ի դիպահոջն արքունի լինիցի, սգոյ հանդերձ ազանի, և զատեալ որոշեալ ի բացէ նստի միայնիկ, և ամենեկին հուպ ոչ ոք իշխէ երթալ առ նոսա: Եւ դու այդպէս իբրեւ զանյանցի աշակերտ պարծելով խօսիս»:

Առ այս ետ պատասխանի Խորէն և ասէ. «Ոչ ձեր կարգդ անիրաւ է և ոչ մերս ստույթեամբ. նախարարն յանցաւոր՝ ուստի զպարզէն գտեալ էր, այնպէս պարտ էր նմա հպատակ լինել, զի ի պատուոյն վերայ և այլ ևս պարզես մեծամեծս գտանէր ի նմանէ: Արդ փոխանակ զի զայն չարար, ձախողակի յետս ընդդէմքն պատահեաց նմա: Եւ մեր վարդապետքն եթէ առ Աստուած յանցուցեալ էին, և կամ առ թագաւորն մեղուցեալ ինչ էին, նոյն օրինակ և մեք առ նոսա առնէաք. ոչ յաշխարհի մօտ երթայաք, և ոչ ի տար աշխարհ այսր զհետ նոցա գնայաք: Բայց քանզի առ երկոսին կողմանսն արդարութեամբ կեցեալ են, և դուք զուր տարապարտութեամբ կեցեալ են, և արդ ևս առաւել պարտուց սպանէք զնոսա, մեք արդ ևս առաւել սպասաւորեմք սուրբ ոսկերաց նոցա»:

Ասէ ցնա դահճապետն. «Ես յառաջագոյն իսկ ստացի՝ եթէ կարի ստամբակ ոմն ես դու. ահա յայտ եղեւ աւաղիկ, եթէ յամենայն վիսս նոցա խառն էք դուք»:

Աբրահամ ասէ. «Յճր վիսս»:

Դահճապետն ասէ. «Առաջին ի մահ մո-

գուցն, ապա և յայլս ամենայն»:

Աբրահամ ասէ. «Այդ ոչ միայն ի մէնջ է, այլ ըստ կարգի և ձերոց օրինացդ. թաղաւորք ձեզ տան հրաման, և դուք ի ձեռն ձերոց սպաւորացդ գործէք»:

Դահճապետն ասէ. «Ի Միհր աստուած երդուեալ իմ. խստագոյն ևս խօսիս քան զվարդապետսն քո. յայտ է եթէ փաստակարագոյն ևս էք դուք: Արդ ոչ է հնար ձեզ ապրել ի մահուանէ, բայց եթէ երկիր սլազանէք արեգակն, և կատարիցէք զկամս օրինաց մերոց»:

Խորէն ասէ. «Յայժմ իբրեւ զմարդ չարախօսէիր, և արդ իբրեւ զշուն անպիտան ընդ վայր հաջնա: Եթէ գոյր արեգակն ականջք, դու տայիր նմա թշնամանս ինել. արդ նա ընդթեամբ անգգայ է, և դու չարութեամբ անգգայագոյն քան զհարսն մեր. մի բանիւք զփորձ աղնուկ կամիս զմեր, այլ հանդէս արա քում. չարութեանդ և մերում բարութեանս, և ամաչեցեալ գտանի հայրն քո սատանայ, ոչ միայն ի մէնջ որկատարելագոյնքս եմք, այլ և որ կարիփոքրիկն թուի քեզ՝ նա գիցէ վէրս սաստիկս յոգիս և մարմինս քո»:

Զայս իբրեւ յուսաւ դահճապետն, սրտմտեալ բարկացաւ ի վերայ նոցա և տ քարշել չարագոյն քան զառաջինսն. և այնչափ սաստիկ քարշեցին, մինչև բազմաց կարծիք եղեն թէ մեռան:

Իսկ իբրեւ ժամք երեք ի վերայ անցին, դարձեալ խօսել սկսան երկոքեանն և ասեն. «Փոքր համարիմք զանարգանս զայս և առ ոչինչ զցաւս մարմնոյս առ մեծ սէրն Աստուծոյ, որով կատարեցան հարքն մեր հոգևորք: Հնապ մի դլար և մի դադարեր, այլ զոր ինչ առ նոսայն արարեր՝ զնոյն և առ մեզ կատարեալ եթէ չարագոյն թուին քեզ գործքն նոցա, կրկին և զմերս համարեսցիք. զի նոքա բանիւք հրամայէին, և մեք գործովք զարդիւնսն կատարէաք»: Յայնժամ ևս առաւել զայրազնեցաւ ի վերայ նոցա, և հրամայեաց զմահու գան հարկանել: Եւ առ մի մի ի նոցանէ փոխեցաւ վեց վեց այլ ի դահճացն. և մինչդեռ կիսամեռք յերկիր անկեալ զնէին, հրամայեաց զերկոցունց ականջս մօտ կտրել: Եւ այնպէս բրեցին՝ որպէս թէ չիցէ լեալ ի տեղւոյն:

Զարթեան որպէս ի քնոյ ի սաստիկ հարուածոցն, սկսան աղաչելով պաղատանս մատուցանել, և ասեն. «Աղաչեմք զքեզ, քաջ զինուոր թագաւորին. կամ կատարեալ զմեզ իբրեւ զհարսն մեր մահուամբ, և կամ արա զպատու հասդ ըստ օրինակի վերջնոցս: Զի ահա լսելիք մեր առողջացան զանախտաւորութիւն երկնաւոր, իսկ հոտոտելիքս դեռ ևս աստէն ի տեղւոջ կան յանցս չարչարանաց. մի կիսապարգև առնեք զմեզ յերկնից բարութեանէն: Սրբեցեք

զմարմինս մեր քարջելով, և զլսելիս մեր կտրելով. սրբեա և զոնգունս մեր հատանելով. քանզի որչափ տգեղս տունես զմեզ երկրաւորաւս, գեղեցկագոյնս առնես զմեզ երկնաւորաւս:

Ետ պտտասխանի հեղութեամբ դահճապետն և ասէ. «Եթէ և այլ յամեմ ես առ ձեզ մօտ կալով, կարծեմ եթէ և աշակերտէք զիս ձեր յամառութիւնդ: Զի ահա արդ և զխորհուրդս արքունի ի վեր հանեմ ձեզ. ծայդ վայր եղև հրամանս պատուհասիդ ձերոյ, և ի վերայ դորին պատուհասի՝ երթալ ձեզ յԱսորեստան, և լինել ձեզ մշակ յարքունիս. զի որ ընդ ձեզ հայեսցի՝ մի ի դմին յամառութեան պնդեսցի ընդդէմ հրամանաց թագաւորին»:

Ասեն ցնա երանելիքն. «Դու զմեր երկիրս կիսագործ թողեր. մեք յարքունի երկիրն կէս մարմնովք մերովք ոչ վաստակեմք»:

Իբրև զայս լուաւ դահճապետն, աղաչեաց զգինուորսն որ տանէին զնոսայ և ասէ. «Միայն աստի դուք առէք զնացէք, և հասեալ յԱսորեստան՝ ուր կամ իւրեանց է և շքեացին»:

Այս են Հայոց խոստովանողք, որ զլսեղութիւնն և զչարչարանսն խնդութեամբ ընկալան յանձինս իւրեանց: Եւ վասն զի վրիպեցին ի սուրբ մահուանէն, սգով և տրտմութեամբ երթային գերկայնութիւն ճանապարհին: Ոչ ծանր թուէին նոցա կապանք ոտիցն և ձեռացն, իբրև

զայն՝ թէ ընդէր ոչ եղաք արժանի հաւասարել ընդ քաջ նահատակն:

Եւ իբրև տարան հասուցին զնոսա յերկիրն Բաբելացւոց, ի գաւառ մի գոր Շանուղն անուանեն, թէպէտ և էին յարքունի պատուհասին, սակայն և յայտ և դարձ մեծապէս ընկալեալ եղին ի բնակչաց աշխարհին: Սակայն երանելիքն և յայնմ յոյժ տրտմագին էին, իբր այն՝ եթէ սակաւ վաստակեցաք և մեծապէս հանգչիմք և հանապաղ ի նմին գեղջի կային:

Եւ անդէն թեւակոխէին տեսանելի զսուրբ կապանսն նախարարացն, լինել սպասաւոր մարմնաւոր պիտոյից նոցա: Իմացուցին զայս մեծամեծաց աշխարհին, որք էին ի նմին սուրբ ուխտի քրիստոնէութեանն: Եւ հաւանեալ ամենեցուն մեծամեծաց և փոքունց՝ ազդ առնել ամենայն երկրին, զի հաճոյ թուեսցի ամենեցուն ի ձեռն մարմնաւոր պիտոյիցն կցորդ լինել սուրբ կապելոցն ի հեռաւոր օտարութեանն:

Եւ այսպէս ամ յամէ ժողովէին՝ ըստ իւրաքանչիւր կարի մարդկանն, ոմն սակաւ և ոմն շատ, ոյր զինչ և ի ձեռս պատրաստութիւն ի նէր, եթէ դրամոց և եթէ դահեկանաց, ժողովէին կազմէին տային յերանելիսն՝ տանել նոցա: Եւ այսպէս յարբանեկութեան կային՝ մինչև տասն ամս լցաւ սպասաւորութեանն:

Եւ վասն զի յոյժ խստագոյնս պահէին ի ջերմոջ աշխարհին, և անդադար էին ի ճանապարհորդութեանն ընդ նոյն Շահուդ, ընդ Մեշոփն և ընդ Քաշկար և ընդ ամենայն Ասորեստան և Խուստան, սաստիկ տապով հարեալ ի խորշակէ մեռանէր սուրբն Խորէն, և աւանդեալ լինէր ի բնակչաց աշխարհին ընդ սուրբ վկայն: Իսկ երանելին Աբրահամ կայր ի նմին առաքինութեան անդադար. և դամենայն տուրս հաւատացելոցն շրջէր ժողովէր և տանէր ի մեծ հեռաստանն, և ինքն մատակարարէր ըստ իւրաքանչիւր կարօտութեան: Եւ այնպէս յերկարեցաւ մինչև յերկոտասաներորդ ամն պատժաւորացն, մինչև աղաչել զնա միաբան ամենեցուն, զի հաւանեցի երթալ յաշխարհն Հայոց. զի ընդ մտանել նորա առ նոսա՝ ի նմա տեսցեն և զքաջ նահատակսն որք կատարեցան սրով, ի նմա տեսցեն և զսուրբ կապանս չարչարանացն:

Եւ յորժամ մարտիրոսք և խոստովանողք և կապեալք նովաւ տեսանին, նովաւ օրհնի աշխարհն ամենայն, նովաւ օրհնին և տղայք նոցա յաճումն, նովաւ զգաստանան երիտասարդք նոցա ի սրբութիւն, նովաւ համեստանան ծերք նոցա յիմաստութիւն: Նովաւ ուսանին իշխանք նոցա զմարդասիրութիւն, նովաւ անկանի գութ յԱստուծոյ ի սիրտ թագաւորին՝ շինել և խաղաղութիւն առնել բոլոր աշխարհին: Նովաւ եկե-

ղեցիքն պարծին իբրև քաջ և կատարեալ զինուոր, նովաւ վկայարանքն զարդարին, նովաւ և վկայքն ցնծացեալ բերկրին: Նովաւ և դաշտն Աւարայրի պայծառացեալ ծաղկալից լինի, ոչ անձրևաբեր ամպոց, այլ ի սուրբ և յարինաբուխ վկայից ցանեալ և ցրուեալք սպիտակութիւնք սուրբ ոսկերացն: Յորժամ կոխեացեն ամենավաստակ ոտք խոստովանողին զլայնատարած տեղիս պատերազմին, յորժամ կենդանի մարտիրոս ընդ նա շրջեցի, կենդանի առ կենդանիս երթեալ՝ ամենայն աշխարհին կրկին լինի կենդանութիւնն:

«Գիտեմք, ասեն, յորժամ տեսցեն զսա ամենայն միայնակեացք աշխարհին Հայոց, սովաւ յիշեացեն զհոգևոր գունդս պատերազմողացն, որ փոխանակ մեր, ասեն, ետուն զանձինս ի մահ, և հեղին զարիւնս իւրեանց ի հաշտութեան պատարագ Աստուծոյ: Սովաւ յիշին սուրբ քահատարագ Աստուծոյ: Սովաւ յիշին սուրբ քահանայքն, որք խողխողեցան յօտարութեանս և ցածուցին զսրտմտութիւն բարկութեան թագաւորին: Սովաւ թերևս զի զմեր կապանս յիշեացեն, և ազօթս առնելով խնդրեացեն յԱստուծոյ զի գերէզարձ լիցի մեզ անդէն ի հայրենի երկիրն մեր:

«Քանզի յոյժ անձկացեալ եմք՝ ոչ միայն ըստ մարմնոյ կարօտութեան, այլ առաւել տեսանել զսուրբ եկեղեցիսն մեր և զսրբասէր պաշ-

տօնեայան մեր, զոր ի նմա կարգեալ հաստատեցաք: Եւ եթէ միւսովս յաջողեացէ մեզ Աստուած երթալ և խնու զկարօտութիւն մնացելոցն, զիտեմք զի և մեզ բանայ Աստուած զդուռն ու զորմութեան իւրոյ՝ ընդ նոյն ճանապարհ երթալ, ընդ որ ոտք սրբոյս կարապետեն»:

Զայս խորհուրդ խորհելով աստուածաշնորհ նախարարացն, մեծաւ թախանձանօք ածէին զխոստովանողն ի հաւանութիւն: Եւ վասն զի ոչ էր սովոր երբէք բարւոյն ընդդէմ դառնալ, ըստ առաջին սովորութեան և յայսմ վայրի փութացաւ վաղվաղակի կատարել զհրամանն զմիաբան հաւանեցելոցն յաստուածային առաքինութիւնն: Եկն եմուտ յաշխարհն Հայոց:

Փութացան և ելին ընդ առաջ նորա վաղվաղակի արք և կանայք, մեծամեծք և փոքունք, և ամենայն բազմութիւն ազատաց և շինականաց: Անկանէին և փարէին զոտիւք և զձեռօք առաջի սրբոյն և ասէին. «Օրհնեալ Տէր Աստուած ի բարձունս, որ առաքեաց մեզ հրեշտակ յերկնից՝ բերել մեզ աւետիս յարութեան, զի լինիցիմք ժառանգք արքայութեան: Զի ահա ի քեզ կերպարանեալ տեսանեմք զամենեսեան զհրաժարեալսն յուսով յարութեամբ, և զկապեալսն ազնկալութեամբ արձակելոյ: Ի քեզ տեսանեմք և զաշխարհիս շինութիւն խաղաղութեամբ. քեզ եկեղեցիքն մեր ցնծացեալ բերկրին, և քե սուրբ

վկայքն մեր անդադար լիցին մեզ ի բարեխօսութիւն առ Աստուած: Օրհնեալ զմեզ, սուրբ հայր մեր. դու ես բերան հանգուցելոցն, խօսեաց ընդ մեզ յայտնի օրհնութեամբ, զի յոգիս մեր լուիցուք ի ծածուկ զօրհնութիւնս սրբոցն:

«Հորդեցեր ճանապարհ այնորիկ՝ որ անձկացեալ էին դալ յերկիր իւրեանց. խնդրեալսն Աստուծոյ զի ստէալ եկեացեն զհետ սուրբ կարապետիդ: Եւ որպէս հորդեցեր զարգելեալ ճանապարհ երկրի, բաց և յերկինս զդուռն աղօթից մերոց, զի և մեր մեղաւորաց մտցեն պաղատանք առաջի Աստուծոյ ի բարեխօսութիւն նոցին կապելոց. և մինչդեռ եմք յերանելի մարմինս, որպէս տեսաք զքո երանելի սրբութիւնդ, տեսցուք և զսիրելի անձկալիսն մեր, որ ի բազում ժամանակաց հարեալ և պաշարեալ եմք յոգիս և մարմինս մեր: Արդ հաւատամք յանսուտ յոյսն, զի որպէս լցեալ կատարեցաւ ի քեզ տեսիլս ի սուրբ սէր քո, այսպէս և ընդ մօտոյ ունիմք տեսանել զճշմարիտ վկայսն Քրիստոսի, որ հանապազ խանդակաթ եմք ի տեսիլս երկնաւոր գեղոյ նոցա»:

Բայց երանելի խոստովանողն, թէպէտ և այսպէս սիրով ընկալեալ եղև յամենայն աշխարհէն, ոչ ինչ կամեցաւ ամենեկին մերձենալ առ ոք ըստ մարմնոյ կարօտութեան. այլ ընտրեաց իւր տեղի մի գատ յամենայն բազմամբոխ ժո-

դովրդոց, և առաքինի եղբարքք երիւք կատարեաց զկեանս իւր մեծաւ ճգնութեամբ:

Զոր եթէ կամիցի ոք ի կարգ արկանել, դժուարաւ կարասցէ, ասել զվարս առաքինութեան նորա: Զի եթէ գտնութիւնն ասիցես, իբրեւ զկանթեղ անշէջ կայր զամենայն գիշերս, և եթէ զսակաւապիտութիւնս կերակրոցն, համարեաց՝ եթէ զանկերակուր հրեշտակացն բերէր զնմանութիւն: Եթէ զհեղութիւն ցածութեանն կամիցիս ասել, ոչ զոք ի կենդանեաց կարիցես գտանել նման նմա, և եթէ զանընչասիրութիւնն կամիցիս ասել, դարձեալ զոր օրինակ չպատրի մեռեալ ի կարասի, զնոյն օրինակ ճշմարտութեամբ և առ երանելին իմասջիր:

Անյազական ձայնիւ հանապազորդեալ էր ի պաշտաման, և անհատ աղօթիւք միշտ ընդ Աստուծոյ ի բարձունս խօսէր: Աղ եղև նա անհամելոց, և խթան ընդոստուցիչ ամենայն հեղացելոց: Դսրովեցաւ նովաւ ագահութիւն, և կարի յոյժ ամաչեաց նովաւ շուայտութիւն որկորամոլութեան: Առողջութիւն եղև նա աշխարհիս Հայոց, և բազում վիրաւորք ի ծածուկ նովաւ գտին զառողջութիւն: Եղև նա վարդապետ կատարեալ վարդապետաց իւրոց, և սուրբ հայր խրատատու հարանց իւրոց: Ի լուր համբաւոյնորա իմաստնացան տգէտք, և ի տեսիլ մերձաւորութեան նորա զգապտացան լկտիք: Բնակեալ էր

լստ մարմնոյ ի նեղ խցկան, և ահ սրբութեան նորա արկեալ էր զհեռաւորօք և զմերձաւորօք: Զարհուրեցան դեք և փախեան ի նմանէ, իջին հրեշտակք և բանակեալ էին զնովաւ:

Յոյնք ելանի՜ ետուն վասն նորա աշխարհին Հայոց, և բազում բարբարոսք փութացան տեսանել զնա մարմնով: Սիրելի եղև նա սիրելեացն Աստուծոյ, և զբազումս ի թշնամեաց ճշմարտութեանն ած ի հաւանութիւն սուրբ սիրոյ: Սկիզբն արար առաքինութեանն անդստին ի տղայ տիոց իւրոց, և նովին առաքինութեամբ կատարեցաւ ի վախճան կենաց իւրոց: Որպէս ոչ խառնեցաւ ի կարգս սուրբ ամուսնութեան աշխարհիս, այսպէս չեմուտ ընդ մարմնաւոր պիտոյիւք ամենայն անպականացու իրաց աշխարհիս: Եւ եթէ պարտ է պարզաբար ասել, որպէս փոխանակեաց զպէտն մարմնոյ ընդ պիտանացու հոգեոր իրաց, այսպէս փոխադրեալ եղև յերկրէ ի յերկինս:

ԱՆՈՒԱՆՔ ՆԱԽԱՐԱՐԱՅՆ

Որք կամօք յօժարումեամբ վասն սիրոյն Քրիստոսի ետուն
զանձինս ի կապանս արքունի:

Յազգէն Սիւնեաց երկու եղբարք ԲԱԲԳԷՆ
և ԲԱԿՈՒՐ.

Յազգէն Արծրունեաց ՆԵՐՇԱՊՈՒՀ և ՇԱ-
ԻԱՍՊ և ՇՆԳԻՆ և ՄԵՀՐՈՒԺԱՆ և ՊԱՐԳԵՒ և
ՏԱՃԱՏ.

Յազգէն Մամիկոնէից ՀԱՄԱԶԱՍՊԵԱՆ և
ՀԱՄԱԶԱՍՊ և ԱՐՏԱԻԱԶԴ և ՄՈՒՇԵՂ.

Յազգէն Կամսարականաց ԱՐՇԱԻԻՐ և ԹԱԹ,
ՎԱՐԶ, ՆԵՐՍԵՀ և ԱՇՈՏ.

Յազգէն Ամատունեաց ՎԱՀԱՆ և ԱՌԱՆՁԱՐ
և ԱՌՆԱԿ.

Յազգէն Գնունեաց ԱՏՈՄ.

Յազգէն Դիմաքսենից ԹԱԹՈՒԼ և ՍԱՏՈՅ,
երկու ևս այլովք ընկերօք.

Յազգէն անձեացեաց ՇՄԱԻՈՆ և ԶՈՒԱՐԷՆ
և ԱՌԱԻԱՆ.

Յազգէն Առաւելոյնից ՓԱՊԱԿ և ՎԱՐԱԶ-
ԴԷՆ և ԴԱՏ.

ՅԱՐԺՐՈՆԵԱԿ տոհմէն ԱՊՐՍԱՄ.
Ի տոհմէն Մանդակունեաց ՍԱՀԱԿ և ՓԱՐՍ-
ՄԱՆ.

Յազգէն Տաշրացեաց ՎՐԷՆ.

ՅՌԱԽՍՈՆԵԱՆ տանէն ԲԱԲԻԿ և ՅՈՀԱՆ.

Այս երեսուն և հինգ արք, են որ յաւագ
նախարարացն, և են որ ի կրսերագունիցն, սա-
կայն ամենեքեան ըստ մարմնոյ են նախարա-
րագունք, իսկ ըստ հոգեւոր առաքինութեանն ա-
մենեքեան երկնային քաղաքացիք: Եւ բազում
ևս այլ ազատ մարդիկ. են որ յարքունի տանէ,
և են որ ի տանէ նախարարացն իսկ նոցուն,
նիզակակիցք և մարտակիցք քաջ նահատակացն:
Եւ ամենեքին սոքա կամօք մատնեցան ի սուրբ
կապանս չարչարանացն:

Այլ մեք առ այժմ ոչ ընդ այս եմք զար-
մացեալ միայն՝ զի կամօք չոգան մտին ի փոր-
ձութիւնն, այլ առաւել ընդ այն եմք սքանչա-
ցեալ, զի մարդիկ փափուկ իբրեւ զնոսա՝ ընդար-
ձակասուն բնակիչք ձիւնեղէն լերանց՝ եղեն
բնակիչք խորշակաբեր դաշտաց: Որ զօրէն ա-
զատ էրէոյ շրջէին ի մէջ ծաղկաբեր լերանց,
ի բոցակէզ աշխարհն արեւից կապեալ ոտիւք և
կապեալ ձեռօք: Հաց նեղութեան և ջուր կարօ-
ւանաց, խաւարարգել ի տուէ և անլոյս ի գի-
շերի, անվերարկութեւ և անանկողինք, զազանա-
բար գետնախշտիք լինէին զինն ամ և զվեց ա-

միս: Եւ այնպէս մեծաւ խնդութեամբ տանէին զնեղութիւնն, զի ամենեկին ոչ ոք տրտունջ հայոյութեան ի բերանոյ նոցա լուաւ, այլ յորդառատ գոհացողութիւն ըստ նմանութեան բարեկեցիկ մարդկան, որ են յաստուածալաշտութեան:

Եւ մինչդեռ էին յայնպիսի նեղութեան, կարծիք եղեն ի միտս թագաւորին՝ թէ առ յոյժ վշտին ձանձրացեալ են դառնութեան կենօքն իւրեանց: Յղեաց առ նոսա՝ զմեծ հազարապետն և ասէ. «Գոնեայ յայսմ հետէ զգաստացայք յանձինս ձեր, և մի կայք ի նոյն յամառութեան. երկիր պագէք արեգական, և արծակիք ի չարաչար կապանացոյ, և ունիք անդրէն զիւրաքանչիւր հայրենի կեանս ձեր»:

Ետուն պատասխանի երանելիքն և ասեն. «Առ փորձ ինչ եկեալ հարցանես ցմեզ, եթէ արդարեւ թագաւորն իսկ յիեաց զքեզ»։ Մըդուաւ հազարապետն և ասէ. «Զիք այդր բան աւելի կամ պակաս՝ որ ոչ ի բերանոյ նորա ելեալ է»։ Ասեն ցնա անդրէն. «Որք միանգամ, աշակերտեալ են ճշմարտութեանն, ոչ երբէք փոխին ի նմանէ. այլ որ ենն՝ նոյն կան: Միթէ յայնժամ առ չիմանալ ինչ պնդեցաք, և այսօր նեղութիւնս իմաստնացոյց ինչ զմեզ. ոչ այնպէս: Այլ զղջումն մտաց մերոց այս է, եթէ ընդէր ընդ առաջինսն չկատարեցաք զկեանս մեր: Բայց

արդ աղաչեմք զքեզ և քեւ զթագաւորն ձեր, մի այլ վասն այդպիսի իրաց հարցանէք ցմեզ. այլ զինչ եղեալ է ի մայի՝ ձերում վասն մեր՝ կատարեցէք»:

Իբրեւ լուաւ զայս մեծ հազարապետն, յոյժ գովեաց ի միտս իւր զպնդութիւն հպատատութեան նոցա. և յայնմ հետէ սկսաւ արկանել պէր ընդ նոսա՝ իբրեւ ընդ սիրելիս Աստուծոյ: Եւ բազում բանիւք ողորջանօք անէր զթագաւորն ի հաւանութիւն, զի թողութիւն արասցէ նոցա ի կապանացն իւրեանց: Զի թէպէտ և փոխեցաւ նա ի գործոյ հազարապետութեանն արքունի, և ի բազում իրն գտաւ վասակար, ինքն իսկ յանձն իւր կրթէր զաւեր աշխարհին: Հայոց վասն որոյ և մեծաւ անարգանօք յուղարկեցաւ ի տունն իւր, սակայն զկապելոցն ոչ երբէք չաւախօս կամէր լինել մինչև ցօր վախճանի կեանաց իւրոց:

Իսկ յերանելեացն բազումք ի նոցանէ՝ որ մանկագոյնքն էին՝ ունան զդպրութիւն հայրենի աշխարհին իւրեանց, և եղեւ նոցա այն կերակուր հոգևոր, որով զանձինս քաջալերէին և զընկերան մխիթարէին: Եւ այնպէս զմայլեցան ի միտս և յոգիս իւրեանց, զի և որ ձերագոյնքն էին ի նոցանէ՝ փափկացան մատաղացան մանկացան: Զի թէպէտ և դպրութեան ժամանակքն անցեալ էին, սակայն բազում սաղմոս ի բերան

առեալ՝ հոգևոր՝ երգակից լինէին մատաղերամ բազմութեան մանկտուրն:

Նւ այնպէս բարձրացուցանէին զպաշտօնն սրբութեան, մինչև ոմանք ի դառն դահճացն՝ մեծապէս քաղցրութիւն անկանէր ընդ լսելիս նոցա, և որչափ ի ձեռս իւրեանց էր՝ արտաքոյ արքունի հրամանին զիւրութիւն առնէին նոցա, և սէր խնամոյ ունէին առ ամենեւեան, և բազում անգամ զմարմնաւոր պէտս նոցա ընուին նոքա: Մանաւանդ զի նշանք ևս բժշկութեան յԱստուծոյ յաշողեալ լինէր ի ձեռս նոցա. որպէս զի բազումք ի դիւահարաց սրբեցան ի նմին քաղաքի՝ ուր կապեալքն կային: Իբրև ոչ ոք գոյր առ նոսա քահանայ, զիմէին առ նոսա հիւանդք և ախտաժեռք քաղաքին, և ընդունէին ի նոցանէ զիւրաքանչիւր ցաւոց զառողջութիւն:

Նա և որ մեծ իշխանն էր աշխարհին, զոր և Հարեշտմ Շապուհ անուանէին, և նմա իսկ յանձն էին ամենայն պատժաւորքն, մեծապէս գութ սիրոյ էարկ առ ամենեւեան: Զծերս ի նոցանէ առ հարս ունէր, և զմանկագոյնս ի նոցանէ իբրև զսիրելի որդիս գգուէր: Բազում անգամ զրեաց և եցոյց յարքունիս զվիշտս նեղութեան կապելոցն, և զառն առն իւրաքանչիւր զբարս ազնուականութեանն ցուցանէր նոցա առաջի մեծամեծացն տառապէր ջանայր ազգի ազգի հնարիւք, մինչև բազում բարեխօսիւք ա-

ծին ի հաւան զթագաւորն: Հրամայեաց լուծանել զկապանս նոցա, և բառնալ ի նոցանէ զսուգ պատուհասին, և ագանել նոցա հանդերձ զօրէն նախարարութեանն. կարգեաց նոցա ռոճիկ, և զպատրաստութիւն սպառազինութեանն հրամայեաց յարքունուտ: Գրեաց և յանձն արար մեծ սպարապետին, զի ընդ զօրս արքունի երթիցեն ի գործ պատերազմի:

Նւ իբրև այս այսպէս կարգեցաւ, և կազմեցաւ նոր հրաման թագաւորին, ի բազում տեղիս՝ ուր և հասին՝ առաւելեալ գտան ի գործ արութեան, մինչև գովութեան հրովարտակ վասն նոցա ի Դուռն տային: Որպէս զի քաղցրացաւ իսկ մտաց թագաւորին, հրամայեաց զամենեւեան ածել զառաջեաւ: Նկին և յանդիման եղեն Յագլերտի արքայից արքային: Նտես զնոսա զուարթութեամբ, խօսեցաւ ընդ նոսա բանիւք խաղաղութեամբ, և խոստացաւ տալ նոցա զիւրաքանչիւր իշխանութիւն ըստ կարգի հայրենի պատուոյն, և արձակել զնոսա յաշխարհն օրինօք քրիստոնէութեանն, յորոյ վերայ և մեծապէս էին չարչարեալ:

Նւ մինչդեռ անդէն մեծաւ խնդութեամբ շրջէին ի կարաւանին առաջի թագաւորին, ի նմին ժամանակի հասանէր վախճան կենաց թագաւորին՝ յիննևտաններորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ: Նւ ընդ հակառակս ելեալ երկու

որդիք նորա ի վերայ տէրութեանն կռուէին. սաստիկանայր գործ գառնութեան պատերազմին զերկուս ամս:

Եւ մինչդեռ նորա յայնմ խռովութեանէին, ապաստամբեաց և Աղուանից արքայն. վասն զի քեռորդի էր նոցա, և ըստ կարգի հայրենի հաւատոցն՝ քրիստոնեայ էր յառաջ, և Յազկերտ արքայից արքայ բռնի մոգ արար: Եւ նորա գտեալ ժամանակ անձինն պարապոյ, հարկեցաւ զանձն ի մահ զնել. լաւ համարեցաւ մեռանել ի պատերազմի, քան ուրացութեամբ ունել զթագաւորութիւնն: Վասն այսր ամենայնի յապաղումն եղև արձակելոյն նոցա յաշխարհն:

Իսկ կրտսեր որդւոյն Յազկերտի դայեալին, Ռահամ անուն ի Միհրան տոհմէն, թէպէտ և ետես զգունդն Արեաց ընդ երկուս բաժանեալ, սակայն կիսովն գազանաբար յարձակեցաւ ի վերայ երէց որդւոյ թագաւորին. հար, սատակեաց զգունդն, և ձերբակալ արարեալ գորդի թագաւորին՝ անդէն ի տեղւոյն հրամայէր սպանանել: Եւ զմնացեալ զօրսն ածէր հաւանեցուցանէր, և առնէր միաբանութիւն ամենայն Արեաց գնդին. և թագաւորեցուցանէր զիւր սանն, որում առնուն էր Պերոզ:

Զի թէպէտ և Արեաց աշխարհին առնէր մեծապէս խաղաղութիւն, սակայն Աղուանից արքայն ոչ կամէր նուաճել անդրէն ի ծառայու-

թիւն. այլ խրամատեաց զպահակն Ճորայ, և անցոյց յայս կոյս զգօրսն Մասքթաց. միաբանեաց զմետասան թագաւորս զեառնորդեայան, և ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեաց գնդին, և բազում փոսս արար զօրացն արքունի: Թէպէտ և երկիցս և երիցս ետուն հրովարտակ աղաչանաց, ոչ ինչ կարացին ածել զայրն ի հաւանութիւն. այլ գրով և պատգամաւ յանդիմանէր զնոսա՝ վասն զուր աւերածի աշխարհին Հայոց: Յիշեցուցանէր նոցա զմահ նախարարացն և զչարչարանս կապելոցն: «Ի վերայ այնչափ սիրոյ և վաստակոց, փոխանակ կեանս առնելոյ՝ զարևատէք, ասէր: Լաւ լիցի ինձ, ասէ, զնոցա չարչարանսն յանձն իմ առնուլ, քան թողուլ զքրիստոնէութիւնն»:

Եւ իբրև տեսին, թէ ոչ բռնութեամբ և ոչ սիրով կարացաք ածել ի հաւանութիւն, զանձս սաստիկս ետուն տանել յաշխարհն Սայլանդրաց, բացին զդրունս Ալանաց և հանին զունդ բազում ի Հոնաց, և կռուեցան տարի մի ընդ Աղուանից արքայի: Թէպէտ և թօթափեցան և ցրուեցան զօրքն իւր ի նմանէ, սակայն զնա ոչ կարացին հնազանդել. այլ և հարուածք ևս մեծամեծք հասին ի վերայ նոցա, էր որ կռուով և էր որ ախտիւ չարչարանօք: Եւ յայնչափ ժամանակաց ընդ երկարել պաշարմանն, մեծ կէս

աշխարհին աւերեցաւ, այլ ոչ ոք ի նմանէ երկմտեալ բաժանեցաւ:

Յղեաց առ նա դարձեալ թագաւորն Պարսից. «Զքոյրդ իմ, ասէ, և զքեռորդդ ի բաց տուր ածել, զի ի բնէ մոգք էին և դու քրիստոնեայ արարեր, և աշխարհդ քեզ լիցի»: Իսկ սքանչելի այրն ոչ ի տէրութեանն վերայ կռուէր, այլ յաստուածաշտութեանն: Զմայրն և զկիսն ետ տանել, և զաշխարհն բովանդակ ի բաց եթող. և ինքն զաւետարանն առ և յաշխարհէն ի բաց կամէր գնալ:

Զայս իբրեւ լուաւ թագաւորն կարի զեղջ և ապաշաւ անկանէր ի միտս նորա, և զամենայն փնասս իրացն զհարբն իւրով արկանէր: Անսուտ երգումն կնքէր և տայր տանել առնա, եթէ յաշխարհէդ միայն մի գնար, և զինչ ասես առնեմ: Խնդրեաց զմանկութեան սեպհականն, զոր հօր իւրոյ շնորհեալ էր նմա ի տղայութեանն հազար երդ. առ զայն ի թագաւորէն, և նստաւ ի նմա միայնակեցօք հանդերձ: Եւ այնպէս հանապազօրդեաց զինքն յաստուածային պաշտամանն, զի և չիշէր ամենևին թէ և թագաւոր լեալ իցէ յառաջ:

Եւ այս ամենայն յերկար խռովութիւնք, որ եղեն մինչև ի հինգերորդ ամի Պերոզի արքայից արքայի, պատճառք եղեն չարձակելոյ նախարարացն Հայոց. այլ ռոճկաւ և ի տաճար մտանել

յարքունիս մեծապէս առատացոյց քան զամաց սովորութիւնն:

Եւ ի նմին հինգերորդ ամին զբազմաց նոցա անդրէն զկեանս շնորհեաց, և այլոցն առ յոյսն խոստացաւ՝ յամի վեցերորդ միանգամայն արձակել զամենեսեան կենօք և սլատուով:

Բայց ի տեղի այսր ինձ դարձեալ գալ պիտի: Իսկ կանայք երանելի առաքինեացն և կապելոցն և անկելոցն ի պատերազմին՝ ընդ ամենայն աշխարհն Հայոց համօրէն համարել ես ոչ կարեմ. զի բազում այն են զոր ոչ գիտեմ, քան թէ զիտիցեմ: Զի հինգ հարիւրով չափ յականէ յանուանէ ճանաչեմ. ոչ միայն որ աւագագոյնքն էին, այլ զբազումս ի կրսերագունաց անտի:

Ամենեքեան միահամուռ գերկնաւոր նախանձ բերելով, ոչ ինչ ընդհատ երեւեցան յայնցանէ՝ որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհ: Քանզի եթէ աւագագոյնք էին, և եթէ մանկագոյնք, զմի առաքինութիւն հաւատոյ զգեցան: Ոչ ինչ յիշեցին ամենևին զանուն փափկութեան մայրենի ազատութեանն՝ այլ իբրեւ մարդք՝ որ վշտամբերք լեալ իցեն անդատին ի շինական սովորութեանցն տանջելով վարեալ զկեանս աշխարհիս, անդրագոյնք ևս քան զնոսա յանձն առին զհամբերութիւն վշտաց:

Ոչ միայն յոգիսն մխիթարեալ կացին առ

աներևոյթ զօրութիւն յուսոյն յաւիտենից, այլ և մարմնոյ նեղութեամբք առաւել ևս բարձին՝ զբեռն ծանրութեան: Զի թէպէտ և ունէին զիւրաքանչիւր ձեռնասուն սպասաւորս, ոչ ոք երեւէր ի նոցանէ՝ թէ որ տիկինն իցէ և կամ որ նաժիշտն: մի հանդերձ էր հասարակաց, և միապէս գետնախշտիք երկոքեան: Ոչ ոք ումեք անկողնարկ լինէր. քանզի և չճանաչէին իսկ զխոտեղէնան ընտրել ի միմեանց. մի գոյն թխուրեան փսիւրայիցն, և մի գոյն սեւութեան սնաւից բարձիցն:

Ոչ գոյր նոցա համեմ խահամոքք անուշաւար առանձինն, և ոչ հացարարք որոշեալ ի պէտս սպասու ըստ ազատաց կարգի, այլ հասարակաց էր: Շաբաթամուտն ըստ կարգի միայնակեցաց, որ յանապատի բնակեալ են: Ոչ ոք ումեք ջուր ի ձեռս արկանէր, և ոչ կրտսերք աւագաց դաստառակս մատուցանէին. չանկաւ օշնան ի ձեռս փափկասուն կանանց, և ոչ մատուցաւ եւղ ի զուարթութիւն խրախութեան: Զեղան առաջի սուրբ սկտեղք, և ոչ անկան բաժակակալք յուրախութիւն. չեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ դուրս, և ոչ կոչեցան պատուականք յարանց ի տաճարս նոցա. չյիշեցան նոցա՝ թէ գուցէ ոք ամենեկին ի բնականունդ դայեկաց և կամ բնաւ ի սիրելի հարազատաց: Փոշոտեցան և ծխոտեցան սրահակք և սըրս-

կապանք նորեկ հարսանց, և սարդիոստայնք ձգեցան ի սենեակս առագաստաց նոցա. կործանեցան բարձրագահք տաճարաց նոցա, և խանգարեցան սպասք երախանաց նոցա. անկան կործանեցան ապարանք նոցա, և տապալեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի նոցա: Զորացան ազգեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա, և տաշտախիլ եղեն որթք գինեբեր այգեաց նոցա:

Աչօք իւրեանց տեսին զյափշտակութիւն արարոց իւրեանց, և ականջօք իւրեանց լուան զչարչարանս վշտից սիրելեաց իւրեանց. առանգանձք իւրեանց յարքունիս, և ոչ մնացին ամենեկին զարդք երեսաց իւրեանց:

Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, որ զրգեալք և գգուեալք էին յիւրաքանչիւր բաստեռունս և ի զահաւորակս, հանապազ բոկ և հետի երթային ի տունս աղօթից, անձանձրոյթ խնդրեալ ուխտիւք՝ զի համբերել կարասցեն մեծի նեղութեանն: Որ ի մանկութենէ իւրեանց սնեալ էին ուղղովք զուարակաց և ամճովք էրէոց, խոտաբուռ կենօք իբրև զվայրենիս ընդունէին զկերակուրն մեծաւ խնդութեամբ. և ոչ յիշէին արակուրն գոյնորական փափկութիւնն: Սկացեալ ներկան մորթք մարմնոյ նոցա. վասն զի ցերեկ արևակէզք էին և զամենայն գիշերսն գետնաբեկք:

Սաղմոսք էին մշտնջենաւորք՝ մրմունջք ի բերանս նոցա, և մխիթարութիւնք կատարեալք

ընթերցուածք մարգարէիցն: Միաբանեցին երկու երկու իբրեւ ամուլք հաւանք և հաւասարք՝ ուղիղ տանելով զակօսն արքայութեան, զի առանց վրիպելոյ հասցեն ի նաւահանգիստն խաղաղութեան:

Մոռացան զկանացի տկարութիւն, և եղեն արուք առաքինիք ի հոգևոր պատերազմին. մարտ եղեալ կռուեցան ընդ մեղսն կարևորս, հատին կտրեցին և ընկեցին զմահաբեր արմատս նորա: Միամտութեամբ յաղթեցին խորամանկութեան, և սուրբ սիրով լուացին զկապուտակ ներկուածս նախանձուն. հատին զարմատս ագահութեան, և չորացան մահաբեր պտուղը ոստոց նոցա: Խոնարհութեամբ կռիւեցին զամբարտաւանութիւն, և նովին խոնարհութեամբ հասին երկնաւոր բարձրութեանն: Աղօթիւք բացին զփակեալ դրունս երկնից, և սուրբ խնդրուածովք իջուցին զհրեշտակս ի փրկութիւն. լուան աւետիս ի հեռասանէ, և փառաւորեցին զԱստուած ի բարձունս:

Այրիք որ ի նոսա էին՝ եղեն վերստին հարսունք առաքինութեան, և բարձին յանձանց զնախատինս այրութեանն: Իսկ կանայք կապելոցն կամօք կապեցին զմարմնաւոր ցանկութիւնս, և եղեն կցորդ չարչարանաց սուրբ կապելոցն. ի կեանս իւրեանց նմանեցին քաջ նահատակացն մահուամբ, և ի հեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանտարգելեացն: Մատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան, և զկար-

գեալ ռոճիկ նոցա յարքունուստ՝ ամ յամէ թոշակ առնէին և տային տանել նոցա ի մխիթարութիւն: Անարիւն ճիպուանց նմանեցին, որ երգոյն քաղցրութեամբ առանց կերակրանաց կեան, և կենդանի են միայն զօղն ծծելով, զանմարմնոցն բերեն զնմանութիւն:

Բազում ձմերաց հալեցան սառնամանիք. եհաս գարուն և եկին նորեկ ծիծեռունք. տեսին և խնդացին կենցաղասէր մարդիկ, և նոքա ոչ երբէք կարացին տեսանել զանձկալիսն իւրեանց: Ծաղիկք գարնանայինք յիշատակեցին զպսակասէր ամուսինս նոցա, և աչք իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկայի գեղ երեսաց նոցա: Սպառեցան բարակը որսականք, և խցեալ կուրացան արշաւանք որսորդաց: Բնագրօք յիշատակեցան նոքա, և ոչ մի տօնք տարեկանաց ոչ ածին զնոսա ի հեռաստանէ. ի ճաշակատեղս նոցա հայեցան և արտասուեցին, և յամենայն յատեանս յիշեցին զանուանս նոցա: Բազում արձանք կանգնեալ էին յանուն նոցա, և անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա:

Եւ իբրեւ այնպէս յամենայն կողմանց ալէկոծ լինէին միտք նոցա, ոչ ինչ կասեալ թուացան յերկնաւոր առաքինութենէն: Արտաքնոցն երևէին իբրեւ այրիք սգաւորք և չարչարեալք, և յոգիս իւրեանց զարդարեալք և մխիթարեալք երկնաւոր սիրով:

Ոչ ևս սովորեցին հարցանել զեկեալ ոք ի հեռաստանէ, եթէ երբ լինիցի մեզ տեսանել զսիրելիսն մեր. այլ այն էին իղձք աղօթից նոցա առ Աստուած եթէ որպէս սկսանն՝ քաջութեամբ ի նմին կատարեսցին լի երկնաւոր սիրովն:

Եւ մեր և նոքա հասարակ ժառանգեսցուք զքաղաքամայրն բարեաց, և հասցուք խոստացելոց սիրելեացն Աստուծոյ ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր:

Վ Ե Ր Ջ

Այս քաղաքի քաղաքացիները, որոնք
համարձակ են արել իրենց մեծ
պարգևները, այս քաղաքի քաղաքացիներն են
և ունենում են քաղաքացիական իրավունքներ
և պարտավորված են քաղաքացիական
պարգևները:

Այս քաղաքի քաղաքացիները, որոնք
համարձակ են արել իրենց մեծ
պարգևները, այս քաղաքի քաղաքացիներն են
և ունենում են քաղաքացիական իրավունքներ
և պարտավորված են քաղաքացիական
պարգևները:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0412531

